

MEĐUNARODNI PROBLEMI INTERNATIONAL PROBLEMS

Vol. LXIII

Beograd

No. 2/2011

IZ SADRŽAJA

RASPRAVE I ČLANCI

Goran NIKOLIĆ i Predrag PETROVIĆ, Da li će globalna ekonomska kriza podstaći seizmičke geopolitičke promene?

Biljana PEŠALJ, Competitive Advantages of Multinational Companies – The Review of Theoretical Approaches

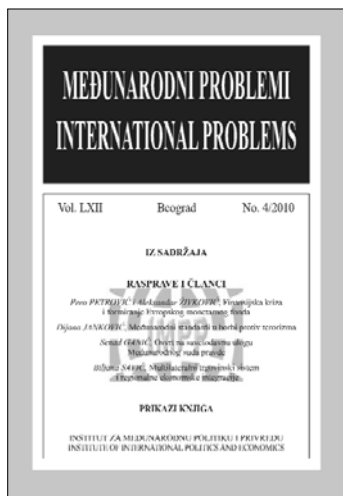
Miroslav ANTEVSKI, Dobrica VESIĆ and Ljiljana KONTIĆ, Regional and International Aspects of Energy Security

Marko NIKOLIĆ i Petar PETKOVIĆ, Institucionalne forme savremenog ekumenskog dijaloga

Miša ĐURKOVIĆ, Mađarska:
Orbanov netipični pokušaj izlaska iz krize

PRIKAZI KNJIGA

INSTITUT ZA MEĐUNARODNU POLITIKU I PRIVREDU
INSTITUTE OF INTERNATIONAL POLITICS AND ECONOMICS

Časopisi Instituta za međunarodnu politiku i privredu

Institut za međunarodnu politiku i privredu

Makedonska 25, P.O.B. 750, 11000 Beograd, tel. 337 36 33, fax: 337 38 24, E-mail: iipe@diplomacy.bg.ac.rs

MEĐUNARODNI PROBLEMI

ISSN 0025-8555

UDK 327

MP, 63, (2011), br. 2, pp. 205–336

IZDAVAČKI SAVET EDITORIAL COUNCIL

Baldassarre ARMATO, Institute for Euro-Mediterranean Studies, Rome
Demetrius Andreas FLOUDAS, Hughes Hall College, Cambridge
Peter HAVAS, Institute for Political Science, Budapest
Robert HAYDEN, Center for Russian and East European Studies, Pittsburgh
Hasiba HRUSTIĆ, Institute of International Politics and Economics, Belgrade
Sandro KNEZOVIC, Institute for International Relations, Zagreb
Alexander LUKIN, Moscow State Institute of International Relations, Moscow
Slobodan MILAČIĆ, University of Law, Political Sciences and Economy, Bordeaux
Brano MILJUŠ, Institute of International Politics and Economics, Belgrade
Dragana MITROVIĆ, Faculty of Political Sciences, Belgrade
Dragan PETROVIĆ, Institute of International Politics and Economics, Belgrade
Gordana ILIĆ POPOV, Faculty of Law, Belgrade
Predrag SIMIĆ, Faculty of Political Sciences, University of Belgrade, Belgrade
Charan WADHVA, Centre for Policy Research, New Delhi
Biljana VANKOVSKA, Faculty of Philosophy, Institute of Defence, Skopje
Ivo VISKOVIĆ, Faculty of Political Sciences, Belgrade

UREĐIVAČKI ODBOR EDITORIAL BOARD

Miroslav ANTEVSKI, Institute of International Politics and Economics, Belgrade,
Vladimir BILANDŽIĆ, OSCE Mission to Serbia, Belgrade
Duško DIMITRIJEVIĆ, Institute of International Politics and Economics, Belgrade
Dragan ĐUKANOVIĆ, Institute of International Politics and Economics, Belgrade,
Miša ĐURKOVIĆ, Institute of European Studies, Belgrade
Srđan KORAĆ, Institute of International Politics and Economics, Belgrade
Žaklina NOVIČIĆ, Institute of International Politics and Economics, Belgrade
Pero PETROVIĆ, Institute of International Politics and Economics, Belgrade
Edita STOJIĆ-KARANOVIĆ, Institute of International Politics and Economics, Belgrade
Dobrica VESIĆ, Institute of International Politics and Economics, Belgrade
Vid VUKASOVIĆ, Institute of International Politics and Economics, Belgrade

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK EDITOR IN CHIEF

Brana Marković

INTERNATIONAL PROBLEMS

Izdavač
Institut za međunarodnu politiku i privredu
Beograd, Makedonska 25
Uređivački odbor: tel. (011) 3373633 ili (011) 3373824,
E-mail: snezanaz@diplomacy.bg.ac.rs

Za izdavača
Duško Dimitrijević
direktor

Sekretarica
Snežana Zečević

Prevodilac
Aleksandra Janošević

Tehnički urednik
Snežana Vojković

Kompjuterska obrada
Snežana Vojković i Sanja Pavlović

Štampa
“Želnid” – Nemanjina 6, Beograd

Tiraž 300 primeraka

Pretplata
Zahteve za pretplatu za Srbiju slati na adresu:
Međunarodni problemi, Makedonska 25,
11000 Beograd, Poštanski fah 413, Uplata na račun 205-142866-36,
Komercijalna banka Beograd, Makedonska 32

Zahteve za pretplatu za inostranstvo slati na adresu:
BiFS doo, Books and periodicals, Supilova 10, 11000 Beograd, Srbija
Tel/fax +381 11 20 84 229, E-mail: bfsbooks@sezampro.rs

U izdavanju časopisa učestvuje:
Ministarstvo prosvete i nauke Republike Srbije

MEĐUNARODNI PROBLEMI

ČASOPIS INSTITUTA ZA MEĐUNARODNU POLITIKU I PRIVREDU

GODINA LXIII

BEOGRAD

BROJ 2/2011

SADRŽAJ

RASPRAVE I ČLANCI

<i>Goran NIKOLIĆ i Predrag PETROVIĆ</i> , Da li će globalna ekonomska kriza podstaći seizmičke geopolitičke promene?	211
<i>Biljana PESALJ</i> , Konkurentske prednosti multinacionalnih kompanija – pregled teoretskih pristupa (na engleskom)	237
<i>Miroslav ANTEVSKI, Dobrica VESIĆ i Ljiljana KONTIĆ</i> , Regionalni i međunarodni aspekti energetske bezbednosti (na engleskom)	260
<i>Marko NIKOLIĆ i Petar PETKOVIĆ</i> , Institucionalne forme savremenog ekumenskog dijaloga	276
<i>Miša ĐURKOVIĆ</i> , Mađarska: Orbanov netipični pokušaj izlaska iz krize	297

IZ RADA INSTITUTA

Međunarodna naučna konferencija „Harmonizacija zakonodavstva Republike Srbije sa pravom Evropske unije”	320
PRIKAZI KNJIGA	325

INTERNATIONAL PROBLEMS

A JOURNAL PUBLISHED BY THE INSTITUTE OF INTERNATIONAL
POLITICS AND ECONOMICS

VOL. LXIII

BELGRADE

No. 2/2011

CONTENTS

ARTICLES

- Goran NIKOLIĆ and Predrag PETROVIĆ*, Will the Global
Economic Crisis Induce Seismic Geopolitical Changes? 211
- Biljana PESALJ*, Competitive Advantages of Multinational Companies
– The Review of Theoretical Approaches (in English) 237
- Miroslav ANTEVSKI, Dobrica VESIĆ and Ljiljana KONTIĆ*,
Regional and International Aspects
of Energy Security (in English) 260
- Marko NIKOLIĆ and Petar PETKOVIĆ*, Institutional Forms
of Contemporary Ecumenical Dialogue 276
- Miša ĐURKOVIĆ*, Hungary: Orban's Atypical Programme
of Solving the Crisis 297

FROM THE ACTIVITIES OF THE INSTITUTE

- The International Scientific Conference "Harmonisation
of the Legislation of the Republic of Serbia
with European Union Law" 320

- BOOK REVIEWS** 325

Goran NIKOLIĆ i Predrag PETROVIĆ¹

UDK: 338.124.4 :551.24

Biblid 0025-8555, 63(2011)

Vol. LXIII, br. 2, str. 211–236

Izvorni naučni rad

Maj 2011.

DOI: 10.2298/MEDJP1102211N

DA LI ĆE GLOBALNA EKONOMSKA KRIZA PODSTAĆI SEIZMIČKE GEOPOLITIČKE PROMENE?

APSTRAKT

Rad počinje analizom uzroka snažnog rebalansiranja svetske privrede na kraju prve decenije 21. veka, odnosno slabljenja relativnog ekonomskog značaja razvijenih zemalja. Analiza se potom fokusira na pitanje da li se stvara nova multilateralna geopolitička pozornica i kolika je realno povećana uloga nekih grupa zemalja (BRIC i G20). Autori analiziraju promene u globalnoj finansijskoj arhitekturi, definisanoj u posleratnoj eri pod dominantnim uticajem SAD. Koliko će globalna kriza uticati na geopolitičku konstelaciju, kao i procena da bi američka dominacija, uz laganu disperziju globalne moći, mogla opstati, teme su dva sledeća dela rada. Autori ukazuju da se kod vodećih zemalja sveta nijedan od trajnih geopolitičkih elemenata nije suštinski promenio od 2007, ali da je ekonomska supremacija razvijenih ekonomija značajno umanjena u odnosu na zemlje u razvoju, posebno Kinu. Navodi se da liderstvo SAD nije samo plod ekonomske i vojne nadmoći, već i relativne atraktivnosti ideja i vrednosti na kojima one funkcionišu. Autori zaključuju da je teško verovati da bi snažna geopolitička rekonfiguracija mogla biti uzrokovana globalnom ekonomskom krizom, posebno ne u nekom srednjoročnom periodu.

Ključne reči: globalna ekonomska kriza, geopolitika, privredni rast, Kina, SAD.

UVOD

Postavlja se pitanje da li je snažna ekonomska kriza koja je pogodila svet krajem prve decenije 21. veka događaj koji će imati dugoročne geopolitičke implikacije? Da li će rebalansiranje globalne privrede, koje traje više od decenije, i koje se posebno ubrzalo u poslednje tri godine, dovesti u pitanje globalno liderstvo SAD?

1 Dr Goran Nikolić, naučni saradnik, Institut za evropske studije, Beograd, E-mail adresa: goranvnkolic@gmail.com. Dr Predrag Petrović, istraživač pripravnik, Institut društvenih nauka, Beograd, E-mail adresa: predragpe@telekom.rs.

Istorija sugerise da postoje događaji koji fundamentalno menjaju svetski poredak. Npr. Francuska revolucija dovela je do tektonskih promena u evropskom društvu kroz ubrzanje razvoja novih ideja ali i usled dvodecenijskih ratova na evropskom (i u manjoj meri severno-američkom) kontinentu koji su drastično promenili uticaj pojedinih velikih sila (dugoročno, najveći dobitnici su bili Britanija i, kasnije, SAD). Velika depresija je doprinela kolapsu Vajmarske republike, dolasku na vlast Adolfa Hitlera i otpočinjanju Drugog svetskog rata. Poraz Nemačke i Japana 1945. promenio je spoljnopolitičku orijentaciju ovih država i snažno ojačao SAD, ali i SSSR. Nastankom „geopolitičkog vakuma” SSSR je zauzeo poziciju druge supersile, koju je uspevao da, uz ogromne napore, održi naredne četiri i po decenije. SSSR je u tom periodu sproveo radikalnu industrijalizaciju, dramatičnu militarizaciju, uključujući i zastrašujući nuklearni arsenal, i doveo do uspostave neke vrste bipolarnog svetskog poretka.² Upitno je da li bi tu poziciju zauzela država na prostoru Ruskog carstva da 1917. nije izbila boljševička revolucija. Pobjeda komunističke partije Kine 1949. označila je potpuno drugačiju spoljnu i unutrašnju politiku te zemlje. Raspad Varšavskog pakta, ujedinjenje Nemačke i u najvećoj meri raspad SSSR-a, uz pacifikaciju Ruske Federacije, stvorili su uslove za nastanak unipolarnog globalnog poretka, čije trajanje je krajnje neizvesno.

Početak 21. veka obeležio je teroristički napad na SAD 11. septembra 2001, ali i za mnoge nepoznat datum: 11. decembar 2001, dan kada je Kina postala članica Svetske trgovinske organizacije (što je simbolička potvrda kineske integracije u međunarodnu razmenu i podelu rada). Izuzetnu važnost predstavlja finansijska kriza u SAD, koja je otpočela sredinom 2007, a godinu dana kasnije prerasla u globalnu ekonomsku krizu. Sa geopolitičkog aspekta, može se smatrati važnim i 8. avgust 2008, dan kada je Rusija uspešno vojno intervenisala na Kavkazu i ubrzo priznala secesiju Abhazije i Južne Osetije od Gruzije, inače, saveznice SAD.

Indikativno je da su sa krajem hladnog rata analitičari predviđali da će ekonomija igrati glavnu ulogu u oblikovanju politike. Međutim, u međunarodnoj politici strah kreatora politike (političara) gura ih ka plaćanju „premije” za sigurnost, posebno energetske. Pored toga, ako rivalska zemlja povećava vojne kapacitete političari opet podređuju ekonomiju politici povećavajući javnu potrošnju u vojne svrhe.³ Ipak, ovo ne znači da treba potceniti uticaj ekonomije.

2 Od 1945. do 1990. svet je bio kvazi bipolarn (SAD-SSSR), jer je Sovjetski Savez, praktično, samo na vojnom planu, i to tek od kraja šezdesetih, bio takmac SAD.

3 Warfare of Geopolitics and Geo-economics Strategy, Sep 06, 2010; <http://www.articlesbase.com/nature-articles/warfare-of-geopolitics-and-geo-economics-strategy-3210540.html> 7/9/2010.

Naime, iako ekonomija nije jedini faktor koji opredeljuje geopolitičku konstelaciju, ona je dugoročno od najvećeg značaja.

SNAŽNO REBALANSIRANJE SVETSKE PRIVREDE NA KRAJU PRVE DECENIJE 21. VEKA

Glavni ekonomski indikatori ukazuju da u prvoj deceniji 21. veka slabi relativni ekonomski značaj „Zapada”, na račun „Istoka” koji doživljava ekonomski prosperitet. Globalni ekonomski centar se snažno pomera ka Aziji, po prvi put od 18. veka. Globalna kriza krajem prve decenije 21. veka ubrzala je ovaj proces. Perspektive, odnosno projekcije za prve godine druge decenije 21. veka govore o nastavku trenda koji traje deceniju a, po nekim parametrima, i više!

Glavna preraspodela ekonomske moći se desila kada su zemlje u razvoju (ZUR) i vodeće države izvoznice nafte akumulirale ogromne količine obveznica SAD (i u manjoj meri drugih „bogatih zemalja”), što je dovelo do izraženog rasta globalnih trgovinskih neravnoteža, posebno zahvaljujući enormnom rastu uvoza SAD i izvoza Kine (nastali platnobilansni deficit SAD finansiran je prodajom hartija od vrednosti, pre svega, azijskim zemljama). U srcu neravnoteže nalaze se SAD, sa ogromnim fiskalnim i trgovinskim deficitom i Kina sa simetričnim suficitima, te je potreban nezabeležen nivo koordinacije ove dve zemlje da bi došlo do „mekog prizemljavanja”. „Pomeranje” prerađivačke industrije iz SAD i Zapadne Evrope ka Aziji (prebrza deindustrijalizacija ovih zemalja) godinama je nadomeštavano rastom udela finansijskog sektora u GDP⁴ i posledično snažnim rastom kreditiranja koje je podsticalo potrošnju, odnosno uslužne delatnosti. Svetska finansijska, a godinu dana kasnije i ekonomska, kriza ogolila je dubinu i značaj postojećih neravnoteža i ubrzala proces preraspodele globalne ekonomske i geopolitičke moći.

Globalna ekonomska depresija oličena kroz snažan pad industrijske proizvodnje, ogromne dugove,⁵ otežano upravljanje kapitalnim tokovima, nestabilnost kurseva, pucanje berzanskih mehura, pojavu inflatornih pritisaka i snažan rast cena sirovina posle prvog udara krize, visoku nezaposlenost, moguću novu stagnaciju (ili pak dvostruku recesiju), snažno potkopava globalni poredak

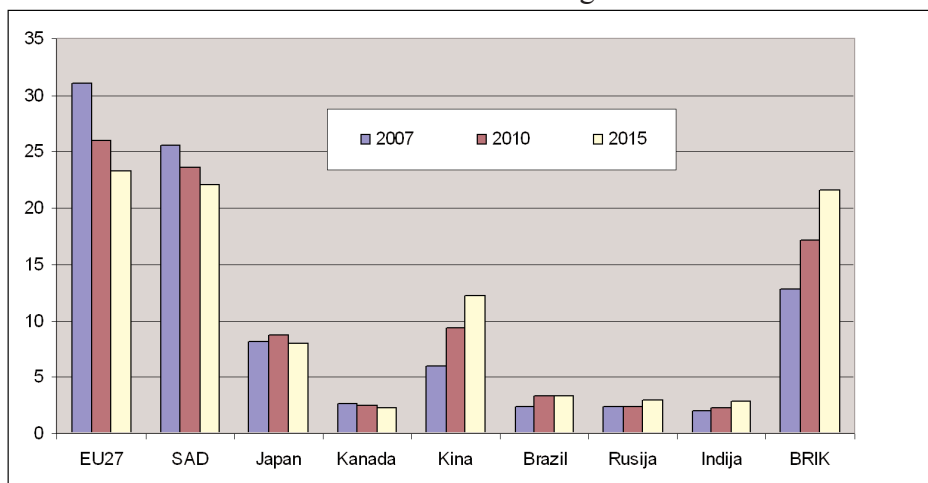
4 GDP (Gross Domestic Products, srpski: bruto domaći proizvod) je realizovana vrednost finalnih roba i usluga u datoj ekonomiji tokom jedne godine (ili tromesečja).

5 Dugovi su javni (državni) ili privatni (pre svega, dugovi preduzeća i domaćinstava bankama), ali se na prilično sličan način reperkutuju na stanje ekonomije, pre svega, kroz nespremnost investitora da dalje finansiraju one za koje procene da neće moći u srednjem ili dugom roku da servisiraju dugove.

nastao posle 1945. Globalnoj preraspodeli ekonomske moći doprinelo je i uvođenje evra 1999. kao prve (posle šest decenija od gubitka značaja britanske funte) opipljive alternative dolaru, generalno opadanje multilateralizma u brojnim oblastima (što je dovelo do slabljenja uloge razvijenih zemalja) i pre svega snažan ekonomski rast i unapređene ekonomske politike mnogoljudnih zemalja u razvoju. Kina je ostvarila vremenski najdužu ekspanziju privrede zabeleženu u istoriji koja traje trećinu veka; Indija se, posle dekada sporog rasta, konačno otvorila prema svetu, postizujući visoke stope rasta; Brazil je rapidno smanjio inflaciju i budžetski deficit i imao je, kao i Rusija, velike koristi od rasta cena sirovina.

U narednom grafikonu može se videti opadanje udela razvijenih zemalja u globalnom GDP i rast udela ZUR. Ako se posmatraju podaci za industriju, koja je bolji indikator dubine ekonomskog pada pa i oporavka, pokazuje se da su SAD 2009. imale pad od 5,5%, EU od čak 9,8%, a Kina rast od 9,5% (Srbija je beležila pad industrijske proizvodnje od čak 12,1%, dok je rast u 2010. iznosio skromnih 2,9%). U 2010. svet beleži oporavak koji je od većih ekonomija opet najbrži kod Kine.⁶ Procene MMF-a ukazuju da će ti procesi biti nastavljeni i u prvoj polovini ove decenije.

Grafikon 1. Udeo vodećih ekonomskih sila u globalnom GDP 2007-2015.

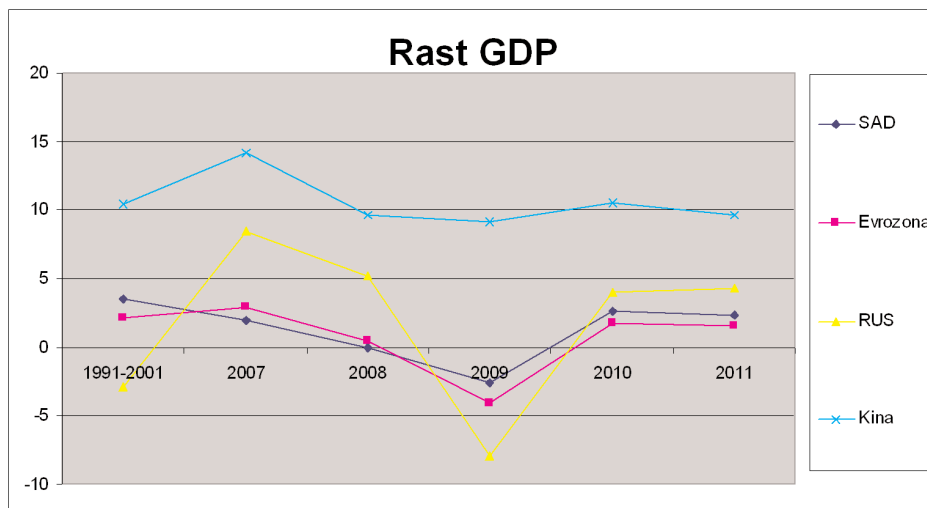

IMF, "World Economic Outlook (Recovery, Risk and Rebalancing)", October 2010, pp: 177-182.

6 Rast industrije 2010: Kina 13,5%, Rusija 6,7%, Indija 2,7%, Brazil 5,3%, SAD 5,9%, EU 7,4%. Rast GDP 2010. kod Kine čak 10,3%, Rusije 3,7%, Indije 9,7%, Brazila 7,5%, EU 1,8%, SAD 2,8%). The Economist 20.1.2011; <http://www.economist.com/node/>

Na sledećem grafikonu vidljivo je da su razvijene zemlje (na grafikonu su prikazane SAD i EU) ostvarivale u proseku znatno niže stope rasta poslednjih dvadeset godina (što se posredno vidi i iz smanjenja njihovog udela u globalnom GDP) i da je pad 2009. bio izrazit (mada je i Rusija te godine imala visok pad GDP).⁷ S druge strane, ZUR, (na grafikonu je prikazana Kina), beleže praktično konstantno izrazito visoke stope rasta. I procene MMF za 2011. i 2012. ukazuju da će ZUR biti najveći kontributor globalnom rastu GDP, sa preko dve trećine od ukupno procenjenog rasta od 4,4%, odnosno 4,5%.⁸

Grafikon 2. Rast GDP vodećih ekonomskih sila 1991-2011.

IMF, "World Economic Outlook (Recovery, Risk and Rebalancing)", October 2010, pp: 177-182.

17966968?story_id=17966968 25/1/2011; World Economic Outlook UPDATE, Working Papers, 2011, IMF. (January 25) <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2011/update/01/pdf/0111.pdf> 26/1/2011.

7 Indikativno je da su u periodu 1999-2001. SAD činile čak 28% globalnog GDP, da bi 2010. pale na 23%. IMF, "World Economic Outlook (Recovery, Risk and Rebalancing)", October 2010, pp: 177-182.

8 Po procenama MMF iz januara 2011. rast GDP SAD 2011. iznosiće 3%, evrozone 1.5%, Japana 1.6%. GDP Kine rašće 9,6% 2011. i 9,5% 2012, GDP Indije 8,4%, odnosno 8%, GDP Rusije 4,5%, odnosno 4,4%, GDP Brazila 4,5% 2011. i 4,1% 2012. Izvor: World Economic Outlook UPDATE, Working Papers, 2011, IMF (January 25) <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2011/update/01/pdf/0111.pdf> 26/1/2011.

Treba naglasiti povećan značaj energije u perspektivi. Prvog dana 2011. otvoren je naftovod između Kine i Rusije (kroz Zapadni Sibir). Peking ima i naftovod koji ga povezuje sa naftom bogatim Kazahstanom. Pored toga, „koridor” kroz Mijanmar je u planu kao i kineska luka na pakistanskom priobalju. Cilj je smanjiti udeo zemalja Gofa, koje sada snadbeavaju Kinu sa čak polovinom potreba za naftom.⁹ Rusija je glavni igrač na tržištu nafte i gasa i ekonomska budućnost ove zemlje, odnosno stopa rasta njenog GDP je bazirana na energentima (iako predsednik Medvedev forsira priču o modernizaciji i diversifikaciji industrije). Naravno, rizik je snažan pad cena, pronalazak alternativnih goriva, (ne velika) mogućnost da EU „zaobiđe” Rusiju, sve skuplja ekstrakcija nafte iz siromašnijih bušotina kao i iscrpljivanje nalazišta nafte.¹⁰ Izvesno je da će energetske resursi kao i putevi transporta energenata, i dalje biti od velikog značaja za globalno pozicioniranje zemalja (“resource geopolitics”).

NOVA GEOPOLITIČKA POZORNICA

„Tranzicija” na početku 21. veka uzela je i političku formu, budući da je G20 (koju čine 19 najvećih ekonomija sveta, plus EU), praktično, preuzela raniju ulogu G7.¹¹ Pored G20 profilisala se i grupa četiri mnogoljudne ZUR: Brazil, Rusija, Indija i Kina nazvane BRIK (engl. BRIC). Ove četiri zemlje su imale dramatičan i nepredvidiv rast u poslednjih deceniju ili dve. Ove četiri zemlje naprosto koriste prednosti procesa ekonomske, kulturne i informacione globalizacije. Udeo BRIK u globalnom GDP će se 2013. približiti petinskom (nominalno). Mereno geografski, po političkoj strukturi ili nivou ekonomskog razvoja BRIK su duboko diversifikovane. GDP po kupovnoj moći (per capita) u BRIK 2010. ide od oko 15600 dolara u Rusiji do 3637 dolara u Indiji (Brazil 11300, Kina 7757).¹² Rusija i Kina imaju geopolitičke ambicije (stav Kine prema internacionalnim odnosima je ultra-realističan), dok su Brazil i Indija pre svega zainteresovane za ekonomski razvoj i rebalansiranje globalnih institucija.

9 Energy needs intensifying geopolitics, <http://www.globalwarming360.net/energy-geopolitics.html> 7/4/2010.

10 Uz nastavak nivoa proizvodnje iz 2010, od nešto preko 10 miliona barela dnevno, prema vrlo različitim procenama postojećih rezervi to bi se desilo od 2030. do 2050. Energy needs intensifying geopolitics, 7.4.2010; <http://www.globalwarming360.net/energy-geopolitics.html> 7/4/2011.

11 G7 je, praktično, institucija za kreiranje globalne politike i čine je sedam najrazvijenih, uglavnom, zapadnih zemalja: SAD, Kanada, Britanija, Francuska, Nemačka, Italija i Japan.

12 IMF, “World Economic Outlook (Recovery, Risk and Rebalancing)”, October 2010, op.cit.

Indija se, posle dekada sporog rasta, otvorila prema svetu, postizujući visoke stope rasta (očekivan je snažan rast agrarnog sektora i tražnje). Brazil, posle hiperinflacije i fiksnog kursa prema dolaru, prešao je na flotirajući kurs, rapidno smanjio inflaciju i budžetski deficit. Brazil je imao velike koristi od rasta cena sirovina. Očekivano je da predstojeće investicije u infrastrukturu podignu stope rasta uprkos restriktivnoj monetarnoj politici i smanjenju javne potrošnje.

Ekonomski najснаžнija zemlja BRIK-a Kina bila je uspešna u postepenoj tranziciji od centralnog planiranja ka tržišnom sistemu, postavši 2010. druga najveća globalna ekonomija, najveći potrošač energije, dok je godinu ranije postala najveći svetski izvoznik. I pored veoma dugog perioda prosperiteta¹³ dosadašnji i budući razvoj Kine zavisi od zapadne tehnologije i plasmana njenih jeftinih proizvoda na tržišta SAD i EU (zbog nedovoljno razvijenog domaćeg tržišta). Inovativnost Kine u primenjenoj nauci i vojnoj tehnologiji je na uzlaznoj liniji, a između 2020. i 2030. bi mogla dostići nivo koji počinje da ugrožava superiornost SAD. Naime, s početkom 21. veka lagano slabi vođstvo SAD u tehnološkim inovacijama; npr. indikativno je da su skoro polovina postdiplomaca prirodnih nauka u SAD stranci, a većina će otići kući.¹⁴ Na početku 2011. glavni problem Kine predstavlja visok, odnosno verovatno precenjen, nivo cena aktiva (nekretnina i akcija) i rastuća inflacija (oko 5%), koja dovodi do realne apresijacije juana, što će se verovatno uskoro negativno odraziti na spoljnotrgovinski bilans najmnogoljudnije zemlje.

Od 2000. do 2008. prosečne stope rasta GDP Rusije bile su oko 6%. Posle pada od čak 7% 2009. u 2010. rast iznosi 4%, dok se nešto viši rast GDP očekuje u 2011. i 2012. Stabilizovana rublja realno apresira skoro deceniju (taj se proces posle depresijacije 2008-09. nastavio), snažno podižući standard građana.¹⁵ Rusija beleži veliki spoljnotrgovinski i platno-bilansni suficit

13 U odnosu na 1977. Kina je u 2009. imala 20 puta veći GDP i 35 puta veći obim industrije. Proizvodnja uglja u Kini 2007. bila je 4 puta veća nego u 1978, proizvodnja nafte za 80% a gasa 5 puta. Osnovnu infrastrukturu rastu industrijske proizvodnje predstavljaju saobraćajnice i proizvodnja električne energije. Proizvodnja električne energije (instalirani kapaciteti) povećana je 14,5 puta u 2009 u odnosu na 1978. Proizvodnja automobila povećana je 60 puta, a 27 puta od 1990. Izvor: *Kina postala najveći industrijski proizvođač u 2009. godini*, portal Ekonomija.org; <http://www.ekonomija.org/index.php?mact=News,cntnt01,detail,0&cntnt01articleid=619&cntnt01origid=66&cntnt01returnid=54> 11/3/2010.

14 Alfred W McCoy „Policing America’s Empire (The United States, the Philippines, and the Rise of the Surveillance State)”, *University of Wisconsin Press*, pp: 23-26.

15 Prema MMF Rusija će do 2015. postići dvostruki rast nominalnog GDP, što implicira snažno realno jačanje rublje. Izvor: <http://www.expatinvesting.org/gdp-per-capita-in-the-future> 5/3/2011.

zahvaljujući visokim cenama sirovina, pre svega energenata. Jeljcinova liberalizacija bila je socijalno i ekonomski devastirajuća, ali je učinila mogućim prilagođavanje komandne ekonomije liberalnoj. Rusija 1997. postaje član G7, odnosno G8, ali njeno slaganje sa Kinom po mnogim pitanjima ostaje na visokom nivou. Rusija ima veliki uticaj u BRIK zahvaljujući ogromnim rezervama energenata, ali i vojnoj snazi, zasnovanoj na nuklearnom oružju i, zajedno sa Kinom, mestom stalnog člana Saveta bezbednosti UN (pravo veta). Snagu Rusije potvrđuje i očekivani skoriji prijem u STO, dobijanje Zimskih olimpijskih igara u Sočiju 2014. i, posebno, Svetskog šampionata u fudbalu 2018. (globalno najznačajnijeg sportskog takmičenja). Jasno je da EU zavisi od uvoza ruskih energenata, ali je Rusija upućena na evropsko tržište upravo zbog izvoza energenata, kao i zbog evropskih investicija i tehnologije.

Zemlje BRIK nisu regionalno pozicionirane, ali su one članice raznih regionalnih integracionih inicijativa.¹⁶ Realizacija alijanse između BRIK država predstavlja pretnju geopolitičkoj dominaciji SAD i NATO u svetu. Različiti pogled zemalja BRIK od zapadnih država na Konferenciji o klimatskim promenama u Kopenhagenu 2010. (*Copenhagen Climate Conference*) iznenadio je SAD i EU.

Na prvom formalnom sastanku u Jekaterinburgu juna 2009. lideri BRIK zatražili su novi multipolarni svetski poredak. Na samitu je sugerisana potreba za novom globalnom rezervnom valutom, stabilnom i predvidivom. I na drugom sastanku aprila 2010. u Braziliji ponovljeno je zalaganje za povećanje zastupljenosti i glasačkih prava za ZUR u međunarodnim finansijskim institucijama, poput Svetske banke i MMF (što je potom i usvojeno). Treći sastanak održaće se u Kini 2011, kada bi BRIK mogao postati BRIKS. Naime, Južnoafrička Republika, najznačajnija privreda afričkog kontinenta, podnela je početkom 2011. aplikaciju za članstvo. BRIK kritikuje posleratne institucije (osim ako same države BRIK nisu povlašćeni članovi, kao Rusija i Kina u Savetu bezbednosti UN) i pokušaću da ugroze ulogu dolara. Sa ogromnim oficijelnim deviznim rezervama najvećim delom denominiranim u dolarima i ukupnom robnom razmenom od 1900 milijardi dolara, zemlje BRIK imaju snažan interes u obezbeđivanju uslova da tranzicija ka multi-polarnom sistemu ne bude praćena visokom nestabilnošću na finansijskim tržištima ili otežavanjem tokova međunarodne trgovine, međunarodnih tokova kapitala i investicija.

16 BRIK su kreirale značajan nivo međusobne koordinacije u kratkom periodu. U decembru 2005. *China National Petroleum Corporation* i indijski *Oil and Natural Gas Corporation* dale su zajedničku ponudu za 573 miliona dolara vredno naftno polje koje je posedovala kanadaska firma. Kooperacija između BRIK potvrđena je i kod nacionalizacije Yukos-a, najvećeg proizvođača nafte u Rusiji.

Kriza je praktično naterala G7, odnosno G8, ka razvijanju novog multilateralnog poretka. G20, gde su i ZUR (G7+EU+BRIC+Indonezija, Turska, Meksiko, Argentina, Arabija, J. Afrika, kao i Australija i Koreja) se etablira kao forum za oblikovanje globalne upravljačke strukture. G20 čini 85% GDP-a sveta, dve trećine populacije, četiri petine trgovine. G20, kome je potrebna institucionalizacija, izraz je procesa međusobnog usaglašavanja politika i nudi ohrabrujući pristup međunarodnoj saradnji i koordinaciji ekonomskih politika (demonopolizacija moći u međunarodnim finansijama bi mogla da dovede do boljih politika). Da li će G20 biti organizacija koja će donositi ključne odluke u globalnoj ekonomiji narednih godina i decenija ostaje otvoreno pitanje. Dogovor G20 o niskim kamatama i ekonomski stimulansima pomogao je spasavanju svetske ekonomije. Ipak, sastanak G20 u Seulu novembra 2010. doneo je male pomake po pitanju valutnih ratova i trgovinskih neravnoteža (limiti deficita ili suficita platnog bilansa zemalja), te se po rečima šefa MMF više može govoriti o debate u okviru G20, a ne o konkretnim odlukama. Konsenzus o globalnim razvojnim ciljevima, postignut na konferenciji u Seulu, optimistično bi trebalo da zameni Vašingtonski konsenzus.

I pored decenije sporog rasta EU je još uvek snažna ekonomija koja konkuriše SAD. Tenzije oko rata u Iraku, Irana reflektuju rastuću divergenciju stratezijskih interesa SAD i EU (ili barem njenog većeg kontinentalnog dela zvanog "Stara Evropa"). Eventualna percepcija slabe SAD će podstaći EU da se distancira od SAD. Sve administracije posle Trumana su podržavale EU jer su to videle kao nacionalni interes SAD (svet sa suviše slabom EU ne odgovara SAD). Proširena EU i NATO se posmatraju kao važne organizacije za suzbijanje, obuzdavanje (*containment*) stratezijskih pretnji (oporavljena Rusija, rastuća Kina, terorizam), širenje demokratije i liberalizaciju globalne ekonomije.¹⁷

U svakom slučaju depresija je naglasila geoekonomske slabosti SAD u formi velikog deficita platnog bilansa i slabog dolara, dok su ratovi u Iraku i Afganistanu i nuklearni sporovi sa Korejom i Iranom ogolili probleme geostratezijske snage SAD. SAD imaju potrebu za nekom vrstom domaćeg oporavka, pre svega, „zapuštene” infrastrukture, što je posledica visokih troškova četrdesetogodišnjeg hladnog rata.¹⁸ Problem predstavlja i potreba za

17 Leon T. Hadar, "Multipolarism sans the EU Pole? The Geopolitics of Europe's Economic Mess", *The Huffington Post*, May 14, 2010. str. 24.

18 Zbigniew Brzezinski, "How to Stay Friends with China", *The New York Times*, January 3, 2011. p. 5.

novim izvorima energije, demografska kretanja i suočavanje sa „ratovima četvrte generacije”.¹⁹

Sve češće se postavlja pitanje da li će Amerika ponoviti uspeh Britanije u oblikovanju sledećeg svetskog poretka koji bi joj štitio interese, sačuvao prosperitet i koji bi nosio pečat njenih najboljih vrednosti. Stoga ne treba da čudi premeštanje fokusa SAD sa Atlantika na Pacifik. Dolazak predsednika Kine Hju Djintaoa u Vašington u januaru 2011. je najvažniji sastanak na vrhu između dve države od Deng Ksiaopingove istorijske posete pre više od tri decenije.

Henri Kisindžer smatra da će i SAD i Kina pokušati da izbegnu novi hladni rat, jer je konflikt najčešće loš način da se ostvari strateško preimućstvo (SAD u 20. veku je primer države koja je bez većeg vojnog konflikta postala globalni hegemon). Priznavanje dve verzije ekscelencionalizma je najveći izazov američko-kineskih odnosa. Jasno je da nijedna strana ne može da dominira drugom i da bi konflikt, u najboljem slučaju, iscrpeo oba društva. Kisindžer predlaže i konceptulni okvir da se izrazi nova realnost: Zajednica pacifičkih zemalja (*Pacific Community*), čija bi svrha pre svega bila sprečavanje formiranja suprotstavljenih blokova država u tom regionu.²⁰

PROMENE U GLOBALNOJ FINANSIJSKOJ ARHITEKTURI

Finansijska panika sedamdesetih godina 19. veka i Velika depresija od 1929-1933. su poremetili geopolitički poredak i ubrzali pad jednih i rast drugih sila. Kada se finansijski centar formira on dugo opstaje, i njegovo opadanje zaostaje sa padom date ekonomije. Britanija je izgubila poziciju najveće privrede sveta 1872. i izvoznika 1915, ali je London skoro do polovine 20. veka opstao kao vodeći finansijski centar, pre nego što je Njujork preuzeo primat. I trenutna ekonomska kriza menja izgled globalnih finansija, ali se promene u globalnom finansijskom poretku dešavaju sporo i postepeno. Mada azijski finansijski centri beleže uspon (rast tržišne kapitalizacije i obima prometa), oni još ne mogu ponuditi otvorenost, sigurnost i likvidnost kao London i Njujork.

Kao odgovor na postojeću globalnu finansijsku krizu vlade širom sveta počele su reforme finansijskih tržišta. Ipak, tzv. Basel III pravila²¹ odlažu

19 Ratovi gde su zamagljene linije između rata i politike, vojnika i civila; ratovi u kojima najmanje jedan učesnik nije država već violentni nedržavni akter.

20 Henry A. Kissinger, “Avoiding a U.S.-China cold war”, *Washington Post*, January 14, 2011, p. 5.

21 Bazel III je novi globalni regulatorni standard za kapitalnu adekvatnost banaka i zahtevani nivo likvidnosti kao i bankarskog leveridža. Pretpostavlja ispravljanje nedostataka

primenu strožijih racija kapitala²² za osam godina, što je nekredibilno. Linija između nesolventnosti i nelikvidnosti je, i pored određenih reformskih pomaka, i dalje zamagljena, što negativno utiče na nivo poverenja tržišta. Uprkos potrebi da se poveća transparentnost na repo tržištu i unaprede mehanizmi koji redukuju procikličnu likvidnost malo je učinjeno.²³

Globalna upravljačka struktura definisana u posleratnoj eri pod dominantom ulogom SAD, liberalizmom i podrškom za multilateralizam, kao i monetarni sistem koji je dao ZUR perifernu ulogu u procesu kreiranja internacionalne finansijske arhitekture, je pod pritiskom velikih promena. U pitanje je došao i ekonomski model SAD, a kineski model jakog državnog uticaja u privredi dobija na značaju. Kinesko korišćenje snažnih fiskalnih stimulansa usmerenih ka domicilnim firmama, tj. faktičko preusmeravanje na domaće tržište, iako ima pozitivne efekte na rebalansiranje globalne privrede, sugerise i rast protekcionizma i stvara rizik erozije svetske ekonomske međuzavisnosti.²⁴

Kriza 2007-2010. samo je ubrzala rekonfiguraciju svetskog finansijskog poretka, koja se već dešava od kraja 20. veka. Indikativno je da je udeo prerađivačke industrije u GDP SAD sedamdesetih godina prošlog veka iznosio 24%, a 2010. samo 11%, dok se finansijski sektor ili virtuelna ekonomija udvostručila i dostigla čak 8% GDP pred sam početak krize. Udeo evro-obveznica već je prestigao obveznice koje glase na dolare na globalnom nivou, ali to ipak nije pokazatelj koji bi mogao da bude relativni dobitnik finansijske rekonfiguracije.

Na početku 21. veka finansijska moć ide ka zemljama sa nekonvertibilnim valutama (Kina, Indija, Rusija, Brazil). Kao posledica te krize ZUR su postale tržišta gde je poželjno ulagati; ona je, međutim, oštro pogodila reputaciju Zapada, posebno SAD, koje su bile mesto odakle je generisana depresija.

finansijske regulacije, koja se pokazala neadekvatnom posebno usled ekonomske krize 2007-2010. Strengthening the resilience of the banking sector, Consultative Document, Basel Committee on Banking Supervision, Bank for International Settlements, December 2009 (Issued for comment by 16 April 2010), pp: 4-27. <http://www.bis.org/publ/bcbs164.pdf> 26/1/2011.

- 22 Racio kapitala (*leverage ratio*) je učešće sopstvenog kapitala u ukupnom kapitalu, čija je visina diktirana potrebom sopstvenog finansiranja stalnih sredstava i iznosom leveridža.
- 23 Michael Pomerleano, "The new global financial order: Are we there yet?", October 5, 2010, *Financial Times*, <http://blogs.ft.com/economistsforum/2010/10/the-new-global-financial-order-are-we-there-yet/> 26/1/2011.
- 24 Dave Hart, "Geopolitics and the Financial Crisis", *IPE Journal*, Tuesday, 13 January 2009, <http://ipejournal.blogspot.com/2009/01/tuesday-round-up-geopolitics-and.html> 20/9/2010.

Početak trgovine rubljama i juanima u međusobnoj trgovini od kraja 2010. je simboličan i potencijalno istorijski događaj koji reflektuje tektonske promene u svetskoj ekonomiji i politici i obećava transformaciju globalne finansijske arhitekture.²⁵ Budući da su razvijene zemlje preopterećene dugovima, vreme posle krize biće izazovno za njih pošto će zahtevati visoke fiskalne transfere radi servisiranja dugova, dok će reprivatizacija podržavljenih banaka zahtevati i političke napore. U lošem scenariju ove države mogu skliznuti u dugu recesiju i pretnja stabilnosti upravo je zasnovana na „konvertibilnim” valutama. Uloga dolara, u kome je i dalje dve trećine globalnih deviznih rezervi, je u opasnosti. Pretnju predstavljaju i bilateralne i multilateralne barter šeme.

Postavlja se pitanje da li globalni finansijski sistem ide ka policentričnoj konfiguraciji. Treba imati u vidu da nije bitna samo količina likvidnosti ili funkcionalnost valuta, gde dolar, evro, jen ili funta još uvek drže primat, već da će stabilnost i snaga ekonomija, koja je u osnovi snage svake monete, posledično dovesti do jačanja uloge alternativnih valuta (juan, rupija, rublja...). Majkl Maloni ističe da, posle klasičnog zlatnog standarda 1871–1914, “gold exchange standarda” 1918–1940, Breton-Vudski sistema 1944–1971. i praktično “dollar” monetarnog standarda 1971–2007, trenutno imamo novi svetski monetarni sistem, koji ubrzano dobija obrise.²⁶ Mnogostrukost aktera na međunarodnoj sceni mogla bi da ojača internacionalni sistem tako što će se popuniti praznine u institucijama nastalim posle 1945, ali se monetarni sistem može i fragmentisati i dalje onesposobiti instrumente međunarodne saradnje. Tekuća finansijska kriza, u odsustvu snažne multilateralne intervencije, vodi ka rasepkanom i nefunkcionalnom međunarodnom monetarnom sistemu.

Dok je svetski finansijski sistem u krizi, kod trgovine multilateralizam opstaje i pored još uvek nezavršenih obimnih trgovinskih pregovora u okviru Svetske trgovinske organizacije s ciljem daljeg umanjivanja prepreka trgovini. Skupovi na kojima se raspravlja o tome održavaju se u Dohi, glavnom gradu Katara (*Doha Round*). To je možda i najveće dostignuće posleratnih međunarodnih pregovora kada je lansiran Breton-Vudski konsenzus koji je

25 Kineski doprinosi globalnoj ekonomiji prevazilazi ulogu juana u internacionalnoj cirkulaciji i udeo u deviznim rezervama. Novi mehanizam valutne koordinacije Kine i Rusije može biti usvojen i na nivou BRIK (The Yuan's Future Role in the Global Financial System; http://en.rian.ru/international_affairs/20101213/161757008.html, 11/1/2011.

26 Michael Maloney, “Rich Dad's Advisors: Guide to Investing In Gold and Silver (Protect Your Financial Future)”, *Business Plus*, 2008, pp. 233-235.

uteločio liberalizam: kompromis koji je favorizovao trgovinsku ekspanziju na uštrb liberalizacije finansijskog poretka.²⁷

Ono što je nepobitno je da po prvi put u modernoj istoriji vodeće, mnogoljudne, ZUR (BRIK) imaju realnu šansu da oblikuju evoluciju međunarodnog monetarnog sistema, različitog od dosadašnjeg koji je pod dominacijom SAD. Pored toga, povećana ekonomska kohezija u Evropi, posebno među 17 članica evrozone, je takođe izvor pritiska na postojeći međunarodni monetarni sistem.

Pitanje koje postavljaju veliki američki i svetski ekonomisti je da li je dugogodišnje slabljenje dolara deo procesa rebalansiranja globalnog finansijskog sistema i smanjivanja trgovinskog deficita SAD ili slabljenja fundamentalnih ekonomskih indikatora SAD. Osnovni statistički indikatori pokazuju da je odgovor na oba pitanja potvrđan, ali teško je proceniti dalje tendencije, odnosno da li će se pozicija SAD stabilizovati na nižem nivou ili će urušavanje finansijske i ekonomske snage SAD biti nastavljeno. Na početku 2011. čini se da je nastupio mali predah, ali ostaje strah od najvećeg izazova: tzv. dvostruke (*double dip*) recesije. Ugledni ekonomisti Paul Krugman i Niall Ferguson veruju da su masivni fiskalni stimulansi i niske kamate sprečile najgore i da je oporavak SAD nesumnjiv – 4,8% 2010. uz očekivan rast od 4,1% u 2011.²⁸ Od nedavno i realna apresijacija kineske valute, pre svega usled znatno više inflacije u odnosu na razvijene zemlje, ublažuje nivo globalne neravnoteže. Dakle, još nije izvesno da li će rast ZUR (BRIK ili veći deo G20) biti fundamentalni izazov postojećem međunarodnom sistemu, ali će te zemlje sa rastućim geopolitičkim i ekonomskim uticajem imati visok stepen slobode u oblikovanju svojih političkih i ekonomskih strategija, te će sve manje biti spremne da usvajaju zapadne norme.

UTICAJ GLOBALNE KRIZE NA GEOPOLITIČKU KONSTELACIJU

Globalna ekonomska kriza donela je više siromaštva, kriminala, migracija, povećana je mogućnost lokalnih vojnih konflikata, intenzivirani su ulični

27 Pod uticajem Velike depresije i Drugog svetskog rata arhitekta Breton-Vudsa podržavale su korišćenje mera kontrole kapitalnih tokova od strane vlada kao sredstvo očuvanja kontrole nacionalne makroekonomske politike i odbrane stabilnih deviznih kurseva i liberalizovane trgovine. Kontrast multilateralizmu bio je nedostatak tretmana internacionalnih investicionih tokova, koji su bili regulisani bilateralnim investicionim sporazumima koji su bili glavni instrument za regulaciju i promociju SDI. Broj ugovora je od šezdesetih godina veoma porastao dostižući 2007. više od 2500, i to između 176 zemalja.

28 Bomi Lim, Michael Heath, "Krugman, Niall Ferguson Renew Debate Over U.S. Stimulus", *Bloomberg*, www.bloomberg.com/news/2010-10-13/krugman-clashes-with-niall-ferguson-over-u-s-fiscal-stimulus-second-round.html 13/10/2010.

protesti (Grčka, Irska, Island, Portugal). Kriza je dovela do pada nekoliko vlada (Island, Letonija, Mađarska...). U poslednje dve, tri godine G-20 postaje uticajnije od G7 ili G-8, jača uloga ZUR u MMF (ali ne i Savetu bezbednosti UN). Povećava se finansijska regulacija, evidentan je blag rast protekcionizma, dolazi do slabljenje ekoloških napora. Globalizacija, kao zapadni projekat, sve više poprima nezapadne karakteristike; naime, bez obzira koliko procesi globalizacije relativizuju tradicionalni državni suverenitet, oni istovremeno jačaju nacionalizme.

Činjenica je da je od 1945. do 2010. bilo dvanaest recesija u SAD. Međutim, nijedna nije dovela do krupnih strukturalnih promena, odnosno do alternative postojećem svetskom poretku, odnosno dugoročnih kritičnih promena u ponašanju globalnih političkih aktera. Postavlja se pitanje da li će globalna ekonomska kriza krajem prve decenije 21. veka, koja je višestruko snažnija od prethodnih dvanaest, dovesti do geopolitičke prekompozicije. Važno je naglasiti da kriza faktički postavlja pitanje i zapadnog (kapitalističkog) ekonomskog modela (*Western economic model*).

Ako kriza eventualno proizvede suštinski geopolitički preokret, odnosno efekat, postavlja se pitanje kakav bi on mogao biti? Hipotetički to bi trebalo da budu radikalne promene spoljnih politika i relacija među globalnim silama, posebno SAD (i EU), Kine i Rusije. Značajnim geopolitičkim promenama, ali ne esencijalnim, mogli bi se smatrati i događaji kao što je npr. ubrzanje nuklearne proliferacije (Iran, Severna Koreja); radikalna promena vojno političke konstelacije na Bliskom istoku, Pakistanu, Afganistanu, Iraku, Meksiku, Indiji ili partnerima SAD kao što su EU i Japan. Narodni bunt i smena režima u nekoliko arapskih zemalja na početku 2011. mogu se smatrati globalno važnim događajima, posebno sa aspekta razvoja demokratija u islamskim zemljama, ali nije realno verovati da će dovesti do radikalnih promena na geopolitičkom planu.

Kako bi npr. za pola decenije mogao da izgleda globalni položaj SAD? Ono što je eklatantno je da trenutna kriza nije oslabila političku volju SAD da brani svoje nacionalne interese na šta ukazuje empirija: intenzivni kontakti i uticaj u Južnoj Aziji, stalna saradnja sa Kinom i Rusijom, učestvovanje u (istina, neuspešnom) mirovnom procesu na Bliskom istoku, pritisak na Iran i Severnu Koreju. Na neki način, čak je i ekonomska kriza dovela mnoge zemlje da budu bliskije i da se više oslanjaju na SAD. Nijedno međunarodno pitanje i dalje se ne može rešiti bez vođstva SAD, niti čak grupa zemalja može zameniti tu ulogu SAD. Zapadni (kapitalistički)

ekonomski model će, po svemu sudeći, nastaviti da dominira i zato što ga i Kina, Indija i Rusija usvajaju.²⁹

Valja se podsetiti da su se SAD oporavljale posle naftnih šokova iz sedamdesetih godina prošlog veka daleko brže nego što se to dešavalo njihovim partnerima kao što su Zapadna Evropa i Japan. SAD su preživele kolaps Bretton Vudsa 1971. i gubitak dolara kao formalno glavne valute, praktično netaknute, dok se EU mučila sa slabim ekonomskim rastom. Posle recesije ranih devedesetih godina prošlog veka SAD su zabeležile decenijski bum produktivnosti, dok je Japan, najbliži rival, ušao u dvodecenijsku stagnaciju. Čak i procene za naredne godine daju mnogo povoljnije ekonomske izgleda SAD nego EU ili Japanu.³⁰

Glavni izazivač SAD, pre svega ekonomski, a u znatno manjoj meri kada je u pitanju meka i vojna moć, je Kina. U periodu 2011-2015. očekuje se rast GDP Kine od čak 9,5%.³¹ Pomoću interaktivnog grafikona The Economistista može se utvrditi koje godine bi Kina trebalo da prestigne nivo GDP u SAD; u svakom slučaju to bi se moglo desiti u narednih desetak ili neku godinu više. Naime, kretanje GDP ove dve zemlje u dolarima zavisi ne samo od realnih stopa rasta, nego i od stopa inflacije i deviznog kursa juana prema dolaru. U poslednjoj deceniji rast realnog GDP prosečno je iznosio 10,5% u Kini i 1,7% u SAD; inflacija je prosečno iznosila 3,8% i 2,2% respektivno. Budući da je Peking ukinuo fiksiranje kursa prema dolaru 2005 (mada je tokom krize fiksiranje bilo vraćeno neko vreme), juan je apresirao prosečno godišnje 4,2%. The Economist u prvom scenario procenjuje u drugoj deceniji 21. veka prosečni godišnji realni rast GDP od 7,75% u Kini a u SAD 2,5%, inflaciju 4% i 1,5%, i apresijaciju juana 3% godišnje. U tom slučaju Kina bi mogla da prestigne SAD 2019. Međutim, ako kineski rast uspori na 5%, pri ostalim nepromenjenim okolnostima, Kina prestiže SAD 2022. Ako, pri ostalim nepromenjenim okolnostima, inflacija u SAD bude u proseku 2,5% onda Kina prestiže SAD 2024. Međutim, ako kineski rast uspori na 5%, nije nemoguće ponovno fiksiranje kursa, što bi uz inflaciju u Kini od 4% i SAD od 1,5% uz američki prosečni rast od 2,5% dovelo do toga da Kina tek 2030. prestigne SAD. U svakom slučaju apresijacija juana vrlo je problematična za Kinu budući da bi pri

29 Robert D. Blackwill, "The Geopolitical Consequences of the World Economic Recession – A Caution", *Occasional Paper*, Rand CORPORATION, 2009.

30 Već je početkom devedesetih postalo jasno da do tada snažno rastući ekonomski džinovci Japan i Nemačka neće biti izazivači, kao što se jedno vreme mislilo.

31 "Africa's impressive growth", *The Economist*, 6.1.2011.

nominalnoj apresijaciji od 3% godišnje i značajno višoj inflaciji u Kini od SAD (4% prema 1,5%) prosečno realno jačanje kineske valute bi iznosilo skoro 6%.³²

I druge projekcije ukazuju da bi Kina mogla da sustigne SAD dvadesetih godina 21. veka, da bi je narednih decenija ostavila daleko iza sebe. U pedesetim godinama 21. veka razlika u udelu u svetskoj ekonomiji biće dvostruka u korist Kine. Kada je u pitanju GDP PPP (kupovna moć), Kina će znatno ranije preći SAD, ali ako se uzmu u obzir nominalni GDP po stanovniku, SAD će i polovinom 21. veka biti u velikoj prednosti, verovatno će odnos biti oko 2:1. U svakom slučaju biće teško za Kinu i druge ZUR da svoju rastuću ekonomsku snagu pretvore u politički uticaj.³³

Postavlja se pitanje da li bi kriza mogla popraviti odnose Kine i SAD, odnosno da li idemo ka famoznom G-2, telu koje bi koordinisanom politikom Kine i SAD donosilo strateške odluke? Ne treba posebno naglašavati da za ostale velike sile nije poželjan ni Sino-SAD kondominijum (G2) niti njihova konfrontacija.³⁴ Ipak, teško je verovati u punu delotvornost G2. Ove dve zemlje imaju „nepomirljive” političke sisteme, različite poglede na stabilnost u Aziji, razlikuje ih i „briga” SAD za ljudska prava u Kini (npr. problematično pitanje Nobelove nagrade za 2010), ekološka politika. S druge strane, „Eurasia grupa”, navodi se da je „G-Nula” odnosno svet bez jasno definisane supersile najveći politički rizik u 2011.³⁵

Kriza neće značajno modifikovati spoljnu politiku Rusije, niti će redukovati njene napore da oponira proširenju NATO (pobeda pro-ruskog kandidata na

32 “Save the date-China vs. US”, *The Economist*, 16.12.2010. http://www.economist.com/blogs/dailychart/2010/12/save_date 17/12/2010.

33 IMF, World Economic Outlook Database, October 2009: Nominal GDP list of countries, “The N-11: More Than an Acronym” – Goldman Sachs study of N11 nations, Global Economics Paper No: 153, March 28, 2007. http://www.nationmaster.com/graph/eco_gdp-economy-gdp&date=1989 13/10/2010. Stephen G. Brooks and William C. Wohlforth (“Reshaping the World Order”, *Foreign Affairs*, March-April, 2009) smatraju da ne treba pokušavati “contain” (suzbijati, ograničavati) Kinu, već joj treba dati zadatak upravljanja globalnim pitanjima, tj odgovornošću (klimatske promene, „Iran”, apresijacija juana). Interes Kine, kao najveće svetskog izvoznika je u harmoničnom svetskom poretку i jakom trgovinskom sistemu.

34 Shyam Saran, “Geopolitical Consequences of the Global Financial and Economic Crisis – A Reassessment after One Year”, India Habitat Centre, New Delhi, April 26, 2010; <http://www.maritimeindia.org/pdfs/TheGeopoliticalConsequences.pdf> 13/10/2010.

35 “Eurasia Group Warns Of Global Tension In ‘Era Of G-Zero’”, *The Wall Street Journal*, 4. 1. 2011. p. 2.

izborima 2010. u Ukrajini, svakako, je ohrabrujuća za Rusiju). Ruska spoljna politika je konzistentna: održati status velike sile, reafirmisati ulogu u ex-SSSR i sprečavati Zapad da se tu infiltrira, osnažiti svoju vojnu moć, posebno kroz modernizaciju nuklearnog arsenala, ojačati uticaj ruske diplomatije u Evropi, Aziji i globalno, i oponirati globalnoj supremaciji SAD (ova politika faktički traje stolicima).

Da li će kriza učiniti EU manje spremnom da podržava spoljnopoličke akcije SAD, za šta su postajali nagoveštaji tokom Drugog iračkog rata (kome se *Stara Evropa* snažno usprotivila), i da li veće zemlje EU imaju strategijsku alternativu tesnim vezama sa SAD? Odgovori su uglavnom negativni. Npr. povremeni izostanak spoljnopoličke ili vojne podrške Americi najviše je posledica brige javnog mnjenja za živote vojnika, a ne spremnosti za radikalnu promenu političkih odnosa na „Severnom Atlantiku”, koje spaja identična civilizacija i sličan pogled na ostatak sveta. Jasno je da zemlje poput Nemačke ili Francuske imaju interes da uspostave bliskije odnose sa Rusijom ili „mediteranskim obodom”, ali udaljavanje od SAD, barem u narednih pola decenije, nije ni na dnevnom redu. Usporavanje širenja EU je trenutno, budući da je proširenje geopolitički koncept i njenih vodećih zemalja i SAD.

Postavlja se pitanje da li će SAD ostati glavni stub svetskog poretka i da li će evro i EU opstati ako se desi novi talas ekonomske krize? Da li će problemi sa finansijama i visoki akumulirani javni dugovi i fiskalni deficiti kao i masivne intervencije SAD (i u manjoj meri Evropska centralna banka) na fiskalnom i monetarnom planu uticati na dinamizam SAD ekonomije i preduzetniku kreativnost i status SAD kao supersile?

Teško je verovati da bi eventualni najgori scenario za „Zapad” bio uzrokovan globalnom ekonomskom krizom (ni Velika depresija nije uticala na strukturalne promene u svetskom poretku³⁶), posebno ne u nekom srednjoročnim periodu. Ipak, neizvesni su dugoročni efekti američke rasipne ekonomske, odnosno fiskalne politike, što je proizvelo ogroman rastući javni dug (koji će uskoro biti jednak GDP), kao i slabljenje dolara. Trenutno najveći ekonomisti sveta pokušavaju da nađu načine kako da SAD izbegne „dužničku zamku”, odnosno dramatičnu mogućnost da visina javnog duga praktično sruši finansijski sistem najveće ekonomije sveta (recept je manje više poznat, smanjiti fiskalne rashode i povećati poreze; njegovo sprovođenje je politički i socijalno problematično; odlaganje je trenutno politički oportuno).

36 Ipak, Britanija se nikada nije oporavila od fiskalne destrukcije izazvane Drugim svetskim ratom.

Sumarno posmatrano kod vodećih zemalja sveta nijedan od trajnih geopolitičkih elemenata³⁷ se nije suštinski promenio od 2007, mada je činjenica da je pad GDP kod razvijenih ekonomija, smanjio njihovu prednost u odnosu na ZUR, posebno Kinu. Ono što se čini izvesnim je da se u narednih pet godina neće desiti nikakva tektonska promena na tom planu, a čini se vrlo verovatnim da takvih obrta neće biti ni u dužem periodu. Za sada, globalna moć je piramidalnog oblika: SAD su na vrhu, potom na drugom etalonu zajedno: Kina, Japan, Indija, Rusija, Britanija, Francuska, Nemačka, Brazil.

Dakle, geopolitička stvarnost nije bitnije promenjena usled krize. SAD će izaći iz recesije u boljem stanju od EU, usled njenih ekonomskih, političkih i demografskih problema. Usled rasta značaja Kine Pacifički region će smanjivati značaj regiona koji obuhvata Severni Atlantik i Mediteransku Evropu.³⁸

Ipak, ono što je novina je spremnost Kine i Rusije (a u manjoj meri i Brazila, Indije, kao i pojedinih evropskih sila) da vuku poteze koji su potpuno protivni interesima SAD i da budu u velikoj meri sigurne da za to neće snositi određene, pre svega, ekonomske ili diplomatske posledice (npr. neki vid izolacije, kao što je bio slučaj sa socijalističkim državama više od četiri decenije). Kina vodi autonomnu politiku u „svom delu” Pacifika, Rusija interveniše na Kavkazu, podržava proruske partije u Ukrajini, Nemačka gradi tzv. Severni tok (gasovod koji kroz Baltičko more direktno povezuje tu zemlju sa Rusijom), Brazil „ugošćava” Ahmeninedžada, Francuska prodaje Rusiji savremene vojne brodove. Kina i Rusija (kao i Brazil, Indija, i EU) mogu da delimično onemogućavaju SAD da sprovodi svoju političku volju i nameće prioritete širom sveta. SAD ne mogu da prisile Kinu ili Rusiju da se ponašaju u skladu sa politikom koju promovišu. Kriza je dovela do toga da zemlje van zapadnog sveta preduzimaju nezavisnije korake na spoljnom i bezbedonosnom planu, sledeći pre svega nacionalne interese.³⁹

37 Trajni geopolitički elementi za svaku državu: geografska lokacija, topografija, klima; demografija, populacija, natalitet, naseljenosti, etnička i verska struktura, pismenost, migracije; asimilacija, istorija, kulturaloški faktori; snaga ekonomije (tehnologija, prirodni resursi, stanje u rivalskim državama).

38 Federico Bordonaro, “Exploring Geopolitics”, March 2009; http://www.exploringgeopolitics.org/Interview_Bordonaro_Federico_Europe_Global_Recession_Dividing_Lines_Military_Conflicts_Geopolitical_Briefing.html 13/10/2010.

39 Interesantno je da zemlje srednje strategijske snage: Australija, Indonezija i Južna Koreja (ponekad i u konsultacijama sa Japanom i Indijom) održavaju konsultacije radi obezbeđivanja interesa u multipolarnoj Aziji (“Global financial crisis led to geopolitical

U studiji *Globalni trendovi do 2025: Transformacija sveta (Global Trends 2025: A Transformed World)* zaključuje se da rast BRIK neće biti izazov međunarodnom sistemu kakav je bio pojava Nemačke i Japana u 19. i u prvoj polovini 20. veka. Zbog rastuće geopolitičke i ekonomske snage ovih zemalja one će imati visok nivo slobode da oblikuju i prilagode sebi svoje ekonomske politike. SAD će biti jedan od važnih aktera na međunarodnoj pozornici. Evropa će nastaviti da bude fokusirana na sebe, pitanjima kao što je proširenje EU i saniranje efekata krize. U istoj studiji se navodi da će snažan azijski regionalizam verovatno već 2025. imati globalne implikacije, podstičući trend ka tri trgovinska i finansijska bloka: Severna Amerika, Evropa i Istočna Azija, što bi imalo posledica po budućnost STO. Period do 2025. biće vreme diskontinuiteta i „šokova”. Energetska tranzicija, od jedne vrste goriva (fosilnih) ka drugim (alternativnim) je neizbežna, ali je upitno da li će do nje doći u sledećih pola veka.⁴⁰

Za razliku od druge polovine prethodnog veka SAD ima limitiranu mogućnost za unilateralne akcije, Kina ima koristi od trenutnog geopolitičkog aranžmana (i globalizacije).⁴¹ Naime, treba podsetiti na neuspešne pokušaje Nemačke da održi izvozno orijentisani rast šezdesetih (koji je do data bio podstican usled uvoza, odnosno potrošnje SAD); isto nije pošlo za rukom ni Japanu sedamdesetih, kao ni Azijskim tigrovima, koji su se suočili sa krizom krajem devedesetih. Potom je SAD opet imala moći da „ubedi” Nemačku i Japan 1985. na monetarnu, odnosno valutnu kooperaciju.⁴²

Fabius Maksimus smatra da će novi svetski poredak početi da funkcioniše od 2040. On navodi da su tranzicije ka novim svetskim porecima trajale više

shift”, *Earth Times*, IISS; <http://www.earthtimes.org/articles/news/343140,geopolitical-shift-summary.html>). 13/10/2010.

40 “Global Trends 2025: A Transformed World” pp: 61, 92-97. National Intelligence Council, *US Government Printing Office*, November 2008. www.aicpa.org/Research/CPAHorizons2025/GlobalForces/DownloadableDocuments/GlobalTrends.pdf 2/3/2010.

41 Ipak, treba reći da pritisak Zapada na Kinu da poveća potrošnju, odnosno da se okrene sopstvenom tržištu, pre svega preko realne apresijacije domaće valute daje neke rezultate. Naime, indikativno je da je juan ojačao za oko 20% u prvoj deceniji 21. veka, a realno oko 50% prema dolaru i pored primedbi SAD za potcenjenost kineske valute; u drugoj polovini 2010. i na početku 2011. trend realne apresijacije juana se nastavlja.

42 Burrows, Mathew J. and Harris, Jennifer, “Revisiting the Future: Geopolitical Effects of the Financial Crisis”, *The Washington Quarterly*, april 2009, 32:2, 27–38. www.informaworld.com/smp/section~db=all~content=a909477867~fulltext=713240928~dontcount=true 2/3/2010.

generacija, poslednja (1914–1950) dve generacije. Trenutna je počela 1989, padom Berlinskog zida, početkom bankarskih kriza u SAD i rastom dugova. Maximus procenjuje da će se završiti do 2040. Po njemu, ona može biti laka, za razliku od prethodne dve (1776–1815. i 1914–1945).⁴³

Čuvena konsultantska firma *Pricewaterhouse Coopers* došla je do projekcije koja ukazuje da će 2050. rang zemalja po GDP PPP⁴⁴ biti radikalno izmenjen. Po GDP PPP Kina i Indija će biti veće od SAD. Međutim, po stanovniku posmatrano, SAD će i dalje biti u prednosti; 2050. prosečan Amerikanac će imati duplo veću kupovnu moć od Kineza. Međutim, neke ZUR će i po tom kriterijumu znatno unaprediti rang (npr. Rusija, koja sada ima GDP PPP po stanovniku blizu tri petine italijanskog, a biće izjednačena sa tom mediteranskom zemljom 2050).⁴⁵

Jedan od najvećih istoričara današnjice Pol Kenedi ne vidi ništa čudno u trenutnoj geopolitičkoj prekompoziciji i smatra je u stvari povratkom iz abnormalnog u redovno stanje. On podseća da je mala ostrvska država Britanija negde na polovini 19. veka proizvodila dve trećine svetskih zaliha uglja, polovinu gvožđa, pet sedmina zaliha čelika i polovinu pamučnih tkanina. Čim su se zemlje sa većim brojem stanovnika i više resursa (Nemačka, SAD, Rusija, Japan) organizovale kao Britanci, bilo je sasvim očekivano da će imati više udela u svetskoj proizvodnji i tako smanjiti udeo Britanije na neku razumniju meru. Posle 1890. SAD su polako preuzele prvo mesto od britanske imperije pozajmivši najbitnije tehnologije uz sopstveni doprinos u hemijskoj i elektro industriji kao i kroz pionirsku prednost u proizvodnji automobila, vazduhoplova, softvera i hardvera. SAD je imala sreću da bude geografski udaljena od bilo koje druge sile, što ju je zaštitilo od razaranja u oba svetska rata. Amerika je 1945. imala polovinu svetskog GDP, što je neverovatan udeo, koji, naravno, nije dugo zadržan. Meka moć, tj. mogućnost ubeđivanja ostalih država da rade kako SAD traži, značajno je oslabila u poslednje dve decenije. Relativna američka premoć na polju ekonomije i finansija (i dolara kao vodeće monete) intenzivno opada na početku 21. veka. Vojna supremacija najmanje je smanjena ali to ne znači da SAD nema suparnika, i to na više polja: „asimetrično“ ratovanje u kome se pojavljuju nedržavni akteri; jačanje Rusije

43 Fabius Maximus, “A look at the future of the world’s political and economic order”, 4 June 2010; <http://fabiusmaximus.wordpress.com/2010/06/04/060410history/> 13/10/2010.

44 GDP PPP je GDP po paritetu kupovne moći (Purchasing Power Parity).

45 *The Economist*, January 13, 2011; http://www.economist.com/node/17905949?story_id=17905949 14/1/2011.

učinilo je da Vašington malo toga može da uradi ukoliko Kremlj ponovo usisa Belorusiju ili Letoniju; Indija je rešena da termin „Indijski okean“ ne bude samo izraz u geografiji; Kina će možda putem svojih sasvim novih i visokorazvijenih tehnoloških sistema – elektronsko ratovanje, tihe podmornice, niskoleteći projektili – možda uskoro imati mogućnosti da udalji američku ratnu mornaricu dalje od svojih obala i istisne SAD iz Azije). SAD će se od preterano narasle svetske sile vratiti na status velike nacije, koja se mora slušati i koja će u narednom periodu biti jedina koja može obezbediti ravnotežu u problematičnim područjima.⁴⁶

Danijel Server smatra da će doći do intenziviranja protekcionizma, regulacije, državnih intervencija na tržištu, ali i da postoje rizici od nedovoljne regulacije na nekim poljima, deflacije i sistemskih finansijskih problema.⁴⁷

AMERIČKA DOMINACIJA UZ DISPERZIJU GLOBALNE MOĆI

Realnost je da ekonomski i politički režimi razvijenih zemalja (SAD, Japan, EU) nisu uspele da prevaziđu slabosti usled demografskih i fiskalnih problema. Rast ZUR je ubrzan sa usvajanjem modernih socijalnih i tehnoloških obrazaca. Dolar kao rezervna valuta došao je u pitanje, kao i dalja liberalizacija trgovine i tokova kapitala. Danas su anglosaksonske zemlje, odnosno SAD i pojedini evropski saveznici⁴⁸ praktično jedini branioci postojećeg poretka, koji se ipak prilagođava novonastajućem. Glavni izazov predstavlja jačanje ekonomija BRIK, kao i međunarodne uloge G20, tela koje je praktično zamenilo ulogu G7 ili G8.

Činjenica je da su se SAD tokom prve decenije 21. veka suočavale sa laganim smanjivanjem kapaciteta kada su u pitanju ključni aspekti globalne moći: ekonomska, vojna, politička i „meka” moć. Postojeća ekonomska kriza znatno teže je pogodila SAD i druge razvijene zemlje nego ZUR. Ova promena, naravno, nije bezazlena jer globalni uticaj država u svetu, pre svega, zavisi od njihove ekonomske i vojne moći.⁴⁹ Pol Kenedi u svom epohalnom delu

46 Paul Kennedy, “Is America Really in Decline?”, *The New Republic*, 21.12. 2010. pp. 1-4.

47 *Center for Post-Conflict Peace and Stability Operations, US*. <http://security.nationaljournal.com/2009/05/geopolitics-winners-and-losers.php> 13/10/2010.

48 SAD i Zapadna Evropa dele iste vrednosti, ali imaju različite politike i norme. Ipak, ključni kohezioni faktor su zajedničke vrednosti (utkane u hrišćanstvo, odnosno zapadni kulturološki obrazac, demokratija i liberalizam, laka asimilacija „severno-atlantskih” nacija u okviru zemalja tog reona).

49 Politikolozi, kao Findli i Rurk, ističu da ne treba da bude iznenađujuće to što neki uticajni glasovi u SAD zahtevaju da zemlja upotrebi vojnu silu u cilju održavanja geopolitičke

„Uspon i pad velikih sila” pokazuje da je ekonomska snaga ključni činilac snage imperija kroz istoriju.⁵⁰ Pitanje ekonomičnosti, odnosno troškova (odnos između koristi i tereta imperijalne politike) moglo bi da bude ključna tačka ranjivosti dominirajuće pozicije SAD.⁵¹

Ono što je još uvek stanje stvari je da su SAD vodeća globalna sila i to zahvaljujući ekonomsko-tehnološkoj superiornosti (high-tech technology), vojnoj supremaciji, mogućnosti da snažnom diplomatijom i mrežom savezništava u svetu uglavnom „proguraju” svoje prioritete i dominirajućem anglosaksonskom (evro-atlantskom; judeo-hrišćanskom; grko-germanskom) kulturnom obrascu. Liderstvo SAD nije samo plod ekonomske i vojne nadmoći, već i relativne atraktivnosti ideja i vrednosti na kojima one funkcionišu.⁵²

Nezapadne sile, pre svih Rusija i Kina, upućuju izazov Vašingtonu i Briselu ne samo sa stanovišta vojne i ekonomske moći, već i drugačijeg viđenja međunarodnih odnosa i organizacije društva, uključujući model demokratije. One pokušavaju da predstave liberalnu demokratiju kao metod za dominaciju Zapada, i nastoje da ponude alternativnu paradigmu: autoritarna demokratija uz kapitalizam. Zbog krize (neo)liberalnog modela kapitalizma i države blagostanja, razvijene zemlje sve više posežu za intervencijama na tržištu, što ide u prilog argumentima onih koji nude alternativnu paradigmu.

Šanse da Kina, Rusija ili neka druga zemlja ponude superiorniju tehnologiju proisteklu iz fundamentalnih naučnih istraživanja i iznedre alternativni ekonomsko-kulturološki model (uz očekivano prestizanje Amerike od strane Kine po nivou GDP za desetak-petnaest godina), koji bi bio i relativno benevolentan za druge nacije i samim tim atraktivan širom sveta (bez čega

50 Prvi svetski rat obično se uzima kao prekretnica u gubljenju uticaja Evrope na globalnoj pozornici; međutim istina je nešto drugačija, SAD bi ekonomski pretekle zborno vodeće zapadnoevropske sile već u prvoj polovini 20-ih i da nije bilo rata. Posle Drugog svetskog rata SAD je održavala globalnu ekonomsku dominaciju zahvaljujući inventivnosti i implementaciji novih tehnologija. Kako danas azijske zemlje puno ulažu u istraživanje i razvoj one izazivaju SAD na tradicionalnoj poziciji zahvaljujući kojoj je dominirala.

51 Minkler Herfrid, „Imperije (Logika vladavine svetom – od starog Rima do Sjedinjenih Država)”, Službeni glasnik, Beograd 2009, str. 213.

52 Postojeća međunarodna arhitektura, koju su upravo stvorile SAD posle Drugog svetskog rata, i dalje će biti presudna za razvoj Kine (posebno globalizacije) i demonstriranje njene moći na svetskoj sceni. Ipak, zapadni model demokratije, je ideal kome su težili i teže mnogi narodi u svetu, a verovatno će tako ostati bez obzira na sadašnju krizu. Izvor: Ronald Findlay, Kevin O'Rourke, 2008, *Power and Plenty: Trade, War, and the World Economy in the Second Millennium*, Princeton Economic History of the Western World, pp. 12-14.

nema globalnog liderstva) relativno su male. Sistemi koji bi zamenili liberalnu demokratiju na političkom planu, a na ekonomskom planu delimično regulisano tržište, za sada se ne čine dovoljno atraktivnim.

Verovatan je nastavak trenda disperzije autoriteta i moći na globalnom planu (karakterističan za prvu deceniju 21. veka), koji će biti ubrzavan usled pojave novih globalnih igrača, trenutne snažne ekonomske krize, pogoršavanja institucionalnih deficita (UN npr.), potencijalnog širenja regionalnih blokova, kao i unapređene moći vaninstitucionalnih subjekata i mreža. Po svemu sudeći, novoformirajući svetski poredak biće stabilniji od hladnoratovskog.⁵³ Efektivne globalne institucije kreiraće više država (Kina, Rusija, EU...) uz vodeću ulogu SAD. Neće biti većih konvencionalnih ratova (kao i posle 1945). Moguća je pojačana uloga države, posebno u ekonomiji i to kod rastućih sila. SAD će ostati tehnološki superiorni, ali manje efikasne zbog korišćenja asimetričnih strategija drugih. Zajednički sistem upravljanja na svetskom nivou će biti unapređen (tranzicija od nacionalnih država ka novim legal-političkim entitetima).⁵⁴ Treba naglasiti i sumornu mogućnost da multipolarnost bude samo novi raspored moći a ne i saglasnost o ključnim principima i vrednostima. Odustajanje od neoliberalnog modela, povratak ka većoj socijalnoj ulozi države, promovisanje državnog kapitalizma sa elementima korporativizma i autoritarne demokratije su moguće alternative.⁵⁵

ZAKLJUČAK

Ako bi došlo do seizmičkog geopolitičkog preokreta on bi se reperkutovao kroz radikalne promene spoljnih politika i relacija među globalnim silama, posebno SAD (i EU), Kine i Rusije. Činjenica je da trenutna kriza nije oslabila političku volju SAD da brani svoje nacionalne interese, a ‘kapitalistički tržišni model’, sa povećanom ulogom države, nastavlja da dominira.

53 Referentna anketa ukazuje da će sledeća globalna kriza pre biti geopolitička nego ekonomska ili finansijska. Liberalni ekonomski model („nevidljiva ruka tržišta”) bi mogao da bude zamenjen novom ekonomskom politikom koju bi u znatno većoj meri nego do sada regulisala država (anketirano je 247 ekonomista, konsultanata, poslovnih lidera, državnih službenika, novinara u 53 zemlje (o viziji globalnog ekonomskog razvoja). “Global Geopolitical Crisis to Hit Within Next Decade”, *RBC Daily, Vremya Novostei, Vedomosti*, <http://www.globalresearch.ca/index.php?context=va&aid=18041> 26/1/2011).

54 Diversifikovanost EU bi mogla biti model za međunarodne odnose.

55 Dragan Štavljanin, „Hladni mir”, *Radio Slobodna Evropa*, Prag/Beograd, 2009, str. 550-553.

Ekonomska kriza je dovela do toga da zemlje van zapadnog sveta češće preduzimaju autonomne korake na spoljnom i bezbedonosnom planu. Zbog rastuće geopolitičke i ekonomske snage ovih zemalja one će imati visok nivo slobode da oblikuju i prilagode sebi svoje ekonomske politike. Ekonomska kriza je ubrzala povratak iz abnormalnog u redovno stanje: SAD će se od preterano narasle supersile vratiti na status velike nacije, što će svet usmeravati ka multipolarnosti.

Kod vodećih zemalja sveta nijedan od trajnih geopolitičkih elemenata se nije suštinski promenio od početka ekonomske krize, mada je činjenica da je pad GDP kod razvijenih ekonomija, smanjio njihovu prednost u odnosu na zemlje u razvoju, posebno Kinu. Glavni izazov dominaciji SAD predstavlja jačanje ekonomija zemalja BRIK, kao i rast međunarodne uloge G20. Ipak, šanse da neke od ovih zemalja ponude superiorniju tehnologiju proisteklu iz fundamentalnih naučnih istraživanja i iznedre alternativni ekonomsko-kulturološki model, globalno atraktivan, relativno su male.

LITERATURA

1. Blackwill Robert, "The Geopolitical Consequences of the World Economic Recession – A Caution", *Occasional Paper*, Rand CORPORATION, 2009.
2. http://www.rand.org/pubs/occasional_papers/2009/RAND_OP275.pdf
3. Bradsher Keith, "Chinese Foreign Currency Reserves Swell by Record Amount", *The New York Times* 11.1.2011; www.nytimes.com/2011/01/12/business/global/12yuan.html?
4. Brooks Stephen, Wohlforth William, "Reshaping the World Order", *Foreign Affairs*, March-April, 2009.
5. Brzezinski Zbigniew, "How to Stay Friends With China", *The New York Times*, January 3, 2011.
6. Bordonaro Federico, "Exploring Geopolitics", March 2009; http://www.exploringgeopolitics.org/Interview_Bordonaro_Federico_Europe_Global_Recession_Dividing_Lines_Military_Conflicts_Geopolitical_Briefing.html.
7. Burnett Alistair, "Resetting the balance of power", *World Tonight*, 23 September 2009. <http://hnn.us/roundup/entries/134812.html>.
8. Burrows Mathew, Harris Jennifer, "Revisiting the Future: Geopolitical Effects of the Financial Crisis" *The Washington Quarterly*, APRIL 2009.
9. *Center for Post-Conflict Peace and Stability Operations, US*; <http://security.nationaljournal.com/2009/05/geopolitics-winners-and-losers.php>.

10. Dailami Mansoor, Masson Paul, "The new multi-polar international monetary system", *Policy Research Working Paper Series 5147*, The World Bank. 2009.
11. Findlay Ronald, O'Rourke Kevin, "Power and Plenty: Trade, War and the World Economy in the Second Millennium" eh.net-review at eh.net, 2008, <http://eh.net/pipermail/eh.net-review/2008-August/000561.html>
12. Friedman George, STRATFOR 12.1.2011. Note from "The Next Decade", <https://futurebrief.wordpress.com/2011/01/07/george-friedman-on-the-next-decade/>
13. IMF, "World Economic Outlook (Recovery, Risk and Rebalancing)", October 2010.
14. IMF, 2011, World Economic Outlook UPDATE, Working Papers, 2011, IMF. (January 25) <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2011/update/01/pdf/0111.pdf>
15. IMF, World Economic Outlook Database, October 2009: Nominal GDP list of countries. Data for the year 2008. "The N-11: More Than an Acronym" – Goldman Sachs study of N11 nations, Global Economics Paper No: 153, March 28, 2007. http://www.nationmaster.com/graph/eco_gdp-economy-gdp&date=1989
16. Hadar Leon, "Multipolarism sans the EU Pole? The Geopolitics of Europe's Economic Mess", *The Huffington Post*, May 14, 2010.
17. Hart Dave, "Geopolitics and the Financial Crisis", *IPE JOURNAL*, Tuesday, 13 January 2009, <http://ipejournal.blogspot.com/2009/01/tuesday-round-up-geopolitics-and.html>.
18. Herfrid Minkler, „Imperije (Logika vladavine svetom-od starog Rima do Sjedinjenih Država)”, *Službeni glasnik*, Beograd 2009.
19. Kennedy Paul, "Is America Really in Decline?", *The New Republic*, 21.12. 2010.
20. Kenedi Pol, „Uspon i pad velikih sila”, *CIP*, Podgorica.
21. Kissinger Henry, "Avoiding a U.S.-China cold war", *Washington Post*, January 14, 2011.
22. Maloney Michael, "Rich Dad's Advisors: Guide to Investing In Gold and Silver (Protect Your Financial Future)", *Business Plus*, 2008.
23. Maximus Fabius, "A look at the future of the world's political and economic order", 4 June 2010; <http://fabiusmaximus.wordpress.com/2010/06/04/060410history/>.
24. McCoy Alfred, "Policing America's Empire (The United States, the Philippines, and the Rise of the Surveillance State)", *The University of Wisconsin Press*, 2009.
25. Pomerleano Michael, "The new global financial order: Are we there yet?", October 5, 2010, *Financial Times*, <http://blogs.ft.com/economistsforum/2010/10/the-new-global-financial-order-are-we-there-yet/>

26. Saran Shyam, “Geopolitical Consequences of the Global Financial and Economic Crisis – A Reassessment after One Year”, *India Habitat Centre, New Delhi*, April 26, 2010; <http://www.maritimeindia.org/pdfs/TheGeoploticalConsequences.pdf>
27. Starobin Paul, 4.5.2009, “Geopolitics: Winners And Losers From The Global Economic Crisis”, *NationalJournal.com*, <http://security.nationaljournal.com/2009/05/geopolitics-winners-and-losers.php?rss=1>
28. Štavljanin Dragan, „Hladni mir”, *Radio Slobodna Evropa*, Prag/Beograd, 2009, str. 550-553.
29. The National Intelligence Council’s 2025 Project, “Global Trends 2025: A Transformed World”, November 2008.
30. Xinbo Wu, “Understanding the Geopolitical Implications of the Global Financial Crisis”, *The Washington Quarterly*, October 2010.

Dr. Goran NIKOLIĆ and Dr. Predrag PETROVIĆ

WILL THE GLOBAL ECONOMIC CRISIS INDUCE SEISMIC GEOPOLITICAL CHANGES?

ABSTRACT

The paper begins with an analysis of the causes of strong rebalancing of the world economy at the end of the first decade of the 21st century, which leads to weakening of the relative economic importance of developed countries. Then, the authors analyze whether we are in the process of creating a new multilateral geopolitical stage and how much has become important the role of some groups of countries (BRIC and G20). The authors analyze the changes in the global financial architecture defined after World War II under the predominant US influence. In the next two sections the authors first discuss how the global crisis will affect the geopolitical constellation and second, they present some estimates that the U.S. dominance, with some dispersion of its global power, could be retained. The authors have concluded that not any of constant geopolitical elements in the leading world countries has substantially changed since 2007, although the economic supremacy of developed economies has significantly decreased in comparison with developing countries and China, in particular. The U.S. leadership is not just a result of its economic and military superiority, but it also results from the relative attractiveness of its ideas and values. So, it is hard to believe that a strong geopolitical reconfiguration could be caused by the global economic crisis, especially in the medium term.

Key words: Global economic crisis, geopolitics, economic growth, China, U.S.A.

COMPETITIVE ADVANTAGES OF MULTINATIONAL COMPANIES – A REVIEW OF THEORETICAL APPROACHES

ABSTRACT

According to knowledge and network-based theories of multinational companies (MNCs), the main source of MNC competitive advantage is the creation and transfer of knowledge within the MNC system. The processes of knowledge creation and knowledge transfer are extensively investigated in the present literature. However, there are issues that are still underdeveloped, such as control and organizational mechanisms as a micro foundation of modern MNC theories. This paper is aimed at presenting an overview of the modern theoretical approaches of MNC competitive advantages from the managerial point of view. The applicability of these concepts is further considered in the case of MNC affiliates doing their business in transition economies in order to provide guidelines for future empirical research.

Key words: multinational companies, knowledge-based theory, network-based theory, transition economies.

INTRODUCTION

MNCs are recognized as the main actors of the international business, international business financing and global economies. According to Ghoshal and Bartlett, MNC is a firm that has substantial direct investment in foreign countries that it actively manages.² The value of their sales in host countries overpasses the value of trade (imports and exports) in today's world economy. Multinational companies attracted scientific and public attention

1 Dr Biljana Pesalj, Assistant, Faculty of Economics, University of Belgrade, E-mail address: biljana.pesalj@gmail.com

2 Ghoshal Sumantra and Bartlett A. Christopher, "The Multinational Corporation as an Interorganizational Network", *Academy of Management Review*, 15, 4, 1990, 603–625, p. 603.

from the moment of their appearance, and especially from the beginning of their intensive growth (during the 1960s). There are many interesting and important issues concerning MNC that have been elaborated in the literature such as motives of internationalization, forms and strategies of internationalization, effects on host and home countries, political aspects of MNC activities, emerging forms of international business financings, corporate social responsibility of MNC, relationship between the headquarters and MNC affiliates, etc. However, many questions have remain unanswered, such as particular mechanisms used to coordinate MNC's activities, particularities of MNC affiliates doing their business in transition economies, etc.

Modern theories of MNC, such as knowledge-based and network-based theories, indicate that in comparison to national³ companies⁴ the ability to create and transfer knowledge internally is one of the main competitive advantages of MNCs. Drawing upon knowledge-based and network-based theoretical views MNC is considered "repository of knowledge and a superior way of organizing knowledge transfer across MNC units".⁵ In the largest number of studies, (theoretical and empirical) MNC is considered a differentiated network where knowledge is created in various parts of MNC and then internally transferred to different interrelated units.⁶ The creation of innovation in MNC is no longer focused on the home country, but could be dispersed throughout the MNC system. There are authors which point out that innovative activities of foreign subsidiaries are a crucial part of innovative performance of MNC as a whole.⁷ Subsidiary's local business networks (i.e.

3 We use the term "national companies" to denote those that organize their production activities in a sole country in contrast to multinational companies.

4 See: Minbaeva D, Pedersen T, Björkman I, Fey CF, Park HJ, "MNC knowledge transfer, subsidiary absorptive capacity, and HRM", *Journal of International Business Studies*, 34, 2003, pp. 586–599; Andersson Ulf, Forsgren Mats and Holm Ulf, "Subsidiary Embeddedness and Competence Development in MNCs – A Multi – level Analysis" *Organization Studies*, 22, 6, 2001, pp. 1013–1034; Kogut Bruce and Zander Udo, "Knowledge of the firm and the evolutionary theory of the multinational corporation", *Journal of International Business Studies*, Fourth Quarter, 1993, pp. 625–645.

5 Kogut Bruce and Zander Udo, *ibid.*, p. 625.

6 See: Andersson Ulf, Forsgren Mats and Holm Ulf, "Balancing subsidiary influence in the federative MNC: a business network view", *Journal of International Business Studies*, 38, 2007, pp. 802–818; Hedlung G., "The Hypermodern MNC – A Heterarchy?", *Human Resource Management*, 25, 1986, pp. 9–35

7 Yamin Mo and Otto Juliet, "Patterns of knowledge flows and MNC innovative performance", *Journal of International Management*, 10, 2004, pp. 239–258.

involving suppliers, customers and competitors) are often a critical source of innovation and capability development for the subsidiary.⁸

In the paper, we first present the literature review on the theory of international business and theory of MNC with the focus on the modern approaches such as knowledge-based theory, network-based theory and social capital theory. Then we consider the applicability of these modern views of MNC as a possible theoretical background for the empirical research on MNC in transition economies. Namely, transition economies suffer from many distortions in comparison to developed ones and are specific in many aspects; therefore, they may require modified theoretical approaches to the conceptualization of MNC. We discuss the results of the most recent empirical studies conducted in some of the transition economies. The objective of this analysis is to facilitate and improve the process of establishing hypotheses and conducting future empirical research on different aspects of MNC in transition economies. The empirical results are expected to reflect at some point the modification or alternation of the MNC theoretical conceptualization, doing business in transition economies.

DUNNING'S ECLECTIC PARADIGM

Until the late 1980s, the dominant accepted theory of FDI was Dunning's eclectic paradigm (OLI theory). Within the scope of this theory, Dunning proposed three main determinants of international activity of the firm and they are as follows: ownership, location and internalization (OLI triad). According to this traditional approach to the internationalization processes and MNC, firms are motivated to internationalize their business in order to exploit their ownership or firm specific advantages.⁹

Traditional approaches consider that there is just one-way direction of knowledge transfer and learning – from headquarters to foreign subsidiaries. Market imperfections and high transaction costs are seen as the main reasons why MNCs prefer transfer of knowledge-based assets using FDI (within the MNC system) to using market mechanisms.

8 Tsai Hsin-Ju and Yamin Mo, "Organizational influences on innovation transfer in multinational corporations", Workshop on knowledge flows, School of Business and Management, Queen Mary, University of London, 2007, Internet: <http://www.qmul.ac.uk/~bsw019/tsai> 16/1/2008.

9 Dunning H. John, *Theories and Paradigms of International Business Activity, The Selected Essays of John H. Dunning, Volume I*, Edward Elgar, 2002.

However, as Dunning has noticed in his later work, OLI triad needed to be supplemented over time because, apart from the mentioned determinants of international activity of firms, MNCs are increasingly investing abroad in order to protect or augment their core competences. Therefore, the existing MNC theory was not powerful enough to offer a comprehensive interpretation of the actual international business activities. During the 1980s, as a response to criticism, Dunning introduced dynamic variables connected with the strategy of the firm. In his papers, at the beginning of 2000, Dunning concluded that there was the growing importance of relational assets (productive inter-firm and intra-firm relationships that determined the amount and structure of international business) that largely influenced OLI triad of variables of international business.

TRANSITION FROM TRADITIONAL TO MODERN VIEWS OF MNC

A change in the academic and research focus in dealing with MNC could be noticed at the end of the 1980s. In the period before the 1980s, the research in the field the MNC was mostly related to the analysis of the relationship between headquarters and affiliates and the analysis of the decisions to invest abroad as could be noticed in the Dunning's work. But then, the focus moved to the activities of coordination in managing the network of foreign affiliates and to the analysis of competitive advantages resulting from the economy of scope of that kind of network. This change of focus called for a new theoretical, conceptual and methodological background. The research in the field of international business and MNC has been very fruitful during the past two decades and has thrown light upon many aspects of the nature, strategy and organization of the multinational enterprise.

The change in the theoretical approach was evident in the conceptualization of the MNC organizational model. Regarding the model of MNC there are generally two main schools of thought. The first (traditional) line of thought used a model of the home-based MNC.¹⁰ The implication of this view of organization and management of MNC is that MNC makes a clear distinction between core and peripheral activities for the improvement of competitive advantages on a global scale. Core activities are always kept in the home country, while only peripheral activities are allocated to affiliates. The second

10 Solvell Orjan and Zander Ivo, "Organization of the Dynamic Multinational Enterprise, the Home-Based and Heterarchical MNC", *International Studies of Management and Organization*, 25,1-2, 1995, pp. 17–38.

(new, modern) line of thought includes several models of MNC, such as the geocentric firm,¹¹ the diversified MNC,¹² the inter-organizational network¹³ and the heterarchical MNC.¹⁴ Without going into details and differences between these organizational models, we note that all these models have in common the suggestion that there are complex organizational structures and management processes in MNC aimed at upgrading competitive advantages by combining “global integration” and “local differentiation” of MNC. Since we consider this second stream more acceptable and more present in the modern literature, we focus on the concept of MNC as a differentiated inter-organizational network (transnational solution given by Bartlett and Ghoshal¹⁵) as one of the approaches within this strand. The concept of MNC as a differentiated inter-organizational network means that MNC cannot be regarded as a uniform organization, but as a system of interrelated and interconnected organizational parts that are very different. The organizational parts of MNC differ greatly in their characteristics as well as in their contribution and role in the development of the competitive advantages of MNC as a whole. We do not consider the approach of Bartlett and Ghoshal as superior in comparison to, for example, the model of Hedlund or others, but we choose this approach because it has initiated a number of empirical studies that have considerably contributed to the understanding of sources of MNC’s competitive advantages.

The most recent developments in theories of the firm view a firm as a “knowledge-creating entity” and argue that knowledge and the capability to create and use are the most important sources of a firm’s sustainable competitive advantage.¹⁶ As many authors point out, there has been a

11 Perlmutter V. Howard, “The Tortuous Evolution of the Multinational Corporation”, *Columbia Journal of World Business*, January – February, 1969, pp. 9–18.

12 Prahalad C. K., “Strategic Choices in Diversified MNCs”, *Harvard Business Review*, July – August, 1976.

13 Bartlett Christopher and Ghoshal Sumantra, *Managing across borders: The transnational solution.*, Harvard Business School Press, Boston, MA, 1989.

14 Hedlund G., “The Hypermodern MNC – A Heterarchy?“, *Human Resource Management*, 25, 1986, pp. 9–35.

15 Bartlett Christopher and Ghoshal Sumantra, *Managing across borders: The transnational solution.*, loc. cit.

16 Nonaka Ikujiro, Toyama Ryoko and Nagata Akiya, “A Firm as a Knowledge-creating Entity: A New Perspective on the Theory of the Firm”, *Industrial and Corporate Change*, 9, 1, 2000, pp. 1–20.

revolutionary transition from the conceptual model of MNC, as a market failure approach of internalization theory and transaction costs theory, to knowledge-based theories of the firm.

The new perspective of MNC is based on the application of knowledge and network theories. The knowledge-based theory of MNC mainly deals with the characteristics of knowledge, transfer of knowledge and determinants of these processes. Within the knowledge-based theory, there is a large body of literature that deals with R&D units that are seen as the main sources of the knowledge creation.¹⁷ On the other side, the network theory and particularly the embeddedness concept give some more evidence on the other MNC source of knowledge – knowledge created and assimilated in the close cooperation with local partnering organizations. These two approaches will be presented in the following text.

THE NETWORK-BASED THEORY OF MNC

MNC's affiliates are the main sources of competitive advantages of MNC because they build deep and long-term relationships with local business partners as well as with other units of the MNC system. Due to these close relationships, new knowledge could be created. The main characteristic of this knowledge is that it is tacit – embedded in a specific context.

Embeddedness could be defined as a set of close relationships with partner organizations in the business network and it relates to the intensity of information exchange and to the level of adjustments made between business partners. The term “embeddedness” has its origin in the classification of different types of knowledge systematized by Lam.¹⁸ This author used tacit – explicit and individual – collective dimensions to identify the following four types of knowledge: embrained (individual-explicit), embodied (individual-tacit), encoded (collective-explicit) and embedded (collective-tacit). Embedded knowledge is tacit and context-specific (collective) ingrained in inter-dependent routines, technologies and procedures as well as in individuals who share common experiences and values. Such characteristics raise higher ambiguity and complexity barriers to transferability of this type of knowledge.

17 Further analysis in this field showed that R&D units have very important roles in the MNC system.

18 Lam Alice, “Tacit knowledge, organizational learning and societal institutions: an integrated framework”, *Organizational Studies*, 21, 2000, pp. 487-513.

The concept of affiliate embeddedness in the business network of relationships with stakeholders is opposed to that of traditional business contact, which a firm makes with its suppliers and consumers and that ends with the exchange. Some relationships in the business network of the affiliate are developed over time, so they evolve from traditional relations to a high level of cooperation and integration.¹⁹ Therefore, the more the affiliate is dependent on its partners in carrying out its business activities and the more it is adjusted to them, the more it is embedded in the business network. If partner organizations are also dependent on the affiliate and adjusted to it, it is more possible that the affiliate embeddedness will be stimulated, because the interdependence leads to the creation of long-term cooperation. So, the higher the interdependence between an affiliate and its partners, the more embedded the affiliate will be in the business network.²⁰

Further research based on the application of the embeddedness concept clearly indicates that relationships in the network have an influence on affiliate performance.²¹ Researchers in this field hypothesize and empirically prove that the closer the business cooperation of the affiliate with partner organizations the easier it is for the affiliate to assimilate new knowledge that comes from outside the MNC system. Consequently, the affiliate is able to innovate and improve its performance in the local market (market performance).

The empirical research has also found that the ability of MNC affiliates to assimilate new knowledge from the local business environment could be a crucial source of competitive advantage for MNC as a whole and not just a source of market performance of an affiliate.²² The empirical research

-
- 19 Andersson Ulf, Forsgren Mats, Pedersen Torben, "Subsidiary performance in multinational corporations: the importance of technology embeddedness", *International Business Review*, 10, 2001, pp. 3–23.
 - 20 Andersson Ulf and Forsgren Mats, "Subsidiary Embeddedness and Control in the MNC", *International Business Review*, 5, 5, 1996, pp. 487–508.
 - 21 Andersson Ulf and Forsgren Mats, "Subsidiary Embeddedness and Control in the MNC", *ibid*; Andersson Ulf, Forsgren Mats, Pedersen Torben, "Subsidiary performance in multinational corporations: the importance of technology embeddedness", *loc. cit*.
 - 22 See: Ghoshal Sumantra and Bartlett A. Christopher, "The Multinational Corporation as an Interorganizational Network", *Academy of Management Review*, 15, 4, 1990, pp. 603–625; Gupta Anil and Govindarajan Vijau, "Knowledge flows and the structure of control within multinational corporations", *Academy of Management Review*, 16, 4, 1991, pp. 768–792; Dunning John and Lundan Sarianna, "The Geographical Sources of Competitiveness of Multinational Enterprises: an econometric analysis", *International Business Review*, 7, 1998, pp. 115–133.

dealing specifically with technological knowledge has confirmed the hypothesis that a higher level of external technological affiliate embeddedness is correlated with higher importance of that affiliate for the development of MNC as a system.²³

Authors Andersson et al.²⁴ focused on the role and performance effect of the subsidiary's embeddedness. This study found that external subsidiary embeddedness had a positive impact on the development of products (market performances) and the processes in MNC (performances of MNC as a whole through transfer of knowledge). The results of the Andersson et al.'s study also indicate that there might be a negative relationship between external embeddedness and influence (power) of the subsidiary inside MNC. These results indicate the paradoxical effect of embeddedness. Namely, embeddedness is a way to provide some new competences for the subsidiary and increase its performance and performance of other units, but on the other hand, it could lead to a reduced interest in contributing to the MNC's overall performance. These remarks point out that there are some conflicting forces inherent in the federative MNC: 1) gravitation of units, based on the mutual interest in business within the same organization and 2) centrifugal forces as a result of subsidiaries' embeddedness in the unique local business contexts. This issue will be further discussed in the following segment within the context of knowledge transfer.

THE KNOWLEDGE-BASED THEORY OF MNC

Knowledge-based theory of MNC views these companies as "social communities that specialize in the creation and internal transfer of knowledge".²⁵ This approach is used by Kogut and Zander²⁶ to make an evolution of the theory of MNC suggesting that MNCs have superior efficiency in knowledge transfer across borders than through external market

23 Andersson Ulf, Forsgren Mats and Holm Ulf, "Subsidiary Embeddedness and Competence Development in MNCs – A Multi – level Analysis", loc. cit.

24 Andersson Ulf, Forsgren Mats and Holm Ulf, "Balancing subsidiary influence in the federative MNC: a business network view", *Journal of International Business Studies*, 38, 2007, pp. 802-818.

25 Kogut Bruce and Zander Udo, "Knowledge of the firm and the evolutionary theory of the multinational corporation", *Journal of International Business Studies*, Fourth Quarter, 1993, 625-645, p. 625.

26 Ibid.

mechanisms. MNCs are specialized in transfer of tacit knowledge²⁷ that could not be distributed successfully through the market.²⁸ These authors have empirically proven that the less codifiable and the harder to teach is the technology, the more likely transfer will be done inside the firm. The new perspective of the firm argues that organizations have distinctive advantages in comparison to some institutional mechanisms such as market. These distinctive advantages are based on organizations' particular capabilities for creating and sharing of knowledge, having in mind tacit knowledge, in particular.

The research of knowledge-based and network-based theories provided the re-assessment of the role of the subsidiary, suggesting that it could be strategic in the MNC system. It is now largely accepted that knowledge, created and accumulated in the network of MNC's organizational units, is a strategically important source of MNC competitive advantage.²⁹ MNCs have the possibility to access this stock of knowledge, but also to combine it in order to find some new ways of their use. But, there are many challenges for the MNC management concerning successful transfer of knowledge across units. Namely, there are authors that indicate that transfer of knowledge inside the

-
- 27 Tacit knowledge is too complex and could not be transferred through the market, so MNCs appear to be efficient vehicles for the transfer of this type of knowledge across the borders. Competences are idiosyncratic, specific, tacit, non-codified knowledge that is very difficult to transfer from one affiliate to another. Speaking of the knowledge transfer it is important to notice the difference between explicit knowledge and tacit knowledge. Explicit knowledge is objective and can be expressed in forms such as: data, scientific formulas, specific actions and manuals. Tacit knowledge is difficult to codify and formalize because it is embedded in individuals and is experiential and subjective. Tacit knowledge such as belief, perspective, mental models, ideas and ideals are embedded in people, while organizational knowledge is embedded in organizational processes, procedures, routines and structures. Since explicit knowledge could be easily transmitted it could also be easily imitated by competitors and because of that it is not likely to be a source of competitive advantage. In contrast, tacit knowledge is difficult to access from outside, it is so hard to imitate and because of that it is very important in the creation of distinctive competences. It is clear that tacit knowledge is hard to transmit and it could be done only with the exchange of key people and all the systems that support them (Nonaka Ikujiro, Toyama Ryoko and Nagata Akiya, "A Firm as a Knowledge-creating Entity: A New Perspective on the Theory of the Firm", *Industrial and Corporate Change*, 9, 1, 2000, 1-20).
- 28 Kogut Bruce and Zander Udo, "Knowledge of the firm and the evolutionary theory of the multinational corporation", loc. cit.
- 29 Björkman Ingmar, Barner-Rasmussen Wilhelm and Li Li, "Managing knowledge transfer in MNCs: the impact of headquarters control mechanisms", *Journal of International Business Studies*, 35, 2004, p. 443.

organization is very difficult due to the characteristics of knowledge itself, the specifics of the donor, the specifics of the receiver, and the nature of the relationship between them.³⁰ It has also been suggested that there are significant barriers to knowledge and innovation transfer because knowledge is embedded in social capital.³¹ Affiliates develop long-term relationships with its external partnering organizations. In these relationships, organizations are deeply involved and develop their absorptive, problem-solving and innovative capacity. But, this capacity (knowledge) is developed inside a specific context that could be completely useless in a different context. In this way, the question of successful transfer is raised and further, competences of the management to coordinate and motivate knowledge-sharing are brought to front.

Complex and close relationships that the affiliate has with its stakeholders could create competences and knowledge that could not be easily applied within a different business context. Knowledge, developed by the affiliate, critically depends on the business context, and even on specific relationships. This feature is positively correlated with the ability of the affiliate to create new knowledge. For example, close and long-term cooperation with certain consumers or suppliers provides enlargement of the affiliate's capacity to solve problems and to create new knowledge. But, the more the solutions are adequate for a specific context the more difficult they are to apply in the business context of other affiliates in the system. As a consequence, it is assumed that the technological embeddedness of the affiliate is positively correlated with the competence development, but also with the characteristics of the context. So, it could be concluded that there is a trade-off between embeddedness (which determines the market performance of the affiliate) and the possibilities of knowledge transfer to other organizational units of MNC (which determines the organizational performance of MNC affiliates).

However, even though these theoretical considerations sound reasonable they have not been confirmed by the previous empirical research. The study of Andersson et al.³² has shown that the affiliate embeddedness in the network of

30 These barriers are known as "corporate immune system" in Birkinshaw Julian and Ridderstrale Jonas, "Fighting the corporate immune system: a process study of subsidiary initiatives in multinational corporations", *International Business Review*, 8, 1999, pp. 149–180.

31 Zander Ivo and Solvell Orjan, "Cross-Border Innovation in the Multinational Corporation, A Research Agenda", *International Studies of Management & Organization*, 30, 2, 2000, pp. 44–67.

32 Andersson Ulf, Forsgren Mats and Holm Ulf, "Subsidiary Embeddedness and Competence Development in MNCs – A Multi – level Analysis" *Organization Studies*, 22, 6, 2001, pp. 1013–1034.

business relationships is positively correlated with the competence development of MNC as a whole. This conclusion does not imply that all the relationships that an affiliate has with its partners are equally important and that affiliates should be equally embedded in all parts of the network. It means that only some relationships have these features, and they have to be recognized and developed.

With regard to these challenges, there is a very important line of research that is focused on the ability of the subsidiary to act as a mediator between external and internal network of MNC. This research stream is especially focused on knowledge transfer within MNC, its determinants and effects on the performance. Studies investigate characteristics of knowledge transfers,³³ characteristics of the sender and/or the receiver,³⁴ the relationship between organizational design and knowledge transfers³⁵ and the relationship between knowledge transfers and performances of the sender or receiver.³⁶

ORGANIZATIONAL MECHANISMS AND KNOWLEDGE TRANSFER IN MNCS

Reviewing the knowledge-based approach to MNCs, authors Foss and Pedersen point out that even though it is a very popular and leading modern approach, in the theory of MNC there is still “a lack of adequate understanding of many of the causal mechanisms and contextual factors in relation between knowledge processes and organizational factors”.³⁷ Despite a great contribution of the knowledge-based theory to better understanding of MNC on the basis of investigation of importance, determinants and performances of knowledge transfer there are still some important aspects that are

-
- 33 Kogut Bruce and Zander Udo, “Knowledge of the firm and the evolutionary theory of the multinational corporation”, loc. cit.
 - 34 Gupta, Anil and Govindarajan, Vijay, “Knowledge Flows within Multinational Corporations”, *Strategic Management Journal*, 21, 2000, pp. 473–496.
 - 35 O'Donnell W. Sharon, “Managing Foreign Subsidiaries: Agents of Headquarters, or an Independent Network?”, *Strategic Management Journal*, 21, 2000, pp. 525–548.
 - 36 Mahnke Volker, Pedersen Torben and Venzin Markus, “Why do MNC subsidiaries engage in knowledge sharing with other subsidiaries and what are the implications for performance”, DRUID 10th Anniversary Summer Conference, Copenhagen, Denmark, June 27–29, 2005, Internet: http://www.druid.dk/uploads/tx_picturedb/ds2005-1488.pdf 8/01/2008.
 - 37 Foss Nicolai and Pedersen Torben, “Organizing knowledge processes in the multinational corporation: an introduction”, *Journal of International Business Studies*, 35, 2004, pp. 340–349.

underdeveloped. More research is needed on issues of organizational control mechanisms that would give micro foundations to the knowledge-based theory of MNC. More attention needs to be devoted to some issues such as “provision of incentives, the monitoring of managements and employees, etc.,”³⁸ and how they may influence the core processes investigated within the knowledge-based theory of MNC – transferring and deploying of knowledge. In the most recent studies using knowledge-based approach of MNC, we could notice that these remarks of Foss and Pedersen are still valid in the present.

In order to deal with these issues especially useful is the literature that applies the concept of differentiated MNC. This approach largely provides an empirically based insight into the organizational aspects of knowledge transfers between MNC units. Also, the approach to the research of organizational mechanisms that is based on the social capital theory has provided some very useful insight.

To foster knowledge flows within MNC, the parent company has at its disposal tailoring and control mechanisms in order to provide that knowledge is shared among units and consequently that performance is increased.³⁹

The other relevant argument is revealed in the study of Björkman et al.⁴⁰ Namely, the process of competences development engages human resources that are nowadays the most valuable resource. Once created, transfer of knowledge that is tacit and the context is specific requires the assistance of the same human resources that participated in the process of creation. So, the subsidiary might face some trade-off between the engagement of resources in the process of competence creation and in the process of knowledge transfer to other units. Therefore, headquarters need to apply some mechanisms to motivate affiliates to engage its resources in the process of knowledge outflows for the benefits of other units and MNC as a whole, since the same resources could be used in the process of competence development for its own benefits, leading to a better position in the MNC system.⁴¹

38 Ibid., p. 341.

39 Rabbiosi Larissa, “The evolution of reverse knowledge transfer within multinational corporations”, Paper ID: A108, “The Capitalization of Knowledge: cognitive, economic, social & cultural aspects” Turin, Italy, 18–21 May, 2005, Internet: http://www.triplehelix5.com/pdf/A108_THC5.pdf 11/1/2008.

40 Björkman Ingmar, Barner-Rasmussen Wilhelm and Li Li, “Managing knowledge transfer in MNCs: the impact of headquarters control mechanisms”, *Journal of International Business Studies*, 35, 2004, pp. 443–455.

41 Ibid.

Mahnke et al.⁴² contributed with a new perspective of the contributing subsidiary – a unit that shares knowledge with other parts of MNC, analyzing its motives to do so and effects on its performance. These authors investigated reasons that would induce units to share their knowledge with other units in the MNC system. Their empirical research revealed that the relationship among knowledge outflows and the level of performances of the focal unit was inverse “U” shaped. This type of relation indicates that a subsidiary may increase its performances by increasing knowledge outflows to a certain point when costs overcome benefits and knowledge sharing starts to influence negatively on the performances of the subsidiary. Mahnke et al.⁴³ indicate that while subsidiaries are very interested in receiving new knowledge from other units, as a contributing subsidiary they may hesitate to engage in the process of knowledge outflows. Because of that, these authors point out that contributing subsidiaries need some incentives (benefits) from the headquarters to increase its propensity to share knowledge with other units.⁴⁴

Knowledge transfer is undoubtedly useful for the receiving MNC unit, but more important is the question how to motivate creative subsidiaries to engage in the sharing and transmission of their competences. From the previously presented studies it is found that the embeddedness of the subsidiary leads to the creation of knowledge, but it could also result in the larger interest of the subsidiary for its external network than for internal – for other units and sharing the created knowledge with them.⁴⁵ Studies that investigated the relationships between knowledge-sharing and subsidiaries’ performances showed that after some point subsidiaries are not interested in knowledge outflows because it decreases their performances.⁴⁶ Since transfer of tacit knowledge requires the involvement of human resources that were involved in their creation, there is a

42 Mahnke Volker, Pedersen Torben and Venzin Markus, “Why do MNC subsidiaries engage in knowledge sharing with other subsidiaries and what are the implications for performance”, DRUID 10th Anniversary Summer Conference, Copenhagen, Denmark, June 27–29, 2005, Internet: http://www.druid.dk/uploads/tx_picturedb/ds2005-1488.pdf 8/01/2008.

43 Ibid.

44 Ibid., pp. 4, 8, 17.

45 Andersson Ulf, Forsgren Mats and Holm Ulf, “Balancing subsidiary influence in the federative MNC: a business network view”, loc. cit.

46 Mahnke Volker, Pedersen Torben and Venzin Markus, “Why do MNC subsidiaries engage in knowledge sharing with other subsidiaries and what are the implications for performance”, loc. cit.

trade-off between engaging these valuable resources in the process of the knowledge creation and the process of knowledge outflows.⁴⁷ All of these three mentioned arguments point out that a strong role of control and motivational mechanisms of the headquarters is needed in order to stimulate creative subsidiaries in the process of sharing of their competences with other units, since there are many factors that dissimulate that.

THE SOCIAL CAPITAL THEORY IN RESEARCH OF ORGANIZATIONAL MECHANISMS

The application of the social capital theory in the research of the relationship between organizational mechanisms and knowledge transfers has given some new insight into control mechanisms that could be used to stimulate knowledge-sharing. A deeper analysis of determinants of knowledge transfer in MNCs has distinguished determinants originated from the external environment of MNCs, this also including the internal one. Starting from knowledge-based theories of the firm and following suggestions and previous analysis of some authors⁴⁸ Gooderham⁴⁹ applies the social capital theory in the analysis of internal capabilities and mechanisms that determine successful knowledge-sharing within MNC. Nahapiet and Ghoshal⁵⁰ suggest that well developed social capital in the enterprise contributes to the cooperation and better integration of its parts and units and consequently improves performance of knowledge transfer. A number of studies argue that social capital plays a critical role in transfer and exchange of network knowledge and explore social capital determinants of knowledge transfer network.⁵¹ The special capabilities

47 Björkman Ingmar, Barner-Rasmussen Wilhelm and Li Li, “Managing knowledge transfer in MNCs: the impact of headquarters control mechanisms”, loc. cit.

48 Nahapiet Janine and Ghoshal Sumantra, “Social capital, intellectual capital and the organizational advantage”, *Academy of Management Review*, 23, 2, 1998, pp. 242-266.

49 Gooderham Paul, “Enhancing knowledge transfer in multinational corporations: a dynamic capabilities driven model”, *Knowledge Management Research and Practice*, 5, 2007, pp. 34-43.

50 Nahapiet Janine and Ghoshal Sumantra, “Social capital, intellectual capital and the organizational advantage”, loc. cit.

51 See: Inkpen Andrew and Tsang Eric, “Social capital, networks, and knowledge transfer”, *Academy of Management Review*, 30, 1, 2005, 146-165; Gooderham Paul, “Enhancing knowledge transfer in multinational corporations: a dynamic capabilities driven model”, loc.cit; Nahapiet Janine and Ghoshal Sumantra, “Social capital, intellectual capital and the organizational advantage”, loc. cit.

of organizations for creating and transferring knowledge are identified as a central element of organizational advantage. A number of authors, among the first Nahapiet and Ghoshal,⁵² suggest that the theory of social capital provides a good basis.

The analysis of Gooderham⁵³ is interesting because this author proposes a conceptual model for the study of intra-MNC knowledge transfers on the basis of the social capital⁵⁴ theory, which is complemented with the influence of the external environment and the influence of management - initiated practices. This author starts from the studies suggesting that the possession of knowledge transfer capabilities determines the transfer performance and at the end performance of MNC.⁵⁵ Gooderham⁵⁶ investigates the importance of management initiated practices that could initiate and improve knowledge transfers. He proposes three sets of management practices and mechanisms that could be applied in order to improve social capital and increase the efficacy of the knowledge transfer and they are as follows: transmission channels, motivational mechanisms and socialization mechanisms. Each of these mechanisms influences knowledge transfer through the determinations of some of the elements in the structure of social capital – cognitive, relational and structural (as proposed by Nahapiet and Ghoshal⁵⁷).

A number of researchers⁵⁸ have indicated the importance of mechanisms that increase the level of sharing common corporate goals and a cooperative attitude. The Gooderham's proposition⁵⁹ is that socialization mechanisms

52 Nahapiet Janine and Ghoshal Sumantra, "Social capital, intellectual capital and the organizational advantage", loc. cit.

53 Gooderham Paul, "Enhancing knowledge transfer in multinational corporations: a dynamic capabilities driven model", loc. cit.

54 Social capital is consisted of assets that are created in the network of relationships.

55 Inkpen Andrew and Tsang Eric, "Social capital, networks, and knowledge transfer", loc. cit.

56 Gooderham Paul, "Enhancing knowledge transfer in multinational corporations: a dynamic capabilities driven model", loc. cit.

57 Nahapiet Janine and Ghoshal Sumantra, "Social capital, intellectual capital and the organizational advantage", loc. cit.

58 See: Björkman Ingmar, Barner-Rasmussen Wilhelm and Li Li, "Managing knowledge transfer in MNCs: the impact of headquarters control mechanisms", loc.cit.; Minbaeva D, Pedersen T, Björkman I, Fey CF, Park HJ, "MNC knowledge transfer, subsidiary absorptive capacity, and HRM", *Journal of International Business Studies*, 34, 2003, pp. 586-599.

59 Gooderham Paul, "Enhancing knowledge transfer in multinational corporations: a dynamic capabilities driven model", loc. cit.

(visits, meetings, trainings and especially performance appraisal of employees) increase cognitive social capital and in that way improve knowledge transfer. Gooderham⁶⁰ takes motivational mechanisms as distinctive management initiated practice that could improve knowledge transfer.

Within this analysis, we see that the social capital theory could be a fruitful basis for a deep investigation of the particular sources of MNC competitive advantages.

MNC'S MODERN THEORETICAL CONCEPTS IN TRANSITION ECONOMIES

MNC affiliates differ a lot inside the MNC system in terms of their competitive advantages and relative position in the system.⁶¹ MNC affiliates in transition economies can be expected to have an inferior relative position, meaning that they mainly act as receivers of knowledge coming predominantly from the headquarters. This is because of the characteristics of the business, social, and political environment in transition economies, which might still be unfavourable. This might be further due to the fact that affiliates have been relatively newly established in these economies and it takes time to develop long-term quality relationships with local partners and to create particular knowledge.

The support to this explanation can be found in the study of Subramaniam and Watson.⁶² They distinguish the interdependencies between MNC organizational units as being as follows: unidirectional (e.g. from the headquarters to the subsidiary only), bi-directional (e.g. the headquarters to the subsidiary and vice versa), or multidirectional (e.g. across multiple subsidiaries). Consequently, these authors typify MNC sub-units in the following way: lone stars, passive stars, dominant stars, or constellation stars. Lone stars are subsidiaries characterized by no significant relationships with other sub-units and a dominant simple ownership relationship with the headquarters. Consequently, the coordination needs of this type of subsidiary are modest.⁶³

Passive stars are characterized by a narrow, moderate degree of interdependence typically limited to the headquarters. Unlike lone stars that are

60 Ibid.

61 Andersson Ulf, Forsgren Mats and Holm Ulf, "Subsidiary Embeddedness and Competence Development in MNCs – A Multi – level Analysis", loc. cit.

62 Subramaniam Mohan and Watson Sharon, "How interdependence affects subsidiary performance", *Journal of Business Research*, 59, 2006, pp. 916–924.

63 Ibid.

more independent, passive stars are inter-dependent, but only with the headquarters, because they receive inputs from the headquarters like products and/or technology and return value such as repatriated profits. This profile describes the traditional view of MNC. According to this subsidiary profile, it can be expected that coordination mechanisms will also be traditional, remaining in the domain of financial reporting to the headquarters.

The other two subsidiary profiles are characterized by a higher level and broader scope of inter-dependence and it can be expected to be found in developed markets that provide the creation of specific knowledge, which can be transferred to other units in the system. Dominant stars are characterized by unidirectional influence over other sub-units, including corporate headquarters. “These are subsidiaries that have developed a particular competence or skill that contributes to the global competitive advantage of the MNC as a whole.”⁶⁴ Constellation stars are subsidiaries characterized by a high degree and broad scope of multidirectional influence. Constellation stars are in accordance with the modern, network-based view of MNC proposed by Bartlett and Ghoshal.⁶⁵

On the basis of this short description of the typology of MNC subsidiaries based on their inter-dependencies by Subramaniam and Watson,⁶⁶ we suggest that affiliates in transition economies are most probably of the passive stars profile. An additional support for this suggestion can be found in Moilanen.⁶⁷ This author explored knowledge transfer between a MNC Western head office and its subsidiaries in the former Soviet Union with a focus on accounting-related knowledge. In the early phases of business establishment in a transition economy, it was found that the role of accounting was emphasized in order to ensure satisfactory reporting. This is in line with the conclusion of the Giacobbe’s recent study.⁶⁸ This author suggests that the establishment phase of

64 Ibid., p. 919.

65 Bartlett Christopher and Ghoshal Sumantra, “Managing across borders: The transnational solution”, loc. cit.

66 Subramaniam Mohan and Watson Sharon, “How interdependence affects subsidiary performance”, loc. cit.

67 Moilanen Sinikka, “Knowledge Translation in Management Accounting and Control: A Case Study of a Multinational Firm in Transitional Economies”, *European Accounting Review*, 16, 4, 2007, pp. 757–789.

68 Giacobbe Francesco, “Challenges and controls associated with establishing a wholly owned foreign subsidiary in a transition economy”, Working paper from the 33rd European Accounting Association, Istanbul, 19-21 May, 2010, Internet: <http://www.eaa2010.org/tr/default.asp> 31/05/ 2010.

the subsidiary is associated with limited administrative and operational information concerning subsidiary activities, which therefore, leads to intensive headquarters controls. The tight monitoring of the subsidiary's performance as well as the recruitment and training of suitable employees to manage the foreign subsidiary are seen as control mechanisms that minimize the challenges and risks associated with managing the foreign subsidiary in a transition economy.

The presented results of the studies conducted in transition economies indicate that modern approaches in the MNC conceptualization might not be adequate in the research of different management issues of MNC affiliates in transition economies. Namely, modern views of MNC are developed and applicable in developed economies. However, the reality of transition economies in this field turns to be quite different. The presented evidence suggests that traditional views of MNC (at least related to affiliates doing business in transition economies) could be more appropriate. More precisely, if knowledge or network-based theories would be used as a theoretical background to establish research hypotheses, it would result in evidence that could not be adequately interpreted.

CONCLUSION

During the last two decades, there has been intensive development in the field of MNC theories. The view on the MNC system has been considerably changed in terms of its organization, roles of the headquarters and affiliates in the system as well as the sources of MNC competitive advantages. Particularly important and elaborated are knowledge-based and network-based theories, and therefore, they are a good basis for empirical research and further development in the field of micro foundations of MNC theories. The application of knowledge and network-based theories as a theoretical background has resulted in many important empirical findings on the sources of competitive advantages of MNC's affiliates and the MNC system as a whole. However, many important management issues remain ambiguous, representing fruitful fields for some future research. The design and role of elements of the management control system such as performance measurement systems, reward systems, and coordination systems are some of the most important. The paper is devoted to the review of modern contributions to the MNC theory from a managerial point of view.

A large part of international business literature is devoted to the consideration of particularities of transition economies as hosts of MNC

systems. These elaborations mainly deal with some macro aspects such as the effects – positive and negative of MNC activities on transition economies as host countries. However, these elaborations initiate numerous important questions in the management field. Since the system of MNC is the most often conceptualized as a differentiated inter-organizational network, the position of MNC affiliates doing their business in transition economies is assumed to be quite different in comparison to affiliates in developed economies. These differences are present at the level of age and business experience of the affiliate, business and political conditions, different risks, management competences and skilful workforce. Therefore, during the establishment phase affiliates in the transition economies could have inferior position in the system of MNC in terms of its contribution to the market and organization performances, participation in the creation and transfer of knowledge, etc. The presented recent empirical results indicate that the relationships between the headquarters and the affiliate doing its business in transition economy could be more properly conceptualized using traditional – classical view of MNC than following modern contributions coming from the knowledge and network-based theories. Namely, affiliates in transition economies mainly act as receivers of knowledge predominantly coming from the headquarters and these affiliates are characterized by classical (traditional) dependency on the MNC headquarters.

The present paper indicates that the theoretical approaches that have been usually applied to investigate MNC affiliate issues need to be cautiously employed when these propositions concern affiliates doing business in transition economies. These propositions should be established rather on the basis of the previous empirical evidence than on the basis of the existing theoretical approaches.

LITERATURE

1. Andersson Ulf and Forsgren Mats, “Subsidiary Embeddedness and Control in the MNC“, *International Business Review*, 5, 5, 1996, 487–508 .
2. Andersson Ulf and Pahlberg Cecilia, “Subsidiary Influence on Strategic Behavior in MNCs: an Empirical Study“, *International Business Review*, 6, 3, 1997, 319–334.
3. Andersson Ulf, Forsgren Mats and Holm Ulf, “Balancing subsidiary influence in the federative MNC: a business network view“, *Journal of International Business Studies*, 38, 2007, 802–818.
4. Andersson Ulf, Forsgren Mats and Holm Ulf, „Subsidiary Embeddedness and Competence Development in MNCs – A Multi – level Analysis“ *Organization Studies*, 22, 6, 2001, 1013–1034.

5. Andersson Ulf, Forsgren Mats, Pedersen Torben, “Subsidiary performance in multinational corporations: the importance of technology embeddedness“, *International Business Review*, 10, 2001, 3–23.
6. Andersson Ulf, Forsgren Mats, Pedersen Torben, “The MNC as a differentiated network: subsidiary technology embeddedness and performance“, working paper, Uppsala University and Copenhagen Business School, 1998.
7. Bartlett Christopher and Ghoshal Sumantra, *Managing across borders: The transnational solution*, Harvard Business School Press, Boston, MA, 1989.
8. Birkinshaw Julian and Ridderstrale Jonas, “Fighting the corporate immune system: a process study of subsidiary initiatives in multinational corporations“, *International Business Review*, 8, 1999, 149–180.
9. Björkman Ingmar, Barner-Rasmussen Wilhelm and Li Li, “Managing knowledge transfer in MNCs: the impact of headquarters control mechanisms“, *Journal of International Business Studies*, 35, 2004, 443–455.
10. Dent Jeremy, “Global competition: challenges for management accounting and control“, *Management Accounting Research*, 7, 1996, 247–269.
11. Dunning H. John, *Theories and Paradigms of International Business Activity, The Selected Essays of John H. Dunning, Volume I*, Edward Elgar, 2002.
12. Dunning John and Lundan Sarianna, “The Geographical Sources of Competitiveness of Multinational Enterprises: an econometric analysis“, *International Business Review*, 7, 1998, 115–133.
13. Forsgren Mats, Pedersen Torben and Foss Nicolai, “Accounting for the Strengths of MNC Subsidiaries: the Case of Foreign – owed firms in Denmark“, *International Business Review*, 8, 1999, 181–196.
14. Foss Nicolai and Pedersen Torben, “Organizing knowledge processes in the multinational corporation: an introduction“, *Journal of International Business Studies*, 35, 2004, 340–349.
15. Foss Nicolai and Pedersen Torben, “Transferring knowledge in MNCs: The role of sources of subsidiary knowledge and organizational context“, *Journal of International Management*, 8, 2002, 49–67.
16. Ghoshal Sumantra and Bartlett A. Christopher, “Creation, Adoption and Diffusion of Innovations by Subsidiaries of Multinational Corporation“, *Journal of International Studies*, Fall, 1988, 365–388.
17. Ghoshal Sumantra and Bartlett A. Christopher, “The Multinational Corporation as an Interorganizational Network“, *Academy of Management Review*, 15, 4, 1990, 603–625.
18. Giacobbe Francesco, “Challenges and controls associated with establishing a wholly owned foreign subsidiary in a transition economy“, Working paper, 33rd European Accounting Association, Istanbul, 19-21 May, 2010, Internet: <http://www.eaa2010.org/r/default.asp> 31/05/ 2010.

19. Gooderham Paul, “Enhancing knowledge transfer in multinational corporations: a dynamic capabilities driven model”, *Knowledge Management Research and Practice*, 5, 2007, 34–43.
20. Grant Robert, “Toward a Knowledge based Theory of the Firm”, *Strategic Management Journal*, 17, Winter Special Issue, 1996, 109–122.
21. Gupta Anil and Govindarajan Vijau, „Knowledge flows and the structure of control within multinational corporations“, *Academy of Management Review*, 16, 4, 1991, 768–792.
22. Gupta, Anil and Govindarajan, Vijay, “Knowledge Flows within Multinational Corporations”, *Strategic Management Journal*, 21, 2000, pp. 473–496.
23. Hedlund G., „The Hypermodern MNC – A Heterarchy?“, *Human Resource Management*, 25, 1986, 9–35.
24. Inkpen Andrew and Tsang Eric, “Social capital, networks, and knowledge transfer”, *Academy of Management Review*, 30, 1, 2005, 146–165
25. Jensen Michael and Meckling William, “Theory of the Firm: Managerial Behavior, Agency Costs and Ownership Structure”, *Journal of Financial Economics*, 3, 4, October, 1976, 305–360.
26. Kogut Bruce and Zander Udo, “Knowledge of the firm and the evolutionary theory of the multinational corporation”, *Journal of International Business Studies*, Fourth Quarter, 1993, 625–645.
27. Küppers Günter and Pyka Andreas, “The Self – Organization of Innovation Networks: Introductory Remarks” in *Innovation Networks, Theory and Practice*, Pyka Andreas and Küppers Günter (eds.), Edward Elgar, 2003.
28. Lam Alice (2000), “Tacit knowledge, organizational learning and societal institutions: an integrated framework”, *Organizational Studies*, 21, 487–513.
29. Mahnke Volker, Pedersen Torben and Venzin Markus, “Why do MNC subsidiaries engage in knowledge sharing with other subsidiaries and what are the implications for performance”, DRUID 10th Anniversary Summer Conference, Copenhagen, Denmark, June 27–29, 2005, Internet: http://www.druid.dk/uploads/tx_picturedb/ds2005-1488.pdf 8/01/2008.
30. Minbaeva D, Pedersen T, Björkman I, Fey CF, Park HJ, “MNC knowledge transfer, subsidiary absorptive capacity, and HRM”, *Journal of International Business Studies*, 34, 2003, 586–599.
31. Moilanen Sinikka, “Knowledge Translation in Management Accounting and Control: A Case Study of a Multinational Firm in Transitional Economies”, *European Accounting Review*, 16, 4, 2007, 757–789.
32. Nahapiet Janine and Goshal Sumantra, “Social capital, intellectual capital and the organizational advantage”, *Academy of Management Review*, 23, 2, 1998, 242–266.

33. Nonaka Ikujiro, Toyama Ryoko and Nagata Akiya, "A Firm as a Knowledge-creating Entity: A New Perspective on the Theory of the Firm", *Industrial and Corporate Change*, 9, 1, 2000, 1–20.
34. O'Donnell W. Sharon, "Managing Foreign Subsidiaries: Agents of Headquarters, or an Independent Network?", *Strategic Management Journal*, 21, 2000, 525–548.
35. Perlmutter V. Howard, "The Tortuous Evolution of the Multinational Corporation", *Columbia Journal of World Business*, January – February, 1969, 9–18.
36. Prahalad C. K., "Strategic Choices in Diversified MNCs", *Harvard Business Review*, July – August, 1976.
37. Pyka Andreas and Küppers Günter (eds.), *Innovation Networks, Theory and Practice*, Edward Elgar, 2003.
38. Rabbiosi Larissa, "The evolution of reverse knowledge transfer within multinational corporations", Paper ID: A108, "The Capitalization of Knowledge: cognitive, economic, social & cultural aspects" Turin, Italy, 18–21 May, 2005, Internet: http://www.triplehelix5.com/pdf/A108_THC5.pdf 11/1/2008.
39. Solvell Orjan and Zander Ivo, "Organization of the Dynamic Multinational Enterprise, the Home-Based and Heterarchical MNC", *International Studies of Management and Organization*, 25,1–2, 1995, 17–38.
40. Subramaniam Mohan and Watson Sharon, „How interdependence affects subsidiary performance“, *Journal of Business Research*, 59, 2006, 916–924.
41. Tsai Hsin-Ju and Yamin Mo, "Organizational influences on innovation transfer in multinational corporations", Workshop on knowledge flows, School of Business and Management, Queen Mary, University of London, 2007, Internet: <http://www.qmul.ac.uk/~bsw019/tsai> 16/1/2008.
42. Yamin Mo and Otto Juliet, "Patterns of knowledge flows and MNC innovative performance", *Journal of International Management*, 10, 2004, 239–258.
43. Zander Ivo and Solvell Orjan, "Cross-Border Innovation in the Multinational Corporation, A Research Agenda", *International Studies of Management & Organization*, 30, 2, 2000, pp. 44–67.

Dr Biljana PESALJ

**KONKURENTSKE PREDNOSTI MULTINACIONALNIH KOMPANIJ
– PREGLED TEORETSKIH PRISTUPA**

APSTRAKT

Prema teorijama multinacionalnih kompanija (MNK) zasnovanim na znanju i na mreži osnovni izvor konkurentskih prednosti MNK je kreiranje i transfer znanja unutra sistema MNK. Procesi kreiranja i transfera znanja ekstenzivno su obrađeni u literaturi. Međutim, pojedini aspekti su još uvek nedovoljno razvijeni, kao što su na primer mehanizmi kontrole i organizacije kao mikro osnovne savremenih teorija o MNK. Ovaj rad ima za cilj da pruži pregled literature savremenih teorijskih pristupa u razmatranju konkurentskih prednosti MNK, s stanovišta upravljanja preduzećem. Primenljivost ovih koncepata se dalje razmatra u slučaju filijala MNK koje posluju u tranzicionim ekonomijama, s ciljem pružanja smernica za buduća empirijska istraživanja.

Ključne reči: multinacionalne kompanije, teorija zasnovana na znanju, teorija zasnovana na mreži, tranzicione ekonomije.

REGIONAL AND INTERNATIONAL ASPECTS OF ENERGY SECURITY

ABSTRACT

Energy security may be defined, generally, as the availability of clean energy sources at affordable prices. If a country or region does not have its own sources of energy in the necessary extent, their energy security is in a long-term threat. To this point, countries seek to achieve diversification of energy sources and transport routes. This is one of the reasons for launching new energy projects in Europe and Asia; the other is an attempt by Russia to consolidate its dominant position on the part of the international energy market; the third factor is the oil transnational corporations. Russia is the dominant natural trading partner and Europe's energy supplier. Problems with the transit of natural gas and oil from Russia to Europe, which directly threaten its energy security, were the reason to launch the new energy projects.

Key words: energy, security, projects.

JEL Classification: F21, Q31, Q42, Q43.

1. INTRODUCTION

By its nature, energy is of strategic importance for each nation and country, and it can only be compared with the availability and disposal of drinking water sources. At the same time, the energy issue is of basic economic, life and security nature on a local, regional and global level. The greatest wars in history were held because of the disposal of natural resources, or water sources and water flows, land, mineral resources, or sources of oil and natural gas.

¹ Dr. Miroslav Antevski, research fellow, and Dr. Dobrica Vesić, senior research fellow at the Institute of International Politics and Economics, Belgrade; Assist. Prof. Dr. Ljiljana Kontić, Faculty of Legal and Business Studies, Novi Sad. This paper is a part of research results within the Scientific Project no. 179029, which is financed by the Ministry of Education and Science of the Republic of Serbia.

Particularly, economic life nowadays require substantial expenditure of energy. At the current scientific and technological level, most available energy sources are exhausted, some are near to the end of their exploitation, the other economically nonprofitable or technically unavailable in the necessary extent. In short, energy is a very limited resource. Therefore, all countries tend to use all forms of energy in a rational and economical way, because of its cost and availability. Although necessary, this may not be enough for the future.

Only a few countries in the world are rich in most natural resources, energy resources, technological and scientific knowledge, such as Russia. Even the biggest and most advanced, as the U.S.A., China and EU countries, are major importers of oil and natural gas. It is obvious that in the world, especially in Europe, there is a significant degree of energy interdependence.² Just because of availability and limited energy resources, the interests of large countries and the largest energy transnational corporations are in constant conflict, adjusted to a minimum compliance.

Regional aspects of energy issues can be crucial to a country or a particular group of countries, and exceed the global level. However, nothing in the region could ever happen in this area without some of the key international players have their decisive word. Small countries, such as the majority in our region, have very limited room for maneuver in this area, but the gains from the planned projects can be very significant.

In short, “energy security can be defined as the availability of clean supplies at affordable prices.”³ The issue of energy security is, in all likelihood, the most widely security question for each country. This paper deals with the analysis of its different aspects in the context of current energy projects in South Eastern Europe, integrating them into a wider European framework and including the impact of Turkey and other countries in the Black Sea region.

2. CONFLICT AND COORDINATION OF INTERESTS IN THE SOUTH EAST EUROPE

Our region was for centuries under the rule of great empires, as they have historically alternated (Rome, Byzantium and the Ottoman Empire). After the

2 While, for example, a present tendency in the U.S. is energy independence, so far in Europe is more actual approach to the mutual dependence or interdependence among countries and regions. Such strategies have their roots in different availability of own energy resources.

3 Bahgat, Gawdat, “North Africa and Europe: energy partnership”, *OPEC Energy Review*, Vol. 33, No. 3–4, 2009, p. 155.

disappearance of large and long-lived empires, especially in times of decline of their power, the aspirations of others are received in intensity, and clashes were frequent. With the collapse of the Austro-Hungarian, the Ottoman and Russian empires, and especially after the Second World War, the region shared the fate of other parts of the world in the global division of power and influence. The disappearance of the Soviet Union, global dominance of the U.S.A, restoration of Russia, as well as strengthened influence of China, have not led to significant reduction in the conflicts in the region. Although a geopolitical significance of the region from the nineties, (Yugoslavia in particular), has decreased substantially. The latest energy projects in the region and its surroundings to some extent intensified the old conflicts and introduced new ones.

A few levels, as well as several types, of opposing or conflicting interests can be separated from the standpoint of their lifetime. Most powerful countries and groups, whose interests overlap and somewhere and sometime conflict throughout our region, are: Russia, the European Union and the United States. Other, smaller countries do not have a significant impact, and they still have the ability in more or less successful way to engage in projects that are or will be implemented by the main players. EU countries have different channels of energy supply and among them there are lots of differences and different interests related to current and planned energy projects. In the third, lower level within the region, there is a common interest of all countries for the realization of planned energy projects. The reason is the stable supply of energy. At the same time, there is a conflict of interests between countries, which is caused by their efforts that some of the main flows pass through their territories, to ensure stable supply and income from transit fees.

Generally, it is the case that conflicts of interest, their resolution and energy interdependence in the European region have their main causes in the unequal and disproportionate distribution of energy resources and consumption, as well as energy transport channels from one to another. Thus, new energy projects in the region, as well as those associated with them, are the result of efforts to overcome or eliminate the first transit problems, and thereby ensure stability of supply, i. e. energy security. In addition to traditional security threats to pipelines from the Caspian region to European Russia, especially in the Caucasus, the biggest problem of shipping Russian gas to European consumers is its transit through Ukraine. Next to it, it seems that the Russian side estimates suggest that even Poland is not considered long-term stable transit country. The recent problems with Belarus indicate that neither the old alliances are not as they used

to be.⁴ Current gas projects, the North and South Stream are a direct response to these problems and their inability to solve the former one. In such a way, the risky transit territories are bypassed, and the problem of safe and secure transportation of natural gas from Russia to Europe is long-term resolved.

An impact of political changes in countries of the region and their neighbors on energy security is very difficult to evaluate. The recent renewed agreement on the stationing of the Russian fleet in Crimea between Russia and Ukraine indicates that changes of political forces in power can have a significant impact on the important issues and relationships. Although one can expect a better agreement on transit through Ukraine, and its stable supply of Russian gas, it does not guarantee the longevity of good relations between the two countries, as well as eliminating the current transit problems. In this way, we can examine the future of politics in Hungary, Bulgaria and Austria. However, despite the uncertainty of predictions, the fact remains that the powerful countries have a final word on important issues.

Country whose influence in the region cannot be neglected is certainly Turkey. However, to interpret and explain the renewed imperial ambitions of Turkey, in no doubt strengthen its influence in the Balkans, especially in the last decade.⁵ It is difficult to reliably assess whether it is part of a wider political settlement of some of the great powers, but Turkey remains the strongest and most reliable U.S. ally in the Middle East. The recent U.S.A. pressure on the European Union to speed Turkey's full membership speaks for the concerns of allies, but is also an effort to slow or prevent internal political diversion of the Turkish nation toward Islamic fundamentalism.

3. ENERGY PROJECTS IN THE REGION AND THE WIDER AREA

The South East Europe region has no more importance on the supply side or a marketplace for energy products in the European framework and even less in the global framework. The only important role is as a transit point for oil and natural gas from producers to consumer countries in the European Union. Additional importance derives from the fact that some of countries are the EU

4 Announced financial support to Belarus by Russia in May 2011 indicates that one can expect a stabilization of relations between the two countries.

5 This issue is very meticulously and repeatedly dealt with by prof. Darko Tanasković, probably the best acquainted with Turkey's past and present, and the Islamic religion in our country.

member states. This position and economic power of regional countries determine the scope of their potential impact on the realization of future energy projects. There are currently three major energy projects which included some or all of the countries of the region:

Pan-European Oil Pipeline – Expected length of the Pan-European oil pipeline is 1230 km, and shares which would pass through Serbia are to be 195 km. It starts in Constanta in Romania, continues to Novi Sad, and connects on the existing pipeline in Croatia, and finally links with the Trans-Alpine oil pipeline in Trieste, Italy. The planned capacity of pipeline is 60 million tons per year.

South Stream Gas Pipeline - South Stream is a joint project of two energy corporations: Italian ENI and Russian Gazprom.⁶ It is anticipated that pipeline is going under the Black Sea from Russia to Bulgaria (900 km) and from the Bulgarian coast to the mainland. The project includes the following countries: Austria, Slovenia, Croatia, Hungary, Serbia, Bulgaria and Greece. The predicted date of construction is five years from 2011 to 2015, the capacity is about 63 billion m³ of gas annually, and the estimated project cost around € 20 billion. The planned route of the pipeline through Serbia is to be 450 km, capacity in excess of 36–41 billion m³ of gas annually, and the value of that part of the pipeline at least € 700 million.⁷ In early April 2010 it is announced that the South Stream project has possibly obtained the status of Trans-European network, which would facilitate the financing of the project.

Nabucco Gas Pipeline – A consortium of companies to build the Nabucco gas pipeline are: Austria's OMV, Hungary's MOL, Turkey's Botas, Bulgaria's Bulgargaz and Romanian Transgaz. It is planned that the pipeline transports natural gas from the Caspian Sea region, mainly Azerbaijan, through Turkey, Bulgaria, Romania, Hungary, and Austria to other EU countries. It is anticipated that the length of the pipeline is more than 3300 kilometers and its investment of around € 5 billion. This pipeline should have the capacity to transport 31 billion m³ of gas per year.

Of these three projects, at least likely to implement a gas pipeline is Nabucco. We must also mention the pipeline from Burgas, through Macedonia to the Albanian Adriatic coast, and the pipeline from the Black Sea to the Aegean Sea (Burgas-Alexandroupolis), which avoids the passage of tankers through the Bosphorus and Dardanelles. To a certain slowdown of the South

6 It has been announced possible financial support for the project by Electricité de France.

7 Serbia is the first of the participants in the South Stream project established a joint company with Gazprom for its implementation, in which Gazprom holds a 51% stake.

Stream project took place in the first half of 2011 due to Turkey's demands, and can be expected that Russia will find a satisfactory solution for the Turkish side.

North Stream Gas Pipeline – 10.04.2010. the ceremony marked the beginning of the North Stream gas pipeline in Vyborg, Russian Baltic city near the border with Finland. This pipeline will go under the Baltic Sea, from Viborg on the Russian coast of the Baltic Sea to the German coast in Greifswald. The length of the pipeline will be 1223 kilometers, capacity of 27.5 billion m³ of gas per year in the first phase by 2011 year, which would be doubled to 55 billion m³ with the construction of another line by 2012 year. The project is worth € 7.4 billion, of which approximately 30% is funded by a consortium of South Stream, and the rest was drawn from the loan (the capital of the consortium, Gazprom has a 51% share, and the rest of the German company EON and WINGAS). The main partners in the project are Russia and Germany, which provided support for three countries: Sweden, Finland and the Netherlands.

Blue Stream Gas Pipeline – Blue Stream gas pipeline was jointly built by Gazprom and Italian ENI. It transports gas under the Black Sea to Ankara, and is scheduled to be extend to the Turkish port of Çeyhan, by the end of this year.

Oil Pipeline Baku-Tbilisi-Çeyhan, which was built by American and European companies (BP, Total, Unocal, Statoil, ENI, Turkiye Petroleum).

The agreement signed in 2007 between Gazprom and major producers from Kazakhstan and Turkmenistan has impact on the future European energy projects. It envisages the construction of a gas pipeline that would run through these two countries and ended in Russia. Deadline for construction is in 2012, and pipeline capacity is of 20 billion m³ of gas per year. The buyer of gas would be Gazprom. With this move, Gazprom is heavily questioning the fate of Nabucco, endangering Trans-Caspian gas pipeline and preventing construction of alternative routes (China, Iran and the Caspian Sea).

4. POWER RELATIONS IN THE INTERNATIONAL MARKET OF OIL AND GAS

Respectable reserves of oil and natural gas are in Russia, the Caspian region, Middle East and North Africa. Although increasing attention is given to alternative energy sources, all estimates suggest that in the next 20 to 30 years oil and natural gas will remain the main energy sources.

“The main natural gas reserves are found in Russia (25–30 per cent according to estimations), in Iran (15 per cent) and in Qatar (15 per cent). The main natural gas producers are Russia (23 per cent of the world production), the

USA (21 per cent), Canada (7 per cent), the UK (4 per cent), Algeria (4 per cent), the Netherlands (3 per cent) and Indonesia (3 per cent). The main natural gas exporters are Russia (22 per cent of international exchanges), Canada (12 per cent), Norway (11 per cent), Algeria (10 per cent), the Netherlands (7 per cent) and Indonesia (6 per cent). The main gas importers are the USA (17 per cent), Germany (13 per cent), Japan (12 per cent), Ukraine (10 per cent), Italy (8 per cent) and France (7 per cent)”⁸ Although the link between the proven reserves and the share in world exports is not symmetrical, the dominant position of Russia in Europe and Asia is apparent. The market for oil and natural gas have oligopolistic features, both on the supply and demand side. Main producers, buyers and sellers are the large state companies or transnational corporations.⁹

Although the most current projects are related to the future gas pipelines, it should be noted that oil will keep its high share in energy consumption structure, mainly due to its dominant role in transport (maritime, inland waterway, air and road transport) and the difficulties of using alternative sources.

5. EUROPEAN UNION AND ENERGY MARKET

Structure of energy consumption in the European Union is as follows: the oil waste 37%, natural gas 24%, 18% having solid fuel, nuclear reactors 14%, and alternative energy sources 7%, so the fossil fuels have the dominant role with a share of 79%.¹⁰ It is anticipated that in 2020 import dependence for oil is to be 92–93% and for natural gas 71–73%. 152 nuclear reactors in 27 countries of the European Union provide about a third of electricity generation. “In many European countries, electricity production from natural gas is the main market for gas.”¹¹ Although the share of alternative, i. e. renewable energy sources is still modest, we can expect their dynamic growth in this decade (wind, solar, hydro, tidal, geothermal, biomass).

8 Percebois, Jacques, “The supply of natural gas in the European Union – strategic issues”, *OPEC Energy Review*, Vol. 32, No. 1, 2008, p. 34.

9 “Gazprom is 51 per cent public, Sonatrach is totally public and the Statoil company is 71 per cent owned by the Norwegian state. It is interesting to note that the planned merger between Statoil and Norsk Hydro should leave 63 per cent of the newgroup’s capital in the hands of the Norwegian state.” (Percebois, Jacques, “The supply of natural gas in the European Union – strategic issues”, *OPEC Energy Review*, Vol. 32, No. 1, 2008, p. 42)

10 Bahgat, Gawdat, “North Africa and Europe: energy partnership”, *OPEC Energy Review*, Vol. 33, No. 3–4, 2009, p. 158.

11 Percebois, Jacques, “The supply of natural gas in the European Union – strategic issues”, *OPEC Energy Review*, Vol. 32, No. 1, 2008, p. 34.

Council of the European Union adopted in March 2007 a new energy policy for Europe. According to their forecasts, Europe's energy dependence will increase, so that in 2030 about 84% of natural gas and 91% of the oil will come from imports. For that reason they set very ambitious targets for the period to 2020: first, to increase energy efficiency by 20%; second, increase the share of renewable energy to 20%; and third, reduce greenhouse gas emissions by 30%. It remains to be seen whether the EU will succeed in it, given that the assessment of relevant organizations on the structure of energy resources and consumption in the future is something different.

Presently, the European Union's demand for natural gas meets the import from the following sources of supply: 40–50% from Russia, about 11% from Algeria, and 21% from Norway. "Norway and the UK—the North Sea's largest producers—together account for 5.7 per cent of global supplies. Within Europe, the two countries hold the vast majority of oil and gas resources, accounting for 84 per cent of the continent's production, and meet over 25 per cent of total oil consumption needs."¹² In addition to these suppliers, gas is imported from Libya, Nigeria, Egypt and the Middle East.¹³ There are two major existing pipelines to transport natural gas from Russia to Europe: Brotherhood of the Ukraine, which accounts for about 80%, and Jamal 1 through Belarus, which accounts for about 20%. Gazprom has control over the transit gas companies in Ukraine (Naftogaz) and Belarus (Beltransgas), but also a significant share in the ownership of such firms in other countries: Germany (50% of WINGAS), the Baltic countries, Hungary and Slovakia. Now about 90% natural gas imports into the EU comes through the pipelines, and liquefied natural or petroleum gas (natural gas liquefies – LNG or liquefied petrol gas – LPG) accounts for only 10%. However, the anticipated growth of its stake should be to 32% by 2030. Importing LNG is mostly used by countries of Southern Europe: Spain, Portugal, France and Greece, but it is expected significant growth in Italy, Belgium and the UK.

In addition to oil and gas as energy sources, European countries are significant producers and consumers of electricity. Among them, France has the largest production of electricity from nuclear plants; other significant

12 Nakhle, Carole, "Can the North Sea still save Europe?", *OPEC Energy Review*, Vol. 32, No. 2, 2008, p. 126.

13 Unrest and conflicts in Algeria, Libya, Egypt, and Syria, as well as NATO's intervention in Libya, during the first half of 2011, will certainly affect the channels of gas and oil supply in the short term.

productions have some of the new members: Romania, Bulgaria and Hungary. Within the Pan-European infrastructure networks exists the Energy network, which includes the candidate and accession countries. In this area, interdependence is growing and cooperation is satisfactory.

The issue of European Union's unity in the energy policy is fairly debatable, and can be described as a declarative rather than real. Because of varying abundance, structure and energy consumption in some European Union, "there is no real common energy policy in Europe but a simple consensus on three priorities: competitiveness, security and sustainability".¹⁴ Perhaps even this can be assessed as satisfactory at this level of integration and political unity.

The European Union is an area of old colonial powers, with various traditional spheres of interests. In addition, new members from the East have until recently had a completely different approach to energy, because of close ties with the Soviet Union, and afterwards with Russia. Finally, there are two oil transnational corporations: BP and Shell. Frequent differences between the attitudes and actions of individual member states in foreign policy may be in some cases directly linked to the issue of energy. It was and still is the case with Iraq and Iran. In practical, business sphere, members of the Union lead to a large extent their own, national energy policy, at the state level and at the level of large power and distribution companies. Among them for Finland, for example, Russia is the optimal natural partner for energy supply. Germany in particular, but also Italy and France, have long been successfully cooperating with Russia on these issues on a bilateral basis. Eastern EU members have long standing ties of traditional energy supplies from Russia. Even in current or planned international energy projects, they do not have a unique but national interests and needs.

6. STRATEGIC IMPORTANCE OF ENERGY

By its very nature, energy is of strategic character for each country. This is true for rich countries due to their sources, but not for those that do not own production or processing. "There is no doubt for the seller that natural gas has a strategic character as hydrocarbons (oil and gas) represent 65 per cent of exports on a value basis, 25 per cent of the gross domestic product and 40 per cent of budgetary revenues for the government in Russia..... Regarding

14 Percebois, Jacques, "The supply of natural gas in the European Union – strategic issues", *OPEC Energy Review*, Vol. 32, No. 1, 2008, p. 35.

importers from the EU, gas is a strategic product; nearly 50 per cent of new electricity will be produced in Europe with natural gas by 2030 according to the International Energy Agency (IEA).”¹⁵

If for the purposes of this analysis we leave aside the entire world production and international energy markets, and focus on the level of Europe, Russia and parts of Asia, it is easily seen that all new energy projects (the recent, ongoing, or planned) have three main drives: first, the struggle for long term position on the part of the international energy market between Russia and the largest oil transnational corporations; second, the need for stable delivery of energy channels in the European Union from the standpoint of Russia as a producer and seller; and third, the European Union efforts to provide stability by diversifying sources of energy supply and channels.

From a purely economic standpoint, it is much cheaper to have one oil pipeline or gas pipeline of large capacity but more for transportation between the two destinations, due to the cost saving made by economies of scale. Capital costs of oil and gas pipelines are directly dependent on the diameter and length of the pipeline.¹⁶ Pipelines in general are characterized by large capital investments and high fixed costs, while operating costs are low because of the large economies of scale, and are estimated at 4–7% of capital costs.

The issue is not only economical but includes the new energy projects. Due to the high capital intensity and the high volume of technical economies of scale, oil and gas pipelines have the characteristics of natural monopolies.¹⁷ Although the planned growth of trade and transportation of LNG, the picture will not be much different, because the cost aspect, it is not cost-effective maritime transport of LNG by tankers at distances shorter than 3000 nautical miles. Control of trade and transportation routes of energy today resembles the control of sea routes used. Another aspect of the strategic nature of energy and security is reflected in how their trade is regulated: it is mostly about the long-term contracts. Long-term contracts are generally concluded for a period of

15 Ibid., p. 46.

16 “A common feature of all pipelines is that unit transport costs for the same level of utilisation are lower for pipelines with larger diameters. This is because of the fact that the pipeline’s capacity is approximately proportional to two-and-a-half times the power of its diameter, while the capital cost is more than directly proportional to the same diameter of the pipeline.” (Omonbude, Ekpen J., “The economics of transit oil and gas pipelines: a review of the fundamentals”, *OPEC Energy Review*, Vol. 33, No. 2, 2009, p. 126.)

17 Omonbude, Ekpen J., “The economics of transit oil and gas pipelines: a review of the fundamentals”, *OPEC Energy Review*, Vol. 33, No. 2, 2009, p. 129.

25–30 years, while some of them are concluded for shorter periods of 10–15 years. It is estimated, in the discussion for or against long-term contracts, that they represent a barrier to the entry of new supplying countries. In this way competition in the oil and gas markets is prevented. Two factors that contribute to its strengthening are: construction of new oil and gas pipelines and increase of number of NLG terminals.¹⁸ Long-term contracts certainly have a good feature of predictability, stability and energy security, both for buyers and for sellers. And obviously now match both sides. However, things in the future may not be the same as today. “A profitable domestic market would undoubtedly enable Gazprom to more easily envisage a redistribution of its sales between internal market and export market, with the EU losing the priority status that it currently enjoys. This could prompt Gazprom to be more flexible with regard to its contracts in the sense that it might be less inclined to systematically defend long-term contracts and more inclined to develop short-term sales.”¹⁹ Long-term analysis suggests the rapid growth in gas demand in the U.S.A. and Pacific region and the dominant influence of Chinese economy. “The emergence of an Asian market with China up front, and the possibility of LNG export, makes Russia free from its dependence on gas exports to Western Europe.”²⁰ The construction of LNG terminals in Barentz Sea, where there is the one-third of Norway’s oil reserves, Russia would create the conditions for exporting natural gas to the U.S.A.

7. DETERMINANTS OF ENERGY SECURITY

Although we generally define energy security as the availability of clean sources at acceptable prices, there are different factors that determine the different countries. Its meaning cannot be the same in Serbia and Russia, or Austria and Qatar. For Europe, the factors that can contribute to energy security or endanger it are: the terrorism, which is a serious threat to energy security at national, regional and international levels; political instability in producer regions and transit; energy policy of Russia; production and price policy of the

18 France, for example, covers about 27% of its imported natural gas in the form of LNG from Algeria, Egypt and Nigeria.

19 Locatelli, Catherine, “Gazprom’s export strategies under the institutional constraint of the Russian gas market”, *OPEC Energy Review*, Vol. 32, No. 3, 2008, p. 261.

20 Yegorov, Yuri, and Wirl, Franz, “Energy relations between Russia and EU with emphasis on natural gas”, *OPEC Energy Review*, Vol. 32, No. 4, 2008, p. 319.

OPEC; strikes, technical accidents and natural disasters such as hurricanes and earthquakes around the manufacturer.

Moreover, there can be significant presence of transit gas pipelines and oil pipelines, oil and LNG terminals in coastal countries. “Energy security depends on sufficient levels of investment in resource development, generation capacity and infrastructure to meet demand as it grows.”²¹ From this perspective, all new energy projects, regardless of their main starters and financiers, contribute to the diversification of channels and routes of supply, and thus raise the level of energy security in Europe. As for the stability of regular consumption, and for cases of arrest and possible energy crisis, one of the most important factors of energy security are energy stocks. “Stocks are expensive to carry, and the private sector will not be keen to hold them; a requirement to hold precautionary stocks will have to be mandated. In the United States and Japan, huge volumes of oil stocks are held by government.”²²

At the regional level of great importance is inclusion of all energy projects in the Pan-European and Trans-European infrastructure networks. This allows better and easier projects financing, coordination of production, increase of competition and better organized markets. In this context, one can mention the establishment of Energy Community of South East Europe, as a result of the Athens process, initiated in 2002, when the European Commission proposed the creation of regional electricity market. Treaty establishing the Energy Community of South East Europe was signed on the 25th October, 2005 in Athens, and came into force on the 1st July, 2006. The contracting parties are the European Union, on the one side, and on the other: Croatia, Serbia, Montenegro, Macedonia, Bosnia and Herzegovina, Albania and UNMIK – Kosovo. From the 1st May, 2010 Moldova became a full member of the Community. 14 European Union countries have the status of the participants of the Energy Community (as of May 2010): Austria, Bulgaria, Cyprus, Czech Republic, France, Germany, Greece, Hungary, Italy, Netherlands, Romania, Slovakia, Slovenia and United Kingdom. The observer statuses have the following countries: Norway, Ukraine, Turkey and Georgia.

In this analysis, we have not considered the issue of energy prices policy and the currencies in which payment is made, as factors that may be crucial for

21 Bahgat, Gawdat, “North Africa and Europe: energy partnership”, *OPEC Energy Review*, Vol. 33, No. 3–4, 2009, p. 157.

22 Mabro, Robert, “On the security of oil supplies, oil weapons, oil nationalism and all that”, *OPEC Energy Review*, Vol. 32, No. 1, 2008, p. 11.

energy security “If the crude oil market was perfectly competitive, the choice of currency for oil trading would be irrelevant for real prices.”²³ As has been mentioned, energy markets have oligopolistic characteristics; therefore we do not have to go far back into history to see what kind of shocks in the global economy can bring changes in the politics of production, sales and energy prices.

8. CONCLUSIONS

Based on the above analysis several groups of conclusions can be drawn: first, the region of South East Europe is of a little importance as a producer and consumer on the European and international energy markets; second, the importance of South East Europe for energy projects lies in its geographical location, which determines its transit character; and third, new energy projects involving all or some of the countries in the region are caused by difficulties in the stable transportation of energy from Russia to Europe, struggle for position on the international oil and gas markets, and to a lesser extent, for a purely economic reasons; and fourth, a new way of increasing the level of energy security is diversification of supply sources and methods of energy supply.

In regards to the participation of Serbia in the realization of regional energy projects, we can underline its active involvement in them at present, as well as within the larger states before. Given the small effect of Serbia on their realization and destiny and, its position as a continental country it can be assessed that these activities were successful. The difficulties of Russia and the European Union to provide a rational energy supply routes are for Serbia's advantage. If not for these transit difficulties, among other reasons, some of the new projects would not have become active.

When Pan-European oil pipeline projects and South Stream gas pipeline are to be completed and put into operation, the energy security of Serbia will be significantly increased. And that's just the energy whose domestic production is negligible. In addition, completion of the gas storage facility in Banatski Dvor will bring added security to supply markets in situations of interrupted or irregular flow of natural gas. Partnership with Gazprom in this deal is of strategic and long-term importance, because it is a company of the global importance. Serbia's participation in these projects with neighboring countries is of significance for development of regional cooperation.

23 Noreng, Øystein, “The case for euro oil trading”, *OPEC Energy Review*, Vol, 32, No. 1, 2008, p. 13.

If one takes in consideration the structure of energy sources in Serbia, their resources on the one hand, and the consumption structure and level of energy efficiency on the other, it can be concluded that there are numerous limitations to significantly increase production.²⁴ However, this does not mean that such opportunities should not be used to the maximum extent, and that the degree of energy efficiency is constantly improving.

Time of crisis is not conducive to any of the regular economic activities, and at least demanding capital investment. However, due to the interest of foreign investors in the reconstruction, expansion of capacity or building new power plants there, could expect foreign investment in the energy sector.

In addition, development of power generation from alternative sources (solar, wind, biomass) is a real possibility for Serbia. A modern wind turbine for generation of electricity for example, is able to fully supply about 300 households. The costs of construction and maintenance and their advantage as a supplementary form of production are very high, because the source of renewable energy, rather endless, and the ecological quality are unmatched. Due to the zone of winds in our area that have been known for a long time, as well as the number of sunny days, it would not be difficult to create the necessary technical documentation for the construction of solar and eolian mini-power plants and their associated systems.

According to a study conducted in the eighties, there is about 1500 of locations in the water flows of Serbia, and according to latest figures approximately 850, for the construction of mini hydro plants. In any case, it is certain that their number is between 800 and 1000, which is a significant potential when the low power mini-hydropower plants are concerned. During the eighties a number of mini hydro power plants in Serbia were built, of which today a smaller number is in use. It would be useful to bear in mind the complex economic potential of these mini hydro power plants, especially in the form of government incentives, as they are located in the hilly and mountainous areas with the clean and unpolluted waters, and in undeveloped areas.

Finally, significantly improving energy efficiency at the widest level of activity is not required by international projects. It must include industry, construction, household sector, transport, generally all consumers of energy. This is particularly important because of the growth of economic activity rising standards and energy consumption, so there is a great scope for reducing energy costs.

24 See in: Ministry of Mining and Energetics of the Republic of Serbia, *Energy Balance of the Republic of Serbia, 2008*.

REFERENCES

1. Alsahlawi, Mohammed A., “The future prospect of world oil supply: depletion of resources or price trends”, *OPEC Energy Review*, Vol. 34, No. 2, 2010: pp. 73–81.
2. Antevski, Miroslav, *Regional Economic Integration in Europe (Regionalna ekonomska integracija u Evropi*, Serbian), Beograd: M. Antevski, 2008.
3. Bahgat, Gawdat, “North Africa and Europe: energy partnership”, *OPEC Energy Review*, Vol. 33, No. 3–4, 2009: pp. 155–169.
4. Bahgat, Gawdat, “Russia’s oil and gas policy”, *OPEC Energy Review*, Vol. 34, No. 3–4, 2010: pp. 162–183.
5. Boussena, Sadek, and Locatelli, Catherine, “Gas market developments and their effect on relations between Russia and the EU”, *OPEC Energy Review*, Vol. 35, No. 1, 2011: pp. 27–46.
6. International Energy Agency, *World Energy Outlook 2009 Fact Sheets*, 2009. Internet: http://www.worldenergyoutlook.org/docs/weo2009/fact_sheets_WEO_2009.pdf (20.07.2010)
7. Lescaroux, Francois, and Mignon, Valérie, “On the influence of oil prices on economic activity and other macroeconomic and financial variables”, *OPEC Energy Review*, Vol. 32, No. 4, 2008: pp. 343–380.
8. Locatelli, Catherine, “Gazprom’s export strategies under the institutional constraint of the Russian gas market”, *OPEC Energy Review*, Vol. 32, No. 3, 2008: pp. 246–264.
9. Mabro, Robert, “On the security of oil supplies, oil weapons, oil nationalism and all that”, *OPEC Energy Review*, Vol. 32, No. 1, 2008: pp. 1–12.
10. Ministry of Mining and Energetics of the Republic of Serbia, *Energy Balance of the Republic of Serbia, 2008* (Ministarstvo rudarstva i energetike, *Energetski bilans Republike Srbije za 2008. godinu* – Serbian), Internet: <http://www.mem.gov.rs/> (12.05.2010)
11. Nakhle, Carole, “Can the North Sea still save Europe?”, *OPEC Energy Review*, Vol. 32, No. 2, 2008: pp. 123–138.
12. Noreng, Øystein, “The case for euro oil trading”, *OPEC Energy Review*, Vol. 32, No. 1, 2008: pp. 13–32.
13. Omonbude, Ekpen J., “The economics of transit oil and gas pipelines: a review of the fundamentals”, *OPEC Energy Review*, Vol. 33, No. 2, 2009: pp. 125–139.
14. OPEC, *Oil outlook to 2030: OPEC Secretariat background paper*, 12th International Energy Forum, Cancun, Mexico, 30–31 March, 2010, Internet: http://www.ief.org/whatsnew/Documents/BackgroundPaper2010_OPEC.pdf (01.07.2010)

15. Percebois, Jacques, “The supply of natural gas in the European Union – strategic issues”, *OPEC Energy Review*, Vol. 32, No. 1, 2008: pp. 33–53.
16. Yegorov, Yuri, and Wirl, Franz, “Energy relations between Russia and EU with emphasis on natural gas”, *OPEC Energy Review*, Vol. 32, No. 4, 2008: pp. 301–322.

***Dr Miroslav ANTEVSKI, dr Dobrica VESIĆ
Prof. dr Ljiljana KONTIĆ***

REGIONALNI I MEĐUNARODNI ASPEKTI ENERGETSKE BEZBEDNOSTI

APSTRAKT

Energetka bezbednost se može, generalno, definisati kao raspoloživost čistih izvora energije po prihvatljivim cenama. Ako zemlja ili region nemaju vlastite izvore energije u potrebnom obimu, njihova energetska bezbednost je ugrožena na dugi rok. U tom cilju, zemlje nastoje da postignu diversifikaciju izvora energije i transportnih puteva. To je jedan od razloga za lansiranje novih energetske projekata u Evropi i Aziji; drugi je pokušaj Rusije da učvrsti svoju dominantnu poziciju na delu međunarodnog eneretskog tržišta; treći faktor su naftne transnacionalne korporacije. Rusija je dominantan prirodni trgovinski partner i snabdevač energentima Evrope. Problemi sa tranzitom prirodnog gasa i nafte iz Rusije za Evropu, koji direktno ugrožavaju njenu energetske bezbednost, bili su razlog za lansiranje novih energetske projekata.

Ključne reči: energija, bezbednost, projekti.

INSTITUCIONALNE FORME SAVREMENOG EKUMENSKOG DIJALOGA

APSTRAKT

Tekst se bavi pokušajem definisanja pojma ekumenizma i najznačajnijim oblicima njegove „institucionalizacije”. Konstatuje se da ekumenizam pre svega podrazumeva doktrinu (ideju), univerzalistički crkveni pokret i proklamovan cilj ostvarenja hrišćanskog jedinstva. Tematske odrednice su mu barem teološke, sociološke i politikološke. Svetski savet crkava jeste univerzalni međucrkvni forum za dijalog i saradnju, bez jasnog crkvenog identiteta, sa sve izraženijim odlikama međunarodno–političkog pokreta. Konferencija evropskih crkava predstavlja sličnu evropsku organizaciju. S druge strane, Parlament svetskih religija teži utemeljenju i promociji „globalne etike” u funkciji ostvarenja pacifističkih ciljeva u svetu.

Ključne reči: Ekumenizam, Ekumenski pokret, Svetski savet crkava, Konferencija evropskih crkava, Parlament svetskih religija.

1. UVOD

Integracija” danas odlikuje i međuhrišćanske (međucrkvne) odnose. Ekonomski, društveno–politički, naučni i tehnološki razvoj, uz sve izraženiji „konkurentski” odnos sa drugim religijama i sekularističkim (ateističkim i agnostičkim) pogledom na svet, jesu činioci koji uslovljavaju pokušaje „crkvenog ujedinjenja” hrišćana. U „unutrašnjem” smislu to se odnosi na očiglednu krizu identiteta i uticaja hrišćanskih vrednosti u svetu, koji mogu biti rehabilitovani samo u uslovima prevladavanja istorijskih antagonizama i

¹ Dr Marko Nikolić, istraživač–saradnik, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd. E-mail adresa: markon@diplomacy.bg.ac.rs; i Petar Petković, istraživač–saradnik, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, E-mail adresa: petar@diplomacy.bg.ac.rs.

podeljenosti hrišćanskih crkava. Tada bi došao do izražaja objediniteljski i pomiriteljski karakter izvornih hrišćanskih vrednosti i načela, sa pozitivnim posledicama i u širem društveno-političkom kontekstu.

2. EKUMENIZAM

Termin „ekumenizam” ima starogrčki koren (*oikoumene*), i izvornu geografsku i civilizacijsko-kulturološku odrednicu. Ukazivao je na razliku poznatog i nastanjenog sveta i „varvara” iz okruženja, podrazumevajući teritoriju, stanovništvo i političko-pravno ustrojstvo Rimskog („univerzalnog”) carstva. Hrišćanstvo mu je dalo teološko (misionarsko i liturgijsko) značenje, koristeći atribut „ekumenski” („vaseljenski”) za označavanje počasnih titula episkopa dva glavna carska grada (Rima i Konstantinopolja), i zajedničkih sabora jedinstvene hrišćanske Crkve prvog milenijuma.² U uslovima suštinskih (teoloških) i formalnih (političkih) sporova i otvorenih crkvenih sukoba u drugom milenijumu, pojam ekumenizma je izgubio praktično uporište i uticaj. Reafirmisala ga je protestantska teologija u 19. veku, polazeći od potrebe prevazilaženja sopstvenog denominacionalizma i podeljenosti, projektujući ideju crkvenog „objedinjavanja” i u međuhrišćanskim odnosima.³ Protestanti su pošli od premise da će se *ideal i cilj jedinstva hrišćanske Crkve* vremenom ostvariti preko *zajedničke misionarske delatnosti* njenih „podeljenih delova”, naročito u društveno-socijalnoj, pa i političkoj oblasti. Time bi se pripremio teren i za kasniji teološki dijalog, u funkciji prevazilaženja doktrinarnih prepreka i problema.⁴ Stratešku inicijativu protestanata vezanu za svehrišćanski dijalog podržale su pravoslavne crkve početkom 20. veka, postajući „organski” deo *Ekumenskog pokreta*.⁵ Rimokatolička crkva se takođe veoma aktivno, ali nezvanično u smislu članstva, priključila procesu globalne „crkvene integracije” nakon svog Drugog vatikanskog koncila (1962–65).⁶

2 Dragoljub R. Živojinović, „Ekumenizam: pokret za ujedinjenje crkava u Evropi dvadesetog veka”, *Bratstvo*, Vol. V, društvo „Sveti Sava”, Beograd, 2001, str. 64; Radomir Rakić, „Ekumenizam”, u: *Enciklopedija političke kulture*, Savremena administracija, Beograd, 1993, str. 283; i „Ekumenizam”, u: *Enciklopedija Pravoslavlja*, knjiga A–Z, Savremena administracija, Beograd, 2001, str. 242.

3 Jean Boisset, *Protestantizam–kratka povijest*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1985, str. 141.

4 Ibidem, str. 143.

5 Georgije Florovski, „O granicama Crkve”, u: Aleksandar Đakovac (ur.), *Pravoslavlje i ekumenizam*, Hrišćanski kulturni centar, Beograd, 2005, str. 89.

6 „Dekret Unitatis Redintegratio” (UR), u: *Dokumenti Drugog vatikanskog koncila*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1970, str. 207–228.

Ekumenizam danas podrazumeva *proklamovan cilj, doktrinu, interdisciplinarni strateško–metodološki pristup i univerzalistički crkveni pokret za dijalog i saradnju*. Odlikuju ga deklarativno negiranje težnje ka unifikaciji identiteta crkava članica i afirmacija značaja njihove koegzistencije, međusobnog prožimanja i obogaćivanja. Zbog toga ekumenizam jeste uticajan i „snažan činilac svoga vremena”.⁷ Neophodno ga je razlikovati od sadržaja srodnih termina, poput „ekumenskih kontakata”, „učešća u ekumenskim kontaktima”, „ekumenističkih društava” i „međureligijskog dijaloga” (praktični ekumenizam), kao i „interkonfesionalizma”, „međureligijskog pluralizma” i „tolerancije” (idejno–teorijske koncepcije i pretpostavke).⁸ U tom smislu *interkonfesionalizam*, za razliku od ekumenizma, podrazumeva i žrtvovanje isključivo crkvenih kriterijuma principu crkvenog pluralizma. To ga u teološkom smislu kvalitativno razlikuje od koncepcije „vaseljenskosti” (suštinske teološke istovetnosti). Budući da često sugerise i „ravnjanje po minimumu” ili relativizaciju verske „Istine”, interkonfesionalizam predstavlja značajnu, ali nedovoljnu odrednicu ekumenizma.⁹ S druge strane, globalni integrativni procesi uslovljavaju njegovu sve izraženiju „horizontalizaciju”, u smislu tendencija da sadržaj pojma postane i *međureligijski dijalog*.¹⁰ Ekumenizam se često vezuje, meša ili poistovećuje i s pojmom *tolerancije*, koji ima širu, još horizontalniju dimenziju i od međureligijskog dijaloga. Tolerancija, naime, podrazumeva paralelno postojanje različitih religijskih i crkvenih zajednica koje se međusobno prihvataju i uvažavaju, ali u praktičnom smislu najčešće imaju pasivan ili indiferentan međusobni odnos, utemeljen na „ravnodušnosti prema istini”.¹¹ U tom smislu je važno znati da odnos hrišćanskih crkava, imajući u vidu da se sve zasnivaju na hristološkom učenju (učenju Isusa Hrista), nema, ili ne bi trebalo da ima vrednosno–neutralnu i pasivnu prirodu. Međureligijski dijalog, pak, podrazumeva dijalog različitih religija, a ekumenizam uglavnom međucrkvni dijalog.

7 Nadbiskup Jorka u Engleskoj Viljem Templ, u: Dragoljub R. Živojinović, „Ekumenizam: pokret za ujedinjenje crkava u Evropi dvadesetog veka”, op. cit., str. 63.

8 „Osnovni principi odnosa Ruske pravoslavne crkve prema inosavlju–prilog”, u: *Pravoslavlje i ekumenizam*, op. cit., 150.

9 Nikolaj Berdajev, „Vaseljenskost i konfesionalizam”, u: *Pravoslavlje i ekumenizam*, op. cit., str. 110.

10 Jakob Pfeifer, „Ekumenizam–međucrkvno–međureligijsko razumjevanje i (ili) svjetska globalizacija”, u: *Religije Balkana: susreti i prožimanja*, Milan Vukomanović, Marinko Vučinić (urs.), BOŠ, Beograd, 2001, str. 54–55.

11 Nikolaj Berdajev, „O fanatizmu, ortodoksiji i istini”, Internet: http://www.verujem.org/filosofija/savremena/berdajev_fanatizam.htm, 23/11/2006.

U tematskom smislu ekumenizam ima barem teološku, sociološku, politikološku i antropološku odrednicu. Ukazuje na „približavanje ljudi Bogu” i unapređenje „horizontalnih” odnosa naroda i ljudi, ali i „približavanje stanju mira” i prevenciju (rehabilitaciju) političkih sukoba putem afirmacije etičkih hrišćanskih načela. Ekumenizam ukazuje i na mogućnost prevazilaženja individualnih „ograničenosti” preko dijaloga i prihvatanja vrednosti „drugih”.¹² On se, međutim, u praksi susreće s brojnim preprekama i problemima, od kojih najznačajnije predstavljaju obrasci mišljenja, verovanja i ponašanja kojima se nekritički pristupa.¹³

Važno je znati da tri crkve (protestantska, rimokatolička i pravoslavna) danas dele različita shvatanja i pristupi ostvarenja opšteprihvaćenog cilja (hrišćanskog jedinstva). Ona jesu posledica postojanja njihovih različitih crkvenih načela.¹⁴ Ona se konkretno reflektuju na različitu proporciju teoloških, društveno–socijalnih i političkih činilaca u „ekumenskim” nastojanjima, kao i pokušaje afirmacije različitih formi organizacione strukture „jedinstvene Crkve” u ponovnom nastajanju. Ekumenizam u praksi zato podrazumeva i crkveni „rivalitet”, odnosno pokušaj promocije i utemeljenja svojih crkvenih načela, ali svakako u uslovima poštovanja principa crkvenog pluralizma. U tom smislu, Pravoslavna (istočna) crkva insistira na „prisajedinjenju” ili „ponovnom ujedinjenju” (pomirenju) na osnovama izvornih teoloških kriterijuma, dok zapadni hrišćani (protestanti i rimokatolici) očiglednije zagovaraju „integraciju” („uniju”) teoloških, socioloških i političkih činilaca.¹⁵

Ekumenizam bi se mogao definisati kao *skup interdisciplinarnih pokreta i aktivnosti* koji za cilj imaju ostvarenje „punog jedinstva” hrišćanskih crkava, putem dijaloga i saradnje u društvenoj (socijalnoj), teološkoj i politikološkoj oblasti. Njegovu središnju tematsku i metodološku tačku predstavlja *međurkveni (teološki) dijalog*, uprkos sve prisutnijim tendencijama „proširenja nadležnosti” i na globalna

12 Đuro Šušnjić, „Značenje i značaj dijaloga”, u: *2000 godina Hrišćanstva–istorija, kultrura, duhovnost*, Despotovac, 2001, str. 251; Milan Vukomanović, *Sveto i mnoštvo–izazovi religijskog pluralizma*, Čigoja, Beograd, 2001, str. 9; i Ratko R. Božović, „Uspostavljanje dijaloga na razlikama”, u: *Interreligijski dijalog kao vid pomirenja u Jugoistočnoj Evropi*, op.cit. str. 128–133.

13 Đuro Šušnjić, „Prepreke na putu razumevanja, poverenja i pomirenja”, u: *Vera–znanje–mir*, Centar za istraživanje religije BOŠ–a, Beograd, 2001, str. 103–111.

14 Nikolaj Berdajev, „Vaseljenskost i konfesionalizam”, u: *Pravoslavlje i ekumenizam*, op. cit., str. 107–9; i Jacques Mercier, *Povijest Vatikana*, Barbat, Zagreb, 2001, str. 129–35.

15 Anton Kartašev, „Ujedinjenje crkava u svetlu istorije”, u: *Pravoslavlje i ekumenizam*, op. cit., str. 43.

etička i politička pitanja. Zajednički imenitelj izvornom, ali i kasnijem značenju pojma ekumenizma, jesu njihova „kosmopolitska” i objediniteljska odrednica.

3. EKUMENSKI POKRET

„Crkvenost“ kao filozofija života je posebno tokom 19. veka dovedena u pitanje. Intelektualni krugovi i naučna dostignuća su preusmerili poglede ljudi, koji su počeli da veruju da se nagomilani problemi kapitalističkog društva mogu rešiti naučno–materijalističkim pristupom. To razdoblje je odlikovao talas izražene društvene i socijalne diferencijacije, u okviru koga se veliki deo seoskog stanovništva preselio u gradove, stvarajući radničku klasu. U socijalno–antropološkom smislu, tada je došlo do polarizacije i otuđenja pojedinaca i određenih grupa, dok je u političkoj oblasti događaje odlikovalo nacionalno osamostaljivanje. Pomenuti činoci su uticali na relativizaciju hrišćanskih i crkvenih vrednosti, i marginalizovanje društvenog uticaja Crkve, usled supremacije „racionalističko–subjektivističkog duha”.¹⁶ Procesi decentralizacije i „usitnjavanja“ svih vidova života dobili su na intenzitetu.

To se odrazilo i na život protestantskih crkava, koje su se suočile sa potrebom prevazilaženja jaza u stavovima svoje „ortodoksne i liberalne struje”.¹⁷ Među njihovim predstavnicima je počela da sazreva svest da je sam opstanak protestantskih crkava u takvim uslovima zavisi od regulisanja i unapređenja unutrašnjih odnosa. Prve korake u tom pravcu su preduzeli luterani i kalvinisti, svojim administrativnim pokušajem ujedinjenja u Lambetu 1867. godine. Protestantske crkve su naročito od tada logiku objedinjavanja paralelno pokušale da projektuju i na opštehrišćanskom nivou, iako su još tokom 17. veka uspele da uspostave dijalog s Carigradskom i Aleksandrijskom patrijaršijom na najvišem nivou. Konkretni rezultati su ostvarile tek u drugoj polovini 19. i početkom 20. veka, osnivanjem brojnih udruženja međukonfesionalnog karaktera: „Jevanđeljske alijanse“, „Anglikansko–pravoslavne mešovite komisije“, „Univerzalne federacije hrišćanskih studentskih društava“, „Svetske alijanse za unapređenje internacionalnog prijateljstva preko Crkava“, itd.¹⁸ Nakon stvaranja labavog oblika „crkvene federacije“ 1922, lokalne crkve u Nemačkoj su ostvarile jedinstvo u okviru Nemačke evangelističke crkve 1933. godine. Istim

16 Hristo Janaras, „Problem jedinstva danas“, u: *Pravoslavlje i ekumenizam*, op. cit., str. 268.

17 Jean Boisset, *Protestantizam–kratka povijest*, op. cit., str. 141.

18 Aleksandar Đakovac, „Kratki pregled istorije razvoja Ekumenskog pokreta“, Internet: http://www.verujem.org/teologija/djakovac_istorija.htm, 10/08/2006.

putem je pošla i Reformistička crkva u Francuskoj 1938. godine.¹⁹ U središtu pomenutih događaja nalazila se ideja o ujedinjenju hrišćana pod „ravnopravnim“ uslovima, kako bi hrišćanska Crkva sačuvala „vodeću i kreativnu ulogu u društvu“.²⁰ Da bi se taj cilj ostvario, bilo je neophodno dati doprinos i unapređenju međunarodne saradnje u najširem smislu reči.²¹

Kao prekretnica uobličavanja i nastanka Ekumenskog pokreta u idejno–konceptijskom smislu, danas se najčešće uzima Konferencija anglikanskih biskupa u Lambetu 1897. godine. Na njoj je kao temeljno načelo pokreta naznačen „dogmatski minimalizam“, odnosno zajednički teološki imenitelj svih hrišćanskih crkava, koji bi, kao ugaoni kamen, predstavljao temelj izgradnje budućih odnosa. Smatralo se da bi se sve ostale razlike mogle vremenom prevazići ukoliko bi se pošlo od pomenutog „minimuma“. Kao temelji Ekumenskog pokreta na ovoj konferenciji su označeni Sveto Pismo, Nikeo–carigradski simbol vere i „tajne“ Krštenja i Evharistije.²² Pristup se zapravo zasnivao na današnjem shvatanju pojma crkvenog pluralizma, pri čemu je zahtevao toleranciju i prihvatanje dogmatskih različitosti zarad ostvarenja „kompromisa ljubavi“. Ova koncepcija je u teologiji poznata kao protestantska „teorija grana“ (*Branch Theory*), u kojoj se hrišćanska Crkva poistovećuje s „razgranatim drvetom“ čije „grane“ predstavljaju lokalne crkve kao nepotpuna manifestacija celine. U tom smislu se „punoća Istine“ može ostvariti jedino neposrednim dijalogom „delova“.²³

Kao prvi „institucionalni“ primer savremenog Ekumenskog pokreta danas se uzima sastanak *Internacionalne konferencije misija u Edinburgu 1910. godine*, koga je pratilo osnivanje „Svetske konferencije za veru i poredak“ (*World Conference for Faith and Order*) i „Međunarodnog misionarskog saveta“ (*The International Missionary Council*). Potom je 1914. osnovan „Svetski savez za unapređenje međunarodnog prijateljstva kroz Crkve“ (*The World Alliance for Promoting International Friendship through the Churches*), a 1920. godine i „Svetski pokret za život i rad“ (*World Movement on Life and Work*).²⁴ Budući da ima pre svega crkveni karakter, posebna uloga u radu

19 Hristo Janaras, „Problem jedinstva danas“, op. cit., str. 268–9.

20 Petar Čebić, *Ekumenizam i vjerska tolerancija u Jugoslaviji*, NIRO Mladost, Beograd, 1988, str. 77.

21 Ibidem.

22 Sava Janjić, *Ekumenizam i vreme apostasije*, Sveti knez Lazar, Prizren, 1995, str. 8.

23 Ibidem.

24 Hristo Janaras, „Problem jedinstva danas“, u: *Pravoslavlje i ekumenizam*, op. cit., str. 269.

Ekumenskog pokreta od početka je pripadala njegovom podpokretu „Vera i poredak“ (*Faith and Order*), koji se bavi utvrđivanjem teoloških imenitelja i okvira saradnje crkava članica. Na ovim pretpostavkama bi se zasnivalo njihovo zbližavanje i eventualno buduće ujedinjenje. U tom smislu je postignuta saglasnost da dogmatski kompromis ima logično izvoriste u *zajedničkoj veri*. Idejni i stvaralački uspon pokret je doživio na svojim konferencijama u Haj Liju 1931. i Visbadenu 1932. godine.²⁵

Idejni tvorac drugog podpokreta „Život i rad“ (*Life and Work*) bio je upsaljski arhiepiskop Notan Zoderblom (*Nothan Soderblom*). On se zalagao za ostvarenje jedinstva hrišćanskih crkava putem kreativne saradnje u „oblasti praktičnog života“.²⁶ Konceptija je polazila od stava da će približavanje crkava u dogmatskoj oblasti biti logična posledica zajedničkog angažovanja u rešavanju životnih problema. Ovaj pokret je održao prvu konferenciju u Stokholmu 1925, da bi 1929. godine prerastao u pokret „Ekumenski savet za praktično hrišćanstvo“ sa sedištem u Ženevi. Od tada zagovara intenziviranje međucrkvne saradnje i zarad unapređenja mira i služenja čovečanstvu. Na kongresu ovog pokreta u Oksfordu 1937. godine rođena je ideja o stvaranju Svetskog saveta crkava (*World Council of Churches*).²⁷ Treći podpokret, „Internacionalni savet misija“ (*International Missionary Council*) bio je samo forum za koordinaciju aktivnosti ranije osnovanih misionarskih društava, sa kojima se zajedno „utopio“ u Svetski savet crkava.²⁸

Uprkos proklamovani razlikama u teorijskim osnovama, ciljevima i pristupima, delatnost sva tri podpokreta je najčešće bila međusobno prožeta i komplementarna. Stiče se utisak da je od samog početka nastanka Ekumenskog pokreta oni imali istovetan cilj, koji se strateški ostvarivao kroz trosmerno delovanje. Imajući u vidu proklamovan cilj, logično je Ekumenski pokret odlikovala pragmatična priroda. U najopštijim crtama, mogu se razgraničiti bar tri faze njegovog razvoja. Prvu je odlikovao izražen društveno–socijalni, drugu teološko–bogoslovski, a treću pristup koji je u sebi objedinio prethodna dva.²⁹

25 Nikolaj Arsenjev, „Pokret ka jedinstvu hrišćanskih crkava“, u: *Pravoslavlje i ekumenizam*, op. cit., str. 80–81.

26 Tomislav Šagi–Bunić, „Ekumenski pokret i tokovi u suvremenom svijetu“, *Pravoslavna misao*, godina XXII, sveska 26, 1967, str. 37.

27 *Ibidem*.

28 Aleksandar Đakovac, „Kratki pregled istorije razvoja Ekumenskog pokreta“, op. cit., str. 7.

29 Jovan Majendorf, „Pravoslavlje i ekumenizam“, u: *Pravoslavlje i ekumenizam*, op. cit., str. 144.

Pojmovi Ekumenskog pokreta i Svetskog saveta crkava (SSC) danas se najčešće poistovećuju, pri čemu ih dele i važne razlike. Iz današnje perspektive može se reći da Ekumenski pokret podrazumeva istorijski razvoj „ekumenističko–teorijske“ koncepcije i njenih institucionalnih formi i pretpostavki (pokreta), dok SSC simbolizuje njihovu praktičnu sinergiju i realizaciju. Svetski savet crkava predstavlja institucionalnu formu afirmacije Ekumenskog pokreta, kako crkvenog, tako sve više i međureligijskog dijaloga.

4. SVETSKI SAVET CRKAVA

Centralno mesto u današnjem Ekumenskom pokretu pripada Svetskom savetu crkava (SSC), organizaciji univerzalno–crkvenog karaktera, koju su nakon Drugog svetskog rata osnovale protestantske i pravoslavne članice. Savet je stvoren na osnovu odluka o ujedinjenju koje su pokreti „Život i rad“ i „Vera i poredak“ zajednički usvojili na svojim Svetskim konferencijama u Oksfordu 1937. i Utrehtu 1938. godine.³⁰

„Projekat pravila“ ili Statut SSC usvojen je na osnivačkoj konferenciji u Amsterdamu u avgustu 1948. godine. Predstavljao je rezultat zajedničkog rada predstavnika pomenuta dva pokreta.³¹ Na ovoj Skupštini učestvovali su i predstavnici pomenutog „Internacionalnog saveta misija“, koji se nešto kasnije takođe integrisao u SSC. Na skupu je učestvovao 351 predstavnik iz 147 crkava i veroispovesti, delegiranih iz 44 države.³² U članstvo organizacije tada su ušle skoro sve Protestantske, Anglikanska i Starokatolička crkva, Grčka, Kiparska, Carigradska i Aleksandrijska pravoslavna crkva, kao i Rumunska misionarska episkopija iz Amerike.³³ Na zasedanju je usvojena *Rezolucija* kojom je SSC definisan kao „bratstvo Crkava koje prihvataju Gospoda Isusa Hrista kao Boga i Spasitelja“, sa osnovnim ciljem ostvarenja jedinstva kroz „Božiju ljubav vezivanjem za Isusa Hrista“.³⁴ Ovakva načela su

30 U tom smislu rumunski teolog Jovan Brija koristi termin „fuzija“, a srpski teolog Đakovac „objedinjavanje“.

31 Jovan Majendorf, „Pravoslavlje i ekumenizam“, u: *Pravoslavlje i ekumenizam*, op. cit., str. 146.

32 *Ibidem*.

33 Jovan Brija, „Ekumenski pokret“, u: *Pravoslavlje i ekumenizam*, op. cit., str. 3. Od 1952–55. godine isto su učinile i antiohijska i američka pravoslavna crkva.

34 *The Toronto Statement (1950): The Church, the Churches, and the World Council of Churches*, Internet: http://www.orthodoxinfo.com/ecumenism/toronto_wcc.aspx, 12/12/2006.

de facto podrazumevala puno poštovanje principa *crkvenog pluralizma* i „ravnopravnu kohabitaciju“ članica, uz ostavljanje otvorenog prostora za njegovu izmenu i dopunu. U Rezoluciji je jasno naglašeno da SSC „nije i nikada ne sme postati Nadcrkva“ u smislu teološkog pojma „Jedne Svete Crkve“ (*Una Sancta Ecclesia*), pri čemu je svakoj i potencijalnoj članici ostavljena mogućnost da aktivno učestvuje u radu organizacije bez obzira na to da li joj se priznaje, ili ona priznaje „crkveni“ identitet i status ostalim članicama.³⁵ S druge strane, potvrđeno je i afirmisano univerzalno teološko načelo o postojanju samo „Jedne Crkve“, čiju „Glavu predstavlja Isus Hristos“.³⁶ U svemu SSC-u nije data nikakva nadzorna funkcija u smislu prava mešanja u unutrašnji život članica.³⁷ Očigledno je da životna koncepcija SSC-a počiva na veoma širokom i liberalnom shvatanju principa crkvenog pluralizma, uz takođe očigledne programske pretpostavke koje će usloviti unutrašnju polarizaciju „vrha“ i „baze“. Najznačajniji kohezioni činilac i pokretačku snagu organizacije predstavlja pokušaj širenja uticaja hrišćanskih ideala u svetu (*misionarska delatnost*), u čemu značajnu stratešku ulogu ima uključivanje što većeg broja članica u sastav organizacije.³⁸ U njihovom odnosu se posebno insistira na međusobnoj *solidarnosti*.³⁹ Krajnji cilj i ishodište SSC-a ostaje *ostvarenje hrišćanskog jedinstva*, preko interdisciplinarnih aktivnosti. Ovakav univerzalistički cilj i pristup nužno zahteva od manjinskih članica spremnost na žrtvovanje teološkog identiteta, i postojanje kooperativnosti. Ekonomskim rečnikom govoreći, sve članice treba da imaju status „deoničara“ koji će omogućiti uspeh korporacije.⁴⁰

Već na osnivačkoj Skupštini u Amsterdamu su, međutim, došla do izražaja brojna razmimoilaženja u shvatanjima i pristupima članica, ne samo u teološkoj, već i političkoj, ekonomskoj i socijalnoj ravni. Pre svega, suštinsko pitanje za SSC je bilo i ostalo pitanje *crkvenog identiteta i utemeljenja*, pri čemu ga je izuzetno komplikovano (sve ove godine i nemoguće) definisati zbog toga što nauka o Crkvi svake članice ima po suštini ekskluzivistički karakter. Zato je preciznije i činjenično utemeljenje reći da SSC ima pre „crkveni značaj“ nego

35 *Ibidem*, p. 3.

36 *Ibidem*, p. 4.

37 *Ibidem*, pp. 5–6.

38 *Ibidem*, p. 7.

39 *Ibidem*.

40 Jovan Romanidis, „Bogoslov u službi Crkve u ekumenskom dijalogu“, u: *Pravoslavlje i ekumenizam*, op. cit., str. 165.

„crkveni karakter“.⁴¹ To uostalom potvrđuje i programska osnova na kojoj je nastao. Takođe, većinske protestantske članice su od početka počele da ukazuju na „suštinski“ značaj angažovanja SSC-a u socijalnoj oblasti, što je uticalo na rezervisanost pravoslavnih koji su prevashodno insistirali na teološkim kriterijumima dijaloga i saradnje. Takođe, poseban problem za manjinu pravoslavnih predstavljala je primena principa *većinskog donošenja odluka*, i posledična marginalizacija njihovog uticaja.

Tendencije u razvoju SSC-a

Po značaju svojih odluka izdvaja se *Treća Generalna skupština SSC-a u Nju Delhiju 1961. godine*. Na njoj je dopunjena osnivačka Rezolucija iz Amsterdama umetkom da „bratske Crkve...pokušavaju zajedno da odgovore zajedničkom prizivu u slavu Trojedinog Boga“.⁴² Isticanjem posebne odgovornosti SSC-a u daljem razvoju čovečanstva, zapravo je stvorena teorijska osnova i pretpostavka njenog tematskog i prostornog širenja „ovlašćenja“. Procenjeno je da SSC treba aktivno da učestvuje u rešavanju svih problema koji nadilaze „uže“ državno-političke interese. Smatralo se da će takvo usmerenje predstavljati samo doprinos ostvarenju osnovnog cilja–*hrišćanskog jedinstva*.⁴³ U strategiji univerzalnog i interdisciplinarnog širenja uticaja SSC-a mogu se prepoznati i mnoge dodirne tačke sa globalističko–univerzalističkom ideologijom današnjice. Između ostalog i iz te analitičke perspektive nesumnjivo treba posmatrati fenomen današnje „crvene integracije“, u smislu očiglednog uzročno–posledičnog odnosa. Takođe, Skupštinu u Nju Delhiju je odlikovao i do tada najveći „talas“ prijema novih članica u SSC, posebno pravoslavnih: Jerusalimske, Ruske, Rumunske i Poljske crkve. U narednih nekoliko godina isto su učinile i Gruzijaska (1962), Srpska (1965), Čehoslovačka (1966) i Japanska pravoslavna crkva (1973).⁴⁴

Očigledno strateško preusmeravanje aktivnosti SSC-a inicirale su protestantske članice na Četvrtoj konferenciji njegovog *Odeljenja za veru i poredak u Montrealu 1963. godine*. Uspele su da izglasaju stav po kome bi

41 Jovan Zizjulas, „Samopoimanje pravoslavnih i njihovo učešće u Ekumenskom pokretu“, u: *Pravoslavlje i ekumenizam*, op.cit str. 245.

42 Hristo Janaras, „Problem jedinstva danas“, u: *Pravoslavlje i ekumenizam*, op. cit., str. 270.

43 „Generalna skupština hrišćana u Nju Delhiju“, *Glasnik Srpske Patrijaršije*, br. 2, Beograd, 1961, str. 87–88.

44 Aleksandar Đakovac, „Kratki pregled istorije razvoja Ekumenskog pokreta“, op. cit., str. 9.

ekumenske aktivnosti organizacije trebalo da dobiju pre svega antropološko usmerenje, oličavajući ga sintagmama „sa Crkve na čovečanstvo“ i „sa Boga na čoveka“.⁴⁵ Prihvatila ga je *Četvrta Generalna skupština SSC-a u Upsali 1968. godine*.⁴⁶ Ako se imaju u vidu izvorna programska načela i ciljevi SSC-a, time je u velikoj meri izmenjen i unifikovan „smer“ razvoja organizacije, što je uslovalo intenzivna unutrašnja razmimoilaženja, posebno protestantskih i pravoslavnih članica. Tendencija njihove dalje polarizacije je bila posebno prisutna na zasedanju *Pete Generalne skupštine u Najrobiju 1975. godine*, uz učešće preko 2000 delegata. Povoda za to je bilo nekoliko. Pre svega, većinske protestantske članice su prvi put otvoreno iskazale nameru da SSC-u u budućnosti pripišu i međunarodno-političke „nadležnosti“ i prerogative, u smislu aktivnog učešća u rešavanju globalnih političkih problema. Tako su na zasedanju usvojena i izdata brojna *Specijalna saopštenja političkog karaktera*, poput procene situacije na Srednjem istoku i Istočnom Timoru, u Jerusalimu i Angoli, o pitanju razoružanja i nuklearnih reaktora u Južnoj Africi, značaju Helsinškog sporazuma, stanju ljudskih prava u Latinskoj Americi, itd. Pravoslavne crkve su u tom kontekstu ostale verne stavu da bi SSC, kao pre svega *crkvena organizacija*, u aktivnostima morao da se drži prevashodno teološke, pa tek u posledičnom smislu i šire društveno-političke problematike. Od tada su unutar SSC-a zapravo stvorena dva tematski i metodološki profilisana „krila“, s međunarodno-političkim i teološkim stremljenjima.⁴⁷ Referat Generalnog sekretara SSC-a Potera (*Philippe Potter*) podnet na Skupštini u Najrobiju, nedvosmisleno je ukazao na volju organizacije da u budućnosti postane aktivan subjekt u procesu rešavanja međunarodnopolitičkih problema.⁴⁸

I ovom prilikom je do punog izražaja došao značaj principa većinskog donošenja odluka. Njegova primena je za posledicu imala potpuno marginalizovanje uticaja pravoslavnih. Oni nisu ostali nadglasani samo u slučaju pitanja sticanja političkih prerogativa, već i prilikom imenovanja pravoslavnih članova za pojedine odbore. Primera radi, protestantski delegati su tada podržali imenovanje jednog mitropolita Carigradske patrijaršije koji nije bio kandidat matične crkve, zbog čega je ona najavila da će preispitati svoje

45 Lukas Fisher, *Foi et Constitution*, par. 5,28, WCC, 1964; i u Jean Meyendorff, „Unite de l'Eglise–Unite de l'Humanite“, Louvain, 1971, *Truth*, 16/1971/3, p. 298.

46 *Uppsala Speaks*, WCC, Geneve, 1968; i David Jenkins (ed.), *The Humanum Studies*, 1969–1976, WCC, 1975.

47 Hristo Janaras, „Problem jedinstva danas“, u: *Pravoslavlje i ekumenizam*, op. cit., str. 279.

48 Radomir Rakić, „Peta skupština otvorena molitvom“, *Pravoslavlje*, br. 213, 1976, str. 25.

članstvo u SSC-u.⁴⁹ Praksa je ponovljena i u slučaju Ruske i Grčke pravoslavne crkve, čije su predloge odbacili protestantski delegati.⁵⁰ Ovi događaji su samo potvrdili tezu o dubokoj krizi u unutrašnjim odnosima SSC-a, odnosno supremaciji „tiranije većine“ u odnosu na izvorni princip poštovanja crkvenog pluralizma koji nije mogao da dođe do izražaja.

Polazeći od protestantskog načela i premise da su evangelizacija i društveno-politički angažman „jednaki dio hrišćanske dužnosti“, osnovano se može konstatovati da je SSC vremenom sve više sticao i odlike *međunarodno-političkog pokreta*.⁵¹ Bez obzira na to on ostaje *univerzalni međucrkvjeni forum za dijalog i saradnju*. Ukoliko preživi sve izraženiju unutrašnju polarizaciju, SSC bi mogao postati značajniji činilac međunarodnih odnosa, pre svega u smislu uticaja na društveno-politički život stotina miliona hrišćanskih vernika u svetu. Značaj te pretpostavke pre svega treba posmatrati iz ugla činjenice vezane za globalnu tendenciju relativizacije etičkih vrednosti, koju je usloвила sekularističko–materijalistička potrošačka civilizacija. Afirmacija hrišćanskih vrednosti putem SSC-a bi u tom kontekstu zaista mogla predstavljati kreativan i pozitivan doprinos.

Organizaciona struktura i principi funkcionisanja SSC-a

Svetski savet crkava je u pravom smislu reči „politički“ struktuiran. Njegovu *Generalnu skupštinu* čine zvanični predstavnici crkava koje ove imenuju. Iz redova Generalne skupštine biraju se članovi *Centralnog odbora*, koji u SSC-u ima ulogu sličnu izvršnoj vlasti. Odbor upravlja životom i radom organizacije u skladu sa mandatom Generalne skupštine. Operativnu funkciju u izboru njegovog članstva obavlja *Odbor za naimenovanje*, bez saglasnosti matičnih crkava. Centralni odbor potom bira članove *Izvršnog odbora*, sa nadzornom funkcijom u sprovođenju politike SSC-a. Konačno, Izvršni odbor imenuje jednu trećinu članova svih *Komisija* SSC-a, drugu trećinu bira *Generalni sekretarijat*, a treću službenici i osoblje organizacije na osnovu smernica matičnih crkava, koje takođe nisu obavezujuće.⁵² Izborom Centralnog odbora prestaje neposredna kontrola života SSC-a od strane crkava–članica, čija se funkcija

49 Jovan Romanidis, „Bogoslov u službi Crkve u ekumenskom dijalogu“, u: *Pravoslavlje i ekumenizam*, op.cit, str. 167.

50 *Ibidem*.

51 Tomislav Šagi–Bunić, „Ekumenski pokret i tokovi u suvremenom svijetu“, op.cit str. 117.

52 Jovan Romanidis, „Bogoslov u službi Crkve u ekumenskom dijalogu“, u: *Pravoslavlje i ekumenizam*, op. cit., str. 163.

nakon toga svodi na pokretanje inicijativa i predloga. Rad Organizacije se od tada neposredno sprovodi kroz pomenute komisije i odbore, u čemu ih nadziru i kontrolišu Izvršni i Centralni odbor.⁵³ Vidi se da je SSC u izvesnom smislu i „supracrkvena“ univerzalistička organizacija.

Posebno mesto i značaj u njegovom radu i danas zauzima *Komisija (odeljenje) za veru i poredak*, naslednik istoimenog pokreta s početka 20. veka. Nastavila je da se bavi proučavanjem najznačajnijih teoloških pitanja, u funkciji iznalaženja opšteprihvaćene formule kao osnove unapređenja teološkog dijaloga članica. Komisija rukovodi i koordinira aktivnosti uporedne analize različitih hrišćanskih dogmi, iznoseći konkretne teološke predloge o daljim aktivnostima članica. U metodološkom smislu ona insistira na isticanju dogmatskih imenitelja, pokušavajući da razgraniči „bitne“ od „nebitnih“ dogmatskih razlika. Dovodi u dijalog one denominacije čije pozicije nisu previše udaljene. Primera radi, to se krajem šezdesetih godina 20. veka odnosilo na Luteransku i Reformatsku, kao i Pravoslavnu i Dohalkidonske crkve.⁵⁴ Konkretno, Komisija priprema zajedničke nedeljene molitve za jedinstvo hrišćana i predlaže utvrđivanje zajedničkog datuma praznovanja Uskrsa. Tokom decenija, u nekoliko navrata pokrenula je i pitanje sazivanja Opšteg („Vaseljenskog“) sabora svih hrišćanskih crkava, po uzoru na sabore nepodeljene Crkve iz prvog milenijuma.⁵⁵ U radu su joj oduvek učestvovali najeminentniji teolozi crkava–članica. U tom smislu, Pravoslavnu crkvu su predstavljali Georgije Florovski, Jovan Majendorf, grof Boris Bobrinski, i mnogi drugi. Svetski savet crkava svoje aktivnosti na regionalnom i lokalnom nivou „paralelno“ sprovodi i kroz *Nacionalne odbore*, koji imaju prevashodno operativni karakter. Svaki Nacionalni odbor predstavlja zasebnu članicu SSC-a, što za posledicu neretko ima i „dupliranje“ članstva pojedinih crkava u organizaciji.⁵⁶

Kada je u pitanju unutrašnji odnos snaga, važno je ponovo naglasiti da protestantska većina nesmetano dominira u radu SSC-a, čemu legitimitet i legalitet daje početna saglasnosti manjinskih članica s principom većinskog

53 „Ekumenski (svetski) savet crkava“, 19. novembar 1963. godine, *SIV, Dokumenti Savezne komisije za verska pitanja*, Arhiv Jugoslavije, Beograd, fond 144, fascikla 67, str. 1–4.

54 Radomir Rakić, „Patrijarh srpski German posetio centar SSC u Ženevi“, *Glasnik Srpske Patrijaršije*, 1969, str. 191–192.

55 Ibidem.

56 „Ekumenski (svetski) savet crkava“, *SIV, Domumenti Savezne komisije za verska pitanja*, op. cit., str. 4.

donošenja odluka. Budući da je nije bilo naznaka da će se situacija u skorije vreme izmeniti, pravoslavne članice su na zasjedanju *Sedme Generalne skupštine SSC-a u Kanberi 1991. godine* zajednički zatražile „radikalno prestrukturiranje“ principa funkcionisanja organizacije. Kao alternativu iznalaženju nove forme odnosa naznačile su mogućnost istupanja iz članstva, ali tek na osnovu prethodno zajednički donete odluke.⁵⁷ Gruzijaska pravoslavna crkva je, međutim, samostalno napustila SSC 1998. godine, što je izazvalo i unutarpravoslavna razmimoilaženja, ali nije dovelo u pitanje pomenuti zajednički nastup u radu organizacije. Izvršni sekretar Komisije za veru i poredak Petar Bouteneff (Peter Bouteneff) izjavio je nakon zasjedanja *Osme Generalne skupštine SSC-a u Harareu 1998. godine* da „delimičan bojkot“ pravoslavnih predstavnika nije bitnije uticao na rad i odlučivanje SSC-a.⁵⁸ Konstatacija navodi na zaključak da protestantska većina nema nameru da značajnije promeni kurs svog delovanja.

Svetski savet crkava se zbog svega danas suočava sa najozbiljnijom krizom sopstvenog identiteta, pa i izazovom opstanka. Iako svojevrsno protestantsko „ekumensko plemstvo“ čuva svoju elitističku poziciju i uticaj, jasno je da će budućnost SSC-a umnogome zavisiti od njegove unutrašnje „demokratizacije“, ali i većeg stepena usaglašavanja članica u teološkoj oblasti. Organizacija je do sada nesumnjivo ostvarila pozitivne rezultate, pre svega u pogledu zbližavanja Zapadnih crkava i njihovog upoznavanja sa pozicijom Pravoslavne crkve. U tom smislu, prisustvo pravoslavnih je za SSC značajno jer utiče na uravnotežavanje odnosa teološkog i društveno-političkog činioca, uz dosledno insistiranje da bi SSC trebao da ostane crkvena organizacija sa određenim društvenim kompetencijama. Takva pozicija ima poseban značaj u globalnim, sve izraženije sekularističkim (ateističkim, agnostičkim) i političko-integrativnim uslovima, koji dovode u pitanje crkveni karakter SSC-a.

5. KONFERENCIJA EVROPSKIH CRKAVA

Konferencija evropskih crkava (*Conference of European Churches*) jeste udruženje 126 Pravoslavnih, Protestantskih, Anglikanskih i Starokatoličkih crkava, zajedno sa 43 pridružene organizacije. Osnovana je 1959. godine na

57 „Odras sadašnjeg stanja ekumenizma–Naša delegacija na skupštini SSC u Kanberi“, *Glasnik Srpske Patrijaršije*, 1991, str. 79.

58 “From a Report of the Harare Assembly by Peter Bouteneff, Executive Secretary of the Faith and Order Commission of the World Council of Churches”, in: *The Thessaloniki Summit, May 1998*, Internet, [http:// www.orthodoxinfo.com/ecumenism/thessaloniki_roc.aspx](http://www.orthodoxinfo.com/ecumenism/thessaloniki_roc.aspx), 20/05/2007.

temeljima načela crkvenog pluralizma i ekumenizma, pre svega u funkciji pružanja zajedničkog crkvenog doprinosa prevazilaženju istorijskih, kulturnih i ekonomskih prepreka saradnji na evropskom kontinentu. Osnovni cilj KEC-a takođe predstavlja „unapređenje jedinstva Crkva“ putem „zajedničkog hrišćanskog svedočenja evropskim narodima i institucijama“.⁵⁹

Oblasti delovanja i aktivnosti organizacije su u tematskom smislu veoma raznolike. Kao udruženje crkava ona teži pre svega unapređenju međucrkvenog dijaloga, u čemu najznačajniju ulogu ima njena *Komisija „Crkve u dijalogu“*. Ona umnogome predstavlja „evropsku formu“ Komsije za veru i poredak SSC-a. Članice KEC-a su potpisale poznatu „Ekumensku povelju“ (*Charta Oecumenica*) u Strazburu krajem aprila 2001. godine, kojom su definisale okvir, zajedničke kriterijume i smernice svog delovanja u funkciji unapređenja „ekumenske“ saradnje članica u „svim oblastima“.⁶⁰ U razdoblju zamaha političke integracije kontinenta početkom devedesetih godina 20. veka, kao jedan od osnovnih ciljeva KEC je označio doprinos širenju uticaja hrišćanskih vrednosti (*hristijanizacija*) u takvom jednom procesu.⁶¹

Konferencija evropskih crkava, poput SSC-a, takođe teži proširenju članstva i uticaja. Ona se ujedinila s Evropskom ekumenskom komisijom o Crkvi i društvu (*EECCS*) 1999. godine, nakon čega se njihova *Zajednička komisija* bavi i socijalnim, ekonomskim i ekološkim pitanjima na evropskom kontinentu. Od tada, KEC je zauzeo stav da organizacija i sve članice treba aktivno da se uključe u proces evropskih integracija. Čak je iskazana i namera da organizacija vrši „etički“ nadzor i kontrolu rada evropskih političkih institucija u određenim tematskim oblastima. Tako se, primera radi, KEC aktivno angažovao u razmatranju pitanja socijalnog i političkog položaja žena i migranata u Evropi.⁶² S druge strane, zajedno sa Rimokatoličkim savetom evropskih biskupskih konferencija (*CCEE*), organizacija se ozbiljnije pozabavila i pitanjem preciznijeg određenja pojma *evropskog identiteta*, posebno u kontekstu potrebe izgradnje i unapređenja odnosa sa Islamom, u

59 *Conference of European Churches*, Internet: <http://www.ceckek.org/content/history.shtml>, 09/02/2009.

60 *Charta Oecumenica, Guidelines for the Growing Cooperation among the Churches in Europe—„Glory be to the Father, and to the Son, and to the Holy Spirit“*, Internet: <http://www.ceckek.org/content/history.shtml>, 09/02/2009.

61 *Conference of European Churches, Current Concerns*, Internet: <http://www.ceckek.org/content/history.shtml>, 09/02/2009.

62 Ibidem.

funkciji ostvarenja suživota dve religije i njihovih vernika u zajedničkoj evropskoj kući.⁶³

U skladu s Ustavom organizacije usvojenim 1964. godine, *Skupština KEC-a* jeste najznačajniji subjekt u procesu donošenja i primene odluka.⁶⁴ Načelno se sastaje svakih šest godina, ali se u to praksi dešavalo češće. Čine je predstavnici imenovani od strane crkava–članica, uz članove *Centralnog odbora* koji ima mandat da rukovodi aktivnostima KEC-a u razdoblju kada Skupština nije u zasedanju.⁶⁵ Predstavnici pridruženih organizacija sporadično prisustvuju zasedanjima Skupštine kao *posmatrači*. Prve tri Skupštine KEC-a su održane u Niborgu u Danskoj 1959, 1960. i 1962, a poslednje u Pragu 1992, Gracu 1997. i Trondhajmu 2003. godine.⁶⁶

U poređenju sa SSC-om, KEC počiva na gotovo istovetnim idejno–teorijskim pretpostavkama i ciljevima, uz sličnu organizacionu strukturu. Čini se da u odnosu na SSC ima još očiglednije političke težnje i ciljeve, što se može objasniti i prirodom trenutka u procesu evropskih integracija. KEC takođe predstavlja *forum za međucrkvenu saradnju i dijalog*, ali, u odnosu na SSC, evropskog i „regionalnog“ karaktera.

6. PARLAMENT SVETSKIH RELIGIJA

Ukoliko se pod ekumenizmom podrazumeva i međureligijski dijalog, za šta postoje sve izraženije tendencije, njegovu značajnu institucionalnu formu predstavlja i *Parlament svetskih religija*. On po sveobuhvatnosti ciljeva, tematskih stremljenja i metoda njihovog ostvarenja nadilazi SSC. Svoje dve sednice Parlament je održao u Čikagu 1893. i 1993. godine. Poslednjoj su prisustvovali predstavnici gotovo svih svetskih religija.

Oni su se usaglasili oko težnje da „raznoboje fragmente religija kao nebeskog svetla“ pokušaju da saberu u „belu svetlost nebeske istine“.⁶⁷ Cilj ovakve „duhovno–integralističke“ koncepcije zapravo je predstavljao pokušaj sintetizovanja etičkih aspekata svetskih religija, u funkciji ostvarenja pre svega globalističkih pacifističkih ciljeva.⁶⁸ Zarad toga je do krajnjih granica

63 Ibidem.

64 Čl. 5.1 Ustava, u: *Conference of European Churches, Current Concerns*, op.cit.

65 Čl. 6.1., Ustava, op. cit.

66 *Conference of European Churches, List of Assemblies*, Internet: <http://www.ceckek.org/content/assemblies.shtml>, 09/02/2009.

67 Sava Janjić, *Ekumenizam i vreme apostasije*, op. cit., str. 45.

68 Ibidem, str. 47.

relativizovan značaj svih poznatih oblika religijsko–institucionalnih formi. Suštinu je predstavljao stav po kome duhovnost ne samo da nije neraskidivo povezana s dogmama, već je ove upravo „ograničavaju“. ⁶⁹ Ovakav stepen i primer religioznog relativizma i krajnjeg teološkog liberalizma (anarhizma) nisu poznavali ni teološka teorija ni praksa. U svemu nije upotrebljavan čak ni termin „Bog“, budući da predstavnici brojnih religija nisu mogli da se usaglase oko sadržaja njegovog pojma.

Završnim dokumentom sa skupa afirmisan je pokušaj stvaranja jedne nove „globalne etike“ (*Global Ethics*) i utemeljenja univerzalnih moralnih kriterijuma, kao osnove prevazilaženja prepeka i vođenja kreativnog dijaloga svetskih religija. Kao činioce „univerzalne etike“ dokument je definisao nenasilje, socijalnu pravdu, ekumenizam, pluralizam, feminizam, politička i ljudska prava, uz insistiranje na ukidanju svih socijalnih, ekonomskih i polnih oblika diskriminacije u svetu. Da bi se ostvarili pomenuti ciljevi, trebalo je izvršiti i „transformaciju savesti“, odnosno „brisanje“ istorijskih primera međureligijskih sukoba, fanatizma i mržnje iz glava ljudi. U tom procesu moralnog preobražaja sveta značajna uloga data je i „globalnom hrišćanstvu“. ⁷⁰ Cela koncepcija, uz pozitivne aspekte, ima i pojedine psihosomatske odrednice.

Skup je ostao zapamćen po pokušaju afirmacije i utemeljenja jednog potpuno novog modela međureligijskih odnosa u svetu, koji bi počivao na potpunom religijskom (dogmatskom i institucionalnom) relativizmu, sinkretizmu i unifikovanom svođenju religijskog na etičko. Međutim, veliko je pitanje da li bilo kakav oblik unifikacije religioznih „različitosti“ može imati pacifističke posledice? Verovatnije je da bi se moglo desiti upravo suprotno.

7. ZAKLJUČAK

Ekumenizam podrazumeva ideju, doktrinu i pokret usmeren ka ostvarenju proklamovanog cilja ujedinjena hrišćanskih crkava. U današnjem smislu reči, ima pre svega misionarsko–„zapadnjački“ karakter, i interdisciplinarnu, barem teološku, sociološku (socijalnu) i politikološku odrednicu. Iako pojam dobija sve „horizontalniji“ sadržaj, njegovu središnju tačku ipak predstavlja teološki dijalog. Ekumenizam treba razlikovati od sličnih pojmova, poput tolerancije, interkonfesionalizma, crkvenog pluralizma i međureligijskog dijaloga. Budući da promovise međucrkvenu i posredno međureligijsku koegzistenciju, dijalog

69 Ibidem, str. 48.

70 Ibidem, str. 48.

i saradnju, nosi „potencijal“ značajnog instrumenta prevencije društvenih i političkih sukoba, kao i prevazilaženja njihovih posledica.

Najznačajnije institucionalne forme ekumenizma danas predstavljaju Svetski savet crkava (SSC) i Konferencija evropskih crkava (KEC). U širem smislu reči, to se odnosi i na Parlament svetskih religija. Svetski savet crkava jeste univerzalni međucrkveni forum za dijalog i saradnju, koji počiva na principu ravnopravne kohabitacije članica. Ne poseduje jasan crkveni identitet, pri čemu ga odlikuju interdisciplinarne aktivnosti, izražena unutrašnja polarizacija protestantskih i pravoslavnih članica, i pojedine karakteristike međunarodno-političkog pokreta. Njegova duboka kriza može biti prevladana samo iznalaženjem nove forme unutrašnjih odnosa, dok bi alternativu predstavljalo istupanje pravoslavnih iz članstva. Po ciljevima i metodama, veoma sličnu organizaciju predstavlja Konferencija evropskih crkava, kao organizacija evropskog karaktera. S druge strane, Parlament svetskih religija pre svega teži utemeljenju i globalnoj primeni „univerzalnih“ etičkih načela, kao rezultata sintetizovanja etičkih aspekata svetskih religija, a u funkciji ostvarenja pacifističkih ciljeva.

LITERATURA

1. Arsenjev, Nikolaj, „Pokret ka jedinstvu hrišćanskih crkava”, u: *Pravoslavlje i ekumenizam*, Aleksandar Đakovac (prir.), Hrišćanski kulturni centar, Beograd, 2005, str. 79–89.
2. Bakić–Hayden, Milica, „O mogućnostima za dijalog različitih religija”, u: *Interreligijski dijalog kao vid pomirenja u Jugoistočnoj Evropi*, Vukomanović Milan, Vučinić Marinko (prir.), BOŠ, Beograd, 2001, str. 193–199.
3. Berđajev, Nikolaj, „O fanatizmu, ortodoksiji i istini“, Internet: http://www.verujem.org/filosofija/savremena/berdjajev_fanatizam.htm, 23/11/2006.
4. Berđajev, Nikolaj, „Vaseljenskost i konfesionalizam“, u: *Pravoslavlje i ekumenizam*, Hrišćanski kulturni centar, Beograd, 2005, str. 103–119.
5. Boisset, Jean, *Protestantizam–kratka povijest*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1985.
6. Božović, R. Ratko, „Uspostavljanje dijaloga na razlikama”, u: *Interreligijski dijalog kao vid pomirenja u Jugoistočnoj Evropi*, Vukomanović Milan, Vučinić Marinko (prir.), Beograd, BOŠ, 2001, str. 128–133.
7. Ćebić, Petar, *Ekumenizam i vjerska tolerancija u Jugoslaviji*, NIRO Mladost, Beograd, 1988.
8. Dugandžija, Nikola, „Granice dijaloga”, u: *Vera–znanje–mir*, Centar za istraživanje religije BOŠ–a, Beograd, 2005, str. 18–27.

9. Đakovac, Aleksandar, „Kratki pregled istorije razvoja Ekumenskog pokreta“, Internet: http://www.verujem.org/teologija/djakovac_istorija.htm, 10/08/2006.
10. Đorđević, Jelena, „Interreligijski dijalog i svakodnevni život“, u: *Interreligijski dijalog kao vid pomirenja u Jugoistočnoj Evropi*, Vukomanović Milan, Vučinić Marinko (prir.), BOŠ, Beograd, 2001, str. 199–204.
11. Florovski, Georgije, „O granicama Crkve“, u: *Pravoslavlje i ekumenizam*, Hrišćanski kulturni centar, Beograd, 2005, str. 89–103.
12. Janaras, Hristo, „Ka jednom novom ekumenizmu–Problem jedinstva danas“, u: *Pravoslavlje i ekumenizam*, Hrišćanski kulturni centar, Beograd, 2005, str. 263–267.
13. Janjić, Sava, *Ekumenizam i vreme apostasije*, Sveti knez Lazar, Prizren, 1995.
14. Kartašev, Anton, „Ujedinjenje crkava u svetlu istorije“, u: *Pravoslavlje i ekumenizam*, Hrišćanski kulturni centar, Beograd, 2005, str. 43–79.
15. Majendorf, Jovan, „Pravoslavlje i ekumenizam“, u: *Pravoslavlje i ekumenizam*, Hrišćanski kulturni centar, Beograd, 2005, str. 143–157.
16. Mandzaridis, I. Georgije, *Sociologija hrišćanstva*, Hrišćanski kulturni centar, Beograd, 2004.
17. Mercier, Jacques, *Povijest Vatikana*, Barbat, Zagreb, 2001.
18. Meyendorff, Jean, „Unite de l’Eglise–Unite de l’Humanite“, *The Thruth*, Louvain, 16/1971/3, pp. 289–301.
19. Milaš, Nikodim, *Slavenski apostoli Kiril i Metodije i istina pravoslavlja*, Sinod SPC, Beograd, 1985.
20. Pfeifer, Jakob, „Ekumenizam–međucrkvno–međureligijsko razumjevanje i(ili) svjetska globalizacija“, u: *Religije Balkana: susreti i prožimanja*, Vukomanović Milan, Vučinić Marinko (prir.), BOŠ, Beograd, 2001, str. 54–60.
21. Rakić, Radomir, „Patrijarh srpski German posetio centar SSC u Ženevi“, *Glasnik Srpske Patrijaršije*, 1969, str. 191–192.
22. Rakić, Radomir, „Ekumenizam“, u: *Enciklopedija političke kulture*, Savremena administracija, Beograd, 1993, str. 67–91.
23. Rakić, Radomir, „Peta skupština otvorena molitvom“, *Pravoslavlje*, br. 213, 1976, str. 17–25.
24. Šagi–Bunić, Tomislav, „Ekumenski pokret i tokovi u suvremenom svijetu“, *Pravoslavna misao*, 1979, str. 29–43.
25. Šušnjić, Đuro, „Prepreke na putu razumevanja, poverenja i pomirenja“, u: *Vera–znanje–mir*, Centar za istraživanje religije BOŠ–a, Beograd, 2005, str. 103–111.
26. Šušnjić, Đuro, „Verski dijalog i tolerancija–drama razumevanja“, u: *Religije Balkana–susreti i prožimanja*, Vukomanović Milan, Vučinić Marko (prir.), BOŠ, Beograd, 2001, str. 17–36.

27. Šušnjić, Đuro, „Značenje i značaj dijaloga“, u: *2000 godina Hrišćanstva–istorija, kultura, duhovnost*, Despotovac, 2001, str. 251–256
28. *The Humanum Studies 1969–1976*, David Jenkins (ed.), WCC, Geneve, 1975.
29. *The Toronto Statement (1950): The Church, the Churches, and the World Council of Churches*, Internet: [http:// www.orthodoxinfo.com/ecumenism/toronto_wcc.aspx](http://www.orthodoxinfo.com/ecumenism/toronto_wcc.aspx), 12/12/2006.
30. *Theological Dictionary of the New Testament*, Vol. V, Gerhard Friedrich (edit.), WM. B. Eerdmans Publishing Company, Grand Rapids, Michigan, 1967.
31. Vukomanović, Milan, „Religion, Conflict, Reconciliation“, u: *Interreligijski dijalog kao vid pomirenja u Jugoistočnoj Evropi*, Vukomanović Milan, Vučinić Marinko (prir.), BOŠ, Beograd, 2001, str. 22–28.
32. Vukomanović, Milan, *Sveto i mnoštvo–izazovi religijskog pluralizma*, Čigoja, Beograd, 2001.
33. Zizjulas, Jovan, „Jedan jedinstveni izvor–Samopoimanje pravoslavnih i njihovo učešće u Ekumenskom pokretu“, u: *Pravoslavlje i ekumenizam*, Hrišćanski kulturni centar, Beograd, 2005, str. 227–247.
34. Živojinović, R. Dragoljub, „Ekumenizam: pokret za ujedinjenje crkava u Evropi dvadesetog veka“, *Bratstvo*, Vol. V, društvo „Sveti Sava“, Beograd, 2001, str. 81–103.
35. „Dekret Unitatis Redintegratio“, u: *Dokumenti Drugog vatikanskog koncila*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1970.
36. „Ekumenizam“, u: *Enciklopedija Pravoslavlja*, knjiga prva A–Z, Savremena administracija, Beograd, 2002, str. 171–195.
37. „Ekumenski (svetski) savet Crkava“, 19. novembar 1963, SIV, Dokumenti Savezne komisije za verska pitanja, Arhiv Jugoslavije, fond 144, fascikla 67, str. 1–4.
38. „Generalna skupština hrišćana u Nju Delhiju“, *Glasnik Srpske Patrijaršije*, br. 2, Beograd, str. 87–88.
39. „Osnovni principi odnosa Ruske pravoslavne crkve prema inosavlju–Prilog–Istorija i karakteristika teoloških dijaloga sa inosavljem“, u: *Pravoslavlje i ekumenizam*, Hrišćanski kulturni centar, Beograd, 2005, str. 9–45.
40. *Charta Oecumenica, Guidelines for the Growing Cooperation among the Churches in Europe–Glory be to the Father, and to the Son, and to the Holy Spirit*, Internet: <http://www.cec-kek.org/content/charta.shtml>, 09/02/2009.
41. *Conference of European Churches*, Internet: [http:// www.cec-kek.org/content/history.shtml](http://www.cec-kek.org/content/history.shtml), 09/02/2009.

Dr. Marko NIKOLIĆ and Petar PETKOVIĆ

**INSTITUTIONAL FORMS OF CONTEMPORARY
ECUMENICAL DIALOGUE**

ABSTRACT

The article deals with ecumenism and the most important examples of its “institutionalisation”. It is stated that ecumenism implies the doctrine (idea), universal inter–church movement and the proclaimed goal of achieving Christian unity. It possesses at least theological, sociological and political determinants. The World Council of Churches is a universal inter–church forum for dialogue and cooperation that lacks clear ecclesiological identity. However, it is getting the characteristics of a typical international political movement. The Conference of European Churches is a similar European organization. The Parliament of World Religions tends to found and promote “global ethics” in order to accomplish pacifistic goals in the world.

Key words: Ecumenism, ecumenical movement, World Council of Churches, Conference of European Churches, Parliament of World Religions.

MAĐARSKA: ORBANOV NETIPIČNI POKUŠAJ IZLASKA IZ KRIZE²

APSTRAKT

Članak se bavi političkom i ekonomskom situacijom u Mađarskoj u poslednjih nekoliko godina. Autor najpre ukazuje na uzroke opadanja uticaja prethodne socijalističke vlade i teškog poraza socijalista na izborima održanih 2010, te uspeha desničarske partije Fides na tim izborima. Po osvajanju vlasti nova vlada Viktora Orbana počela je ubrzanim tempom da ostvaruje predizborni program Fidesa, koji je duže vreme pripremao u doba svog opozicionog statusa. Autor smatra da je taj program netipičan, veoma radikaln, i po mnogo čemu jedinstven u današnjoj Evropi. On dalje naglašava da su za samo godinu dana od Fidesove pobede Vlada i Parlament usvojili niz zakona, novi ustav i paket rizičnih ekonomskih mera koje bi trebalo da dovedu do temeljne reforme privrede. Autor posebno naglašava da je Vlada prekinula pregovore sa MMF, donela odluku da odbaci njegove preporuke i da sopstvenim idejama pokuša da izvuče državu iz prezaduženosti.

Ključne reči: Mađarska, Fides, Viktor Orban, identitet, privreda, Ustav.

Mađarska je najznačajnija zemlja sa kojom se Srbija graniči. U pitanju je država u susedstvu sa najvećim društvenim proizvodom, koja je pozicionirana u centru Evrope i koja baštini jednu značajnu imperijalnu tradiciju iz vremena dvojne monarhije (1866–1918). Način na koji je tadašnja mađarska teritorija osakaćena (gubitak dve trećine teritorije i jedne trećine stanovništva Trijanonskim mirom koji se među mađarskim narodom naziva Velikom katastrofom), ostavio je duboke posledice na čitavu

1 Dr Miša Đurković, viši naučni saradnik, Institut za evropske studije, Beograd, E-mail adresa: mdjurkov@gmail.com.

2 Članak je rezultat rada na projektu 179014 koji podržava Ministarstvo prosvete i nauke Republike Srbije.

politiku ove države u dvadesetom veku, a čini se da se refleksi lako prepoznaju ne samo u mnogim unutrašnjim debatama, već i u politici jednog dela mađarske elite.

Činjenica je da je i severna srpska pokrajina Vojvodina, u kojoj živi značajan broj pripadnika mađarske manjine, takođe deo tog prostora prema kome Mađarska ima specifične stavove i politiku. Osim toga, Mađarska je kod nas prisutna i kao dosta značajan investitor, a njihove velike kompanije uz državnu pomoć pokazuju pretenzije za još veći udeo na srpskom tržištu.³ Ovaj veliki značaj Mađarske za nas nažalost nije ispraćen odgovarajućim pa ni elementarnim politikološkim, ekonomskim, pravnim i kulturološkim analizama. U naučnoj periodici o međunarodnim odnosima nema članaka o Mađarskoj.⁴ U dnevnim i nedeljnim novinama Mađarska se uglavnom pominje u kontekstu direktnih bilateralnih susreta naših i njihovih lidera.⁵ Sve u svemu, mi o našim najvažnijim susedima veoma malo znamo.

Rad koji ovde predstavljam trebalo bi bar delimično da popuni tu prazninu. Usmeriću se na poslednjih nekoliko godina kako bih pokazao neke aktuelne trendove i mere nove Orbanove administracije, zamišljene kao potpuna reforma ustavnog, političkog i ekonomskog sistema. Zanimljivo je da se sve to dešava u vreme dok Mađarska obavlja funkciju predsedavajućeg Saveta EU, pri čemu velika većina važnih članica sa skepsom gleda na poteze Orbanove vlade.

S druge strane, pokušaću da predstavim i jednu dublju teorijsku dimenziju mađarske politike, zasnovanu na njihovom tradicionalnom unutrašnjem sukobu duž linije *kuruc – labanc*, koji se i danas lako uočava u pristupu,

3 Prema nekim spekulacijama, mađarska ekonomija gleda na Zapadni Balkan kao na tržište na kome na osnovu tradicionalnih veza može da igra jednu od dominantnijih uloga.

4 Delimični izuzetak vredan pomena jeste *Megatrend revija* vol. 7, br. 1 (2010) koja donosi čak osam članaka mađarskih autora koji obrađuju različite teme uglavnom iz oblasti privrednih kretanja. Ni tu nema srpskih autora.

5 Jedini izuzetak predstavlja nedeljnik *Pečat* u kome se zahvaljujući dopisniku iz Budimpešte Vlastimiru Vujiću politička dešavanja u Mađarskoj relativno kontinuirano prate. Vujićevi članci su puni korisnih podataka i drugih materijala, ali su nažalost ograničeni ideološkom jednostranošću autora i samog magazina. Autor npr. partiju Fides određuje kao desničarsku (što u tom kontekstu ima pežorativno značenje) ili čak ultradesničarsku stranku, a Orbanovu politiku radikalne nacionalne obnove koja pretenduje na reformu svih segmenata života, posmatra isključivo iz prizme oživiljenog mađarskog nacionalizma. Ta perspektiva je značajna i za nju ima osnova, ali nije dovoljna. U svakom slučaju simpatije pisca su jasno na strani mađarske leve. Dvadeset i pet do sada objavljenih Vujićevih članaka mogu se pogledati na stranici <http://www.pecat.co.rs/author/vlastimirvujić/>

prioritetima i politikama mađarskih partija. Treća dimenzija jeste jedno dublje pitanje koje se ne odnosi samo na Mađarsku: Orbanova vlada je nasledila ogroman spoljni dug od preko osamdeset milijardi evra i zahvaljujući dvotrećinskoj većini u parlamentu, jedina u Evropi pokušava da se samostalno sa njim razračuna. Ukupan paket i rezultati njegove vlade veoma su zanimljivi i za druge zemlje koje imaju slične probleme. Svakako i za nas, a posebno zato što Srbija osim ekonomskih problema ima i zadatak kreiranja nove politike prema Srbima u regionu, rešavajući svoj „posttrijanonski sindrom“.

1. Dve decenije nakon pada sistema realnog socijalizma u Mađarskoj, formalno gledano ova država je ostvarila veći deo tada planiranih ciljeva. Još pre 2000. postala je punopravni član NATO strukture, a 2004. ušla je i u Evropsku uniju. Suštinski gledano međutim, ova država i dalje ima niz otvorenih pitanja, a nekoliko osnovnih dilema i problema opstali su u jednakoj meri i posle formalnog ulaska u pomenute izabrane strukture.

Jedan kompleks mađarskih problema odnosi se na ekonomske performanse zemlje. Visoka zaduženost po glavi stanovnika postojala je još u komunističko vreme, ali brzi proces privatizacije i restrukturacije privrede tokom kog su najznačajnije infrastrukturne kompanije, bankarski sektor i druge visokoprotivabilne grane industrije završile u rukama stranaca, nije doneo smanjenje duga već njegov rast. Mađarska je skoro tokom čitavog procesa tranzicije isticana kao jedan od najboljih đaka koji je uglavnom sprovodio sve naloge Brisela i međunarodnih ekonomskih institucija. Na taj način je već sredinom devedesetih preko 80% BNP dolazilo iz privatnog sektora.

Struktura mađarske ekonomije u kojoj su preko dve trećine bankarskog sektora držale strane banke, formirala se po modelu koji uglavnom dominira u EU 10: infrastrukturne, nekadašnje monopolske firme u oblasti telekomunikacija, elektroindustrije i sl. prepuštene su strancima, najvažnije velike kompanije u oblasti piva, hemije, prehrambene industrije, auto-industrije i elektro-industrije takođe drže velike strane kompanije u velikoj meri okrenute izvozu, dok su kao grozdovi za njih vezane male i srednje firme koje su u vlasništvu domaćih preduzetnika. Mađarska je takvim rigoroznim sistemom finansijske discipline, rano donetim Zakonom o stečaju (1991), i raznim drugim stimulativnim mehanizmima uspela da privuče više direktnih stranih investicija nego bilo koja druga EU 10 zemlja. Kako Simon tvrdi: „Sa generalno dobro uspostavljenim tržišnim institucijama, razložnom makroekonomskom stabilnošću i stepenom privatizacije koji je adekvatan zapadnoevropskom, Mađarska je verovatno bila prva od bivših socijalističkih

nacija koja se približila okončanju tranzicionog procesa, naročito posle ulaska u Evropsku uniju 2004.“⁶

Međutim, ovaj model se uprkos formalnim priznanjima i spoljnoj podršci sa stanovišta nacionalnog interesa pokazao dosta problematičnim. On je pre svega nastavio da uvećava ukupan državni dug, a zavisnost od stranih finansijskih i proizvodnih faktora posebno u doba otpočinjanja krize dovela je do velikog pada izvoza, zaposlenosti i proizvodnje.

Naizgled paradoksalno može da deluje to da su najveći deo reformi poslušno sprovodile vlade na čijem su se čelu nalazili socijalisti udruženi sa liberalima. Najveći deo mađarske tranzicije obeležila je upravo vladavina ovih snaga, a simbol za njihovu ekonomsku politiku bio je ministar finansija u toj socijalističko-liberalnoj vlasti Lajoš Bokroš.

Prva Orbanova vlada iz perioda 1998–2002. pamti se kao kraći interegnum u ovoj socijalističkoj vladavini. On je već tada pokušao da se usmeri na suštinske probleme koje je tranzicija proizvela kod običnih ljudi (zaduženje i pad zaposlenosti), stavljajući fokus svoje politike na poljoprivredu. Fidesova vlada pokušala je da se vrati umerenom protekcionizmu štiteći interese dobrostojećih seoske populacije, donoseći niz mera za zaštitu domaće poljoprivrede, izložene nemilosrdnoj konkurenciji visoko subvencionisane evropske *Zajedničke poljoprivredne politike*.

Razumljivo, ovakve mere zaštite nacionalnog interesa nisu naišle na podršku Brisela i zapadnih prestonica. Zbog njih, ali i zbog jasne politike identiteta Orbanova vlada je sve češće počela da dobija prefiks *nacionalističke* tako da je posle četiri godine Zapad odigrao veliku ulogu da bi se na vlast vratili socijalisti koji su i formalno uveli Mađarsku u EU dve godine kasnije.

Razlike između ove dve struje u mađarskoj eliti možda su se najjasnije ispoljile po pitanju odnosa prema pripadnicima mađarskog naroda koji žive u okolnim zemljama. Orbanova vlada je 2002. godine donela Zakon o povlašćenom položaju Mađara u inostranstvu. Ona je predvidela ceo niz mera kojima treba pomagati mađarske zajednice u okruženju u pogledu očuvanja i razvoja svog identiteta, kao i podsticati njihovu bližu saradnju sa maticom. Ovaj zakon je predvideo i značajna sredstva za realizaciju takvih programa. U isto vreme Orbanova vlada pokrenula je i priču o izmeni Zakona o državljanstvu zalažući se za dodelu dvojnog državljanstva i mađarskog pasoša

6 Vidi, Gyorgy Simon Jr., “Factors and Problems of Economic Growth in Hungary, Russia and Serbia”, *Međunarodni problemi*, No. 2/2010, str. 209, Beograd.

pripadnicima ove populacije. To će u narednom periodu izazvati dosta kontroverzi i unutrašnjih sukoba. Socijalistička vlada Ferenc Đurčanjija na kraju je 2004. raspisala referendum o tom pitanju i vodila je dosta jaku kampanju protiv pozitivnog rešenja tako da je na referendumu doneta odluka da se ne ide sa dvojnim državljanstvom. Ne slučajno, prva zakonska mera koju je druga Orbanova vlada izgurala u parlamentu bilo je upravo uvođenje dvojnog državljanstva.

Iako ne u potpunosti, razlika između socijalističke i Fidesove politike velikim delom se provlači uzduž granice tradicionalne unutrašnje podele u mađarskoj eliti, poznate pod imenima *kuruc/labanc*. O ovoj podeli kod nas nije mnogo pisano pa je ukratko treba razjasniti.

Mađarska nacija kao i velika većina naroda koji se nalaze u Srednjoj Evropi, na razmeđu Istoka i Zapada, ma kako oni bili određivani, nasledila je tokom svoje istorije ovu dilemu o najboljem načinu realizacije svojih nacionalnih interesa, koji se usko vezivao sa pitanjem spoljnopolitičke orijentacije. Kod Mađara je ova osnovna dilema dobila i dimenziju verskog rasepa.

Mađari su pod vlašću otomanske carevine proveli oko 150 godina. Ovo traumatično iskustvo ostavilo je dubokog traga na etnopsihološku orijentaciju naroda koji u istorijskom sećanju čuva vremena velikog kraljevstva krune Svetog Stefana. Međutim pragmatičnija verzija nacionalne orijentacije stalno je potencirala činjenicu da se mađarski hrišćanski narod muslimanske vlasti oslobodio samo zahvaljujući snazi habsburške, rimokatoličke imperije, te se stoga insistiralo na neophodnosti uske saradnje i povezanosti sudbine sa bečkim dvorom. S druge strane, protestantizam je početkom modernog doba imao snažan zamah u mađarskim krajevima, pa je i veliki deo plemića prihvatio reformaciju. Ovo je razumljivo izazvalo strahovito nezadovoljstvo i pritisak Vatikana i Beča. Tako se u periodu 1670–1711. vode takozvani *kuruc* ratovi između mađarskih pobunjenika na čijem čelu su pripadnici porodice Rakoci (najpoznatiji vođa je Ferenc II Rakoci) iz Transilvanije.

Sam termin *kuruc* etimološki označava pobunjenika, desperadosa, ustanika. U osnovi, simbolička dimenzija ovog termina poprimila je denotaciju protestantskog, mađarskog nacionaliste, pobunjenika protiv bečke rimokatoličke dominacije, velikomađara, borca za nacionalnu samostalnost i posebnu nacionalnu državu. Njemu suprotstavljeni pojam *labanc* potiče od termina za periku, jer su lojalisti, Beču odani borci nosili perike. U Mađarskoj tradiciji ovaj pojam se koristi da označi katolika, malomađara, bečkog lojalistu, osobu koja smatra da je u interesu mađarske nacije da prihvati dominaciju

germanskog faktora kao civilizacijski naprednijeg i da u kompromisu sa njim otvara put za kulturni, tehnički i politički napredak mađarskog naroda.⁷

Drugi veliki i verovatno najznačajniji predstavnik kuruc tradicije je Lajoš Košut, vođa ustanka iz 1848. godine. Ova pobuna se kod Mađara smatra ključnim periodom nacionalnog buđenja i uprkos kratkoročnom neuspehu doživljava kao momenat koji je pripremio nagodbu iz 1867. S druge strane kao najvažniji zastupnici labanc pravca ističu se grof Istvan Sečenji i Ferenc Deak.

Grof Sečenji, čija se slika nalazi na novčanici od 5.000 forinti, poznat je kao veliki oponent Lajoša Košuta. Verovatno upravo ovo rivalstvo najbolje opisuje kuruc – labanc dihotomiju budući da se mađarska nacija prve polovine devetnaestog veka delila okupljajući se oko ova dva čoveka i politika koje su oni zastupali. Sečenji je veliki reformator, čovek koji je sopstvenim sredstvima osnovao Mađarsku akademiju nauka, ali i veliki kritičar radikalnog mađarskog nacionalizma i zastupnik teze o nužnosti zajednice sa Bečom.

Ferenc Deak, čovek čiji se lik nalazi na najvećoj mađarskoj novčanici od 20.000 forinti, u praktičnom pogledu je najdalje odveo politiku kompromisa sa Austrijom. Iako je bio ministar pravde u revolucionarnoj vladi, sve vreme se zalagao za održavanje mirnog puta reforme i revolucije. Kada su se šezdesetih stekli uslovi, bio je na čelu mađarske delegacije koja je ispregovarala i potpisala Nagodbu (*Ausgleich*, mađarski: *Kiegyezés*). Za razliku od radikalnih kuruc nacionalista koji su tražili separatnu državu po svaku cenu, on je smatrao da spoljni poslovi, odbrana i finansije moraju da ostanu zajednički za obe države.

Kada se ova distinkcija u novim uslovima primeni na mađarsku politiku počinju da se naziru modeli koji socijaliste smeštaju na labanc stranu dok Fides u velikoj meri reprezentuje nastavak kuruc tradicije. U ovom slučaju, referentna tačka prema kojoj se ove dve struje određuju nije više bečki dvor već ukupna dominantna ideološka matrica koja dominira u Briselu i na većem delu političkog Zapada. Otud je i prva Fidesova vlada pokušavala da vodi samostaliju ekonomsku politiku, više okrenutu interesima običnog mađarskog čoveka, dok su socijalisti više nastojali da zadovolje zapadne centre moći i da bespogovorno sprovedu onu vrstu reformi koja je spolja tražena. U isto vreme, Orbanova vlada

7 Ova inicijalna podela ostala je snažno zaveštanje kuruc ratova iako su se posle 1711. borci kuruc pokreta uglavnom pridružili habsburškoj vojsci u borbi protiv Turaka. Za razumevanje ove podele pogledati Nandor Bardi, "Cleavages in Cross-Border Magyar Minority Politics, 1989-1998", *Regio*, god. 23, br. 1, str. 3–36 i Samuel J. Wilson, prikaz knjige Epstein, Irene R. *Gyula Szekfű: A Study in the Political Basis of Hungarian Historiography*, Garland Publishing, Inc., New York and London, 1987, u *Hungarian Studies*, 6, No. 1, (1990), str. 106.

se i na identitetskom planu trudila da vodi politiku jačeg povezivanja matice sa Mađarima u regionu i nastojala da im pomogne da očuvaju sopstveni identitet i izvuku što više privilegija i prava od domicilnih vlasti.

2. Ponovni dolazak socijalista na vlast 2002. pomognut je velikim delom od strane zapada, koji je iz praktičnih razloga nastojao da upravo labanc politika uvede Mađarsku u Evropsku uniju. Usledila je osmogodišnja vladavina socijalista u koaliciji sa *Alijansom liberala*, odnosno *slobodnih demokrata*. Nijedna vlast u današnjoj Evropi nije umirala tako dugo kao ova Đurčanjijeva. Već na izborima 2006. Fides je dobio veći broj glasova, ali je zbog izbornog sistema osvojio manji broj mesta u parlamentu. Jedan od važnijih razloga bilo je koaliciono delovanje socijalista i slobodnih demokrata pred i tokom drugog kruga izbora. Fides nije uspeo da takvu saradnju ostvari sa *Demokratskim forumom* pa su i tokom drugog kruga njihovi kandidati nastavili da se međusobno slabe. Đurčanji je tako obezbedio da to bude prva reizabrana vlada posle 1990.

Međutim, već u septembru mesecu, malo nakon što je nova-stara vlada formirana i izabrana u parlamentu, zemlju je potresao skandal kada je u javnost procureo audio zapis Đurčanjijevog govora sa zatvorenog sastanaka rukovodstva Socijalističke partije održanog 26. maja na jezeru Balaton. U sada već legendamom govoru,⁸ punom narodskih izraza i eksplicitnih psovki, mađarski premijer je priznao da imaju katastrofalne rezultate tokom prethodne četiri godine, ali i da su u interesu predizborne kampanje lagali i krivotvorili statističke podatke. Rekao je i da nemaju sa čime da izađu pred narod, nijednu uspešnu meru kojom bi se pohvalili. Do sada, tvrdio je Đurčanji, „spaslo nas je božje providenje, obilje keša u svetskoj ekonomiji i stotine trikova o kojima očigledno ništa ne znate. Ali tome je došao kraj i zemlja očigledno ide ka bankrotu“. Zatim je izložio niz mogućih mera za prikupljanje dodatnog novca od građana, koje su u svakom slučaju vodile tek ka trećini neophodnog novca. Premijer je utvrdio da su zemlji neophodni dublji, nepopularni rezovi ili joj sledi propast. „Do sada smo samo lagali: ujutru, u podne i uveče, ali tako više ne može.“

Đurčanji je u govoru posebno apostrofirao katastrofalno stanje u zdravstvu i obrazovanju koji su nominalno jeftini ali puni korupcije i suštinski nepravedni. Za obrazovni sistem je rekao da je skandalozan jer zapravo elita u potpunosti kontroliše elitne obrazovne institucije gde školuje svoju decu besplatno:

8 Vidi: Ferenc Gyurczany, “Balaton Speech”, kontroverzni drugi deo govora na http://en.wikipedia.org/wiki/Ferenc_Gyurcs%C3%A1ny%27s_speech_in_Balaton%C5%91sz%C3%B6d_in_May_2006; originalna verzija <http://nol.hu/archivum/archiv-417593>

„...vodećih deset hiljada (ljudi) reprodukuje sebe zahvaljujući javnom novcu“⁹ Ključna je rečenica kojom on zaokružuje izlaganje problema i stanja: „Ne usuđujemo se da dotaknemo gomilu evidentnih društvenih laži jer se bojimo političkih posledica koje bi nas pogodile.“ Usudio bih se da kažem da bi ovu rečenicu u potaji verovatno izgovorio najveći broj evropskih premijera koji vlast traže na izborima.

Uprkos snažnom naletu uličnih protesta, Đurčanjijeva vlada je opstala i u suštini krenula u neku vrstu reformi kakve je on najavio na kraju pomenutog govora. Već krajem godine kroz parlament je prošlo nekoliko mera koje su išle ka reformi zdravstvenog i obrazovnog sistema: uvedene su participacije za posete lekaru i zubaru, zatim naplaćivanje boravka u bolnici po danu kao i školarine za studiranje na državnim univerzitetima. Ove mere su stupile na snagu već početkom sledeće godine.

Opozicioni Fides je od same najave donošenja ovih mera krenuo da ih osporava i da traži referendum za njihovo obaranje. Referendumska procedura pokrenuta je odmah nakon usvajanja pomenutog zakonodavstva. Nakon godinu i po dana došlo se i do samog referenduma.

Postavlja se, međutim, pitanje razloga ovakvog suštinski neodgovornog ponašanja opozicije koja će nakon dolaska na vlast četiri godine kasnije početi da vodi sličnu politiku. Pošto je u to vreme pomenuti govor već bio objavljen, Fides je imao realne informacije o lošem stanju domaće ekonomije. Odgovorno ponašanje bi zaista podrazumevalo pomoć vlasti da sprovede potrebne reforme koje bi smanjile tendenciju zaduživanja zemlje. Umesto toga Orban je izabrao klasičnu populističku strategiju osporavanja novih nameta što nužno vodi pogoršanju stanja javnih finansija.¹⁰ Razloge treba tražiti u dubokoj

9 Ovaj Đurčanjijev govor pokreće čitav niz pitanja za savremenu politikologiju i van mađarskog konteksta: npr. u koliko je zemalja statistika ovako nepouzdana i podložna političkom štimovanju; kakav to odnos podrazumeva između profesionalaca, birokrata, naučnika i političara; kakvo je stvarno ekonomsko stanje u evropskim zemljama za koje se smatra da su uspešni primeri tranzicije; da li se i u drugim zemljama elita na ovaj način samoreprodukuje i održava zahvaljujući kontroli javnih i državnih resursa; ako to radi po cenu upropašćavanja zemlje da li se tu onda može govoriti o svesnoj korupciji, nekoj vrsti izdaje nacionalnog interesa po modelu koji Jovan Dušanić naziva *kompradorskim* itd. Vidi Jovan Dušanić, *Bečarska ekonomija*, Beogradska poslovna škola, Beograd, 2008.

10 Treba uzgred primetiti da su tada socijalisti, dakle vlada leveice inicirali program delimične liberalizacije dok je desnica branila očuvanje mera socijalnog staranja ne vodeći računa o troškovima koje to zahteva.

podeljenosti mađarske političke elite i očigledno ogromnoj želji Fidesa da što pre, po svaku cenu obori vladajući kabinet.¹¹

U svakom slučaju, referendum koji je održan u martu 2008. bio je prekretnica u drugom mandatu socijalističke vlade. Glasalacima su bila ponuđena tri pitanja kojima je Fides tražio ukidanje pomenutih mera. Uprkos istraživanjima javnog mnjenja koja su predviđala nedovoljnu izlaznost na nivou od oko 40%, glasalo je preko 53% stanovnika sa biračkim pravom. Većina je naravno na pitanja odgovorila potvrdno tako da su reformske mere morale da budu povučene.

Referendum je doživljen kao velika Orbanova pobeda, pre svega u pogledu uspeha da se oko ove akcije mobilise ogromna većina birača. Nakon toga kraj socijalista postao je samo pitanje vremena. Odmah su reagovali *Liberali* izlazeći iz vlade, najavljujući da će ubuduće samo davati manjinsku podršku Đurčanjijevom kabinetu. Fides je još intenzivnije počeo da traži vanredne izbore, a vlada je sa početkom globalne ekonomske krize dobila nove probleme.

Naime, u svetskoj ekonomiji nije više bilo onoliko keša koji ih je ranije spašavao (Đurčanjijev govor), Orbanov referendum je izmakao još jedan potencijalni izvor, a počela je da raste i nelikvidnost privrede i pojedinaca sa kreditima. To se, razumljivo, prenelo na banke, posebno austrijske koje su najbrojnije na mađarskom bankarskom tržištu, i u jednom trenutku Mađarskoj je zapretio slom finansijskog sistema. Veoma je zanimljivo to da je ova zemlja među prvim u Evropi iskusila taj problem.

Početkom novembra 2008. ozvaničen je sedamnaestomesečni stend baj aranžman Mađarske sa MMF-om u kome je ukupni paket kredita povučenog od MMF, Svetske banke i Evropske unije iznosio 25 milijardi dolara.¹² Ciljevi su bili očigledno sprečavanje sloma finansijskog sistema i pomoć svim

11 U vreme referenduma pojavile su se i spekulacije da su delimično prisutni i geopolitički razlozi. Poput mnogih evropskih premijera i Đurčanji je počeo da ulazi u veće poslovne aranžmane sa ruskim partnerima, što je uključivalo i prodaju jednog dela MOL-a, državne naftne kompanije, kao i uključivanje Mađarske u projekat izgradnje gasovoda Južni tok. Indikativno je bilo da su američke političke fondacije a pre svega *Međunarodni republikanski institut*, IRI, dosta pomagale i podržavale Orbanov nastup, uprkos referendumskom programu koji je potpuno suprotan onome što oni promovišu. S druge strane, Orban je u to doba oštro kritikovao približavanje Rusima i nagoveštavao izlazak iz Južnog toka kada dođe na vlast.

12 "IMF Agrees \$15.7 Billion Loan to Bolster Hungary's Finances", *IMF Survey online*, 06.11.2008, <http://www.imf.org/external/pubs/ft/survey/so/2008/car110608a.htm>, pregledano 12.04.2011.

ekonomskim faktorima (uključujući i zadužene građane kojima je vlada omogućila da kredite indeksirane u švajcarskim francima prevedu na domaće forinte) da povrate elementarnu likvidnost. Time je ukupni dug dodatno uvećan do enormnih visina.

Sledeća godina donela je izbore za Evropski parlament održane u junu. Na njima su socijalisti doživeli potpuni debakl. Fides je odneo ogromnu pobedu¹³ najavljujući time veliki trijumf na sledećim parlamentarnim izborima. Novost je bila veliki uspeh ekstremno desne partije *Jobik* koja su nešto ranije formirali otcepljeni ekstremni delovi Fidesa. Ovim izborima je u aprilu prethodila smena na mestu premijera. Slično kao u Britaniji, sve nepopularnijeg Đurčanjija na mestu prvog ministra zamenio je Gordon Bajnai, još jedan iz kruga političara bogataša. Njegova najava da će prioritet biti nastavak smanjenja budžetskog deficita (u prethodne tri godine sveden je sa 9% na 3%) i dalje smanjenje socijalnih davanja, očigledno je sa političke tačke gledišta bilo samoubistveno. Nije mnogo pomogla njegova tvrdnja da više nema para za svadanje. Vlasti gladni Fides odbio je da ga podrži i umesto toga ponovo je zatražio prevremene izbore.

Uzgred, treba pomenuti da je u isto vreme Orban oštro kritikovao pristupanje Mađarske planovima za igradnju gasovoda Južni tok i poslovno približavanje vrha vlasti Rusima. Kao što ćemo kasnije videti, i ovo će se nakon smene vlasti izmeniti, što znači da je i na ovom polju Orban brutalno koristio populizam i instrumentalizovao nasleđeni strah od Rusije među biračima, kao i na Zapadu.

3. Strategija Fidesa tokom ove četiri godine bazirala se na socijalnom populizmu i na aktivnom razaranju legitimiteta vlasti preko najrazličitijih sredstava, uključujući i „curenje“ Đurčanjijevog govora. U isto vreme veoma su se pažljivo čuvali od iznošenja sopstvenog programa. Dakle ograničili su se na apstraktnu kritiku režima i na čekanje da se on sopstvenim greškama uruši.¹⁴

S druge strane, oni su vrlo pažljivo pripremali kompletan paket reformi koje će sprovesti nakon dolaska na vlast. U novembru 2009. autor ovog teksta imao je priliku da poseti Fidesu blisku fondaciju *Sazadveg* i da se u razgovoru sa direktorom Ištvanom Štumfom upozna sa paketom mera, uključujući i promenu

13 Fides je dobio 56,36% a socijalisti svega 17,37%. Jobik je skoro dobio do 15%. http://www.europarl.europa.eu/parliament/archive/elections2009/en/hungary_en.html

14 Ponašanje Srpske napredne stranke u Srbiji je preslikani model takvog delovanja koji je po poslednjim istraživanjima očigledno i ovde plodotvoran. Ovo nije slučajno, zato što SNS ima izvanrednu saradnju sa Fidesom.

Ustava, koje pripremaju. Štumpf je inače u periodu 1998-2002. bio šef kabineta premijera Viktora Orbana. Tokom pomenutog razgovora imao sam priliku da shvatim koliko su namere ovog tima ozbiljne. Štumpf je izneo mišljenje da je kriza države suštinska, da ona nije povezana samo sa aktuelnim globalnim ekonomskim turbulencijama, već da zapravo vlada uverenje kako je čitava tranzicija išla u pogrešnom pravcu. Osnovni pravac nameravanih reformi išao je ka ponovnom uspostavljanju Mađarske kao ekonomski i politički samoodržive zemlje što ona u tom trenutku nije bila.

Nakon evropskih izbora postalo je potpuno jasno da će Fides sledeće godine doći na vlast. Socijalisti su 2009. završili sa još gorim ekonomskim pokazateljima: pad privrede je bio 6,3% a nezaposlenost je dostigla 11,4%. Osnovno pitanje bilo je stoga koliko će snažna pobeda Fidesa da bude i kako će obezbediti dvotrećinsku većinu u parlamentu koja je neophodna za promenu Ustava. Sve do izbora sledeće godine postojao je nedefinisan odnos sa Jobikom. S jedne strane, Jobik je u radikalizovanoj verziji iznosio mnoge probleme o kojima se i u Fidesu razmišljalo, čime je jednim delom otvarao vrata za njih. S druge strane postojao je strah da će tako odvući jedan deo potencijalnih Fidesovih birača ili zaplašiti mnoge neodlučne koji bi inače bili skloni promenama, ali koji bi mogli da odustanu zaplašeni Jobikovim radikalizmom, izrazitim nacionalizmom sa više-manje eksplicitnim tragovima antisemitizma.¹⁵

Ovaj odnos sa Jobikom može biti veoma zanimljiv za generalno izučavanje partijske problematike s obzirom na način na koji partije umerene desnice ponekad stvaraju taj dijalektički toplo-hladno odnos sa partijama ekstremne desnice.¹⁶ U ovom slučaju rezultat je pokazao da je Fides iz takve strategije izrazito profitirao, osvajajući na izborima 2010. više od dve trećine poslaničkih mesta. Nakon toga je postalo jasno da im pomoć Jobika neće biti potrebno pa je i njihova retorika prema ekstremistima postala mnogo tvrđa u pokušaju da se distanciranjem od njih predstave kao legitimna konzervativna partija.

U svakom slučaju posle drugog kruga izbora održanih 25. aprila Fides je sa skoro 53% glasova dobio 263 od ukupno 386 mesta u parlamentu. Socijalisti su

15 Jobik je održavao bliske veze sa paravojnom formacijom *Mađarska garda*, a njihov lider Gabor Vona obećao je da će se nakon izbora u parlamentu pojaviti u uniformi ove paravojne formacije.

16 Postojanje takve stranke koja se jasno pozicionira na ekstremnom polu i koja svojom retorikom pomera granice prihvatljivosti u javnom diskursu veoma je važno za umerenu partiju jer se time širi prostor onoga što ona može da uradi, a da i dalje bude prihvaćena kao umerena. U Srbiji je slično tome delovanje LDP koji služi kao vesnik politika i mera koje umerena DS nakon izvesnog perioda realizuje.

sa 19,3% osvojili svega 59 mesta (131 manje nego 2006). Već 29. maja 2010. nova Fidesova vlada stupila je na dužnost. Orban je predstavio najmanji kabinet u poslednjih dvadeset godina, sastavljen od svega osam ministara, najavljujući time rezove u javnoj upravi i štednju.

U premijerskom ekspozu ekonomija je razumljivo zauzela dominantno mesto. Međutim i praktično, a i simbolički važno bilo je to što je na samom početku rada prioritet dat identitetskim pitanjima. Već 31. maja novi parlament je na predlog vlade doneo odluku da se 6. jun, dan potpisivanja Trijanonskog sporazuma proglasi Danom nacionalnog jedinstva Mađara u zemlji i svetu. Ova mera je jasno ukazala na pravac politike koji će ići na što bliže povezivanje dijaspore i Mađara koji žive u okolnim zemljama sa maticom. Stoga je veoma logično kao prva mera iz toga paketa usledilo donošenje zakona o dvojnog državljanstvu za Mađare koji žive van Mađarske.

Sa ogromnom većinom u parlamentu i atmosferom kakva se kreirala u javnom mnjenju Fidesu je konačno bilo veoma lako da realizuje ovaj svoj stari plan. Socijalisti su 2004. ovu ideju izneli na referendum, agitujući protiv. Tada se jasno videla kuruc-labanc linija podele u mađarskom društvu i eliti. Socijalisti su tvrdili da je takva mera nepotrebna, antievropska i da donosi probleme, dok je Fides insistirao da je ona neophodna za zaokruživanje mađarskog kulturnog i etničkog prostora i odbranu identiteta Mađara koji nakon Trijanona žive u drugim zemljama. Zahvaljujući snazi socijalista referendum nije uspeo pa je ideja dvojnog državljanstva odbačena. Stoga je Orban trijumfalno provukao ovu meru kroz parlament uvodeći doktrinu o naciji zajedničke kulture.

Cela ova akcija je diplomatski dosta loše izvedena, bez adekvatne političke pripreme okolnih zemalja. Jedino iz Srbije nisu došli glasovi protesta s obzirom da je ovde ista mera sprovedena još 2007. godine. Međutim, Rumunija i Ukrajina su izašle sa glasnim protestima dok je Slovačka pomenutu meru doživela kao napad na svoj suverenitet i opstanak. Slovački parlament je odmah izglasao kontramere koje nagoveštavaju ukidanje određenih prava za one slovačke Mađare koji se odluču na uzimanje i drugog pasoša. Orbanovala nije mnogo vodila računa o tim protestima jer joj je očigledno mnogo važnija bila unutrašnja homogenizacija stanovništva u samoj Mađarskoj. Pre svega kad su u pitanju nastupajuće ekonomske mere.¹⁷

17 Ovo je takođe poznati i u demokratijama izgleda neophodan politički scenario. Vlada Margaret Tačer krenula je sa ozbiljnim reformskim zahvatima u ekonomiji i socijalnoj politici tek kad je u Foklandskom ratu dobila oreol pobjednika i nacionalističkog heroja. Dakle, određenim nivoom nacionalističkog legitimiteta pokrivaju se nepopularne mere koje

No izgleda da je kao priprema za predstojeći paket ekonomskih promena bila uključena i izmena Zakona o informisanju. Ako je dvojno državljanstvo izazvalo kontroverze u odnosima sa okolnim zemljama, izmena Zakona o informisanju navukla je na Orbanovu vladu gnev velikog dela evropskog javnog mnjenja i briselske birokratije. Ovaj zakon je, da sve bude zanimljivije, usvojen 1. januara 2011, dakle istog dana kada je Mađarska preuzela predsedavanje Evropskom unijom.

Ovaj obimni i detaljni Zakon sačinjen sa jasnim konzervativnim predznakom objavljen je na čak 140 strana. Zakon je npr. doneo pooštrenu zaštitu maloletnih osoba od pornografskih i horor programa, propisao je jasne mere za sprečavanje monopola u medijskoj sferi, detaljno je regulisao dozvoljeno vreme za reklame i sankcije za one koji tu odredbu ne poštuju. Zakon je takođe insistirao na afirmaciji domaćih programa uvodeći srazmeru između domaćih i uvezenih programa.

U njegove kontroverznije odredbe spada dodeljivanje zadatka nacionalnoj agenciji MTI da sprema vesti i da ih distribuira Mađarskoj nacionalnoj televiziji, Mađarskom radiju i Televiziji Dunav. Ova agencija bi takođe trebalo da priprema i internet informacije i da ih distribuira po celom svetu.

Još veće žalbe dolazile su na ovlašćenja novoformiranih agencija, Medijskog saveta i Agencije za nadzor komunikacionog rada, koje su dobile određene ruke za nadzor rada medija i za njihovo drakonsko kažnjavanje ukoliko presude da neki od medija krši odredbu o uravnoteženom izveštavanju. Ova odredba koja pokušava da minimizira propagandu u javnom prostoru, sama po sebi dovoljno problematična, dobila je još ekstremniji vid širenjem ovlašćenja agencija i na internet prostor. Dakle po prvi put su ove navodno nezavisne agencije dobile mogućnost da nadgledaju i kontrolišu rad i internet portala i blogova, kao i da kažnjavaju odgovorna lica za kršenje medijskih odredbi u internet glasilima.

Još jedna značajna novost bila je uvođenje obaveze za mađarske medije da promovišu i podstiču nacionalne vrednosti, moral i patriotizam. Druga je obaveza otkrivanja izvora informacije ako to traži Medijski savet.

Pod udar Zakona trebalo je da dođu i strani dopisnici. Suštinu ove mere razotkrio je predsednik parlamenta Laslo Kever kada je najavio da će se preispitati stalne novinarske i ekspertske propusnice za praćenje rada

bar kratkoročno idu na štetu velikih slojeva stanovništva. Rezultati lokalnih izbora na kojima je u oktobru 2010. Fides dobio čak 63% glasova govore da je ova strategija dala plodove.

parlamenta. Kako je on ustvrdio u izjavi za Infor radio, među tih 700 ljudi koji imaju propusnice veoma mali broj stvarno radi u medijima. Većina su „lažni stručnjaci, lobisti ili špijuni”. Orbanova vlada je dakle znala da će vrlo brzo ući u sukob sa briselskim i globalnim strukturama moći i pokušala je da većom kontrolom izveštavanja stranaca spreči vođenje kampanja protiv svog rada. Stoga je u zakon ušla i odredba o mogućnosti kažnjavanja stranih izveštača ukoliko neadekvatno izveštavaju o dešavanjima u Mađarskoj.

Protiv ovakvih rešenja ustali su ne samo opozicija već i mnoga novinarska udruženja kao i vodeći mediji. Nekoliko njih se pojavilo sa praznim naslovnim stranama, vodeći dnevnik *Nepsabadšag* se obratio Ustavnom sudu, a zajedno su se žalili briselskim institucijama. Ovaj poslednji postupak urodio je plodom. Komesar za digitalnu agendu Neli Krus uputila je mađarskoj vladi zahtev da se izmeni jedanaest spornih tačaka Zakona o informisanju. Nakon početnih opiranja, Orban je posle pregovora sa Evropskom komisijom prihvatio da do 18. februara Parlament izmeni četiri tačke. Citiramo dopisnika nedeljnika *Pečat* iz Budimpešte Vujića: „Prva je, da će se zahtevi za ‘uravnoteženo’ izveštavanje primenjivati samo kod elektronskih glasila (radio i televizija), a ne i kod štampanih i internet medija. Druga, da će samo uslužni mediji, koji obavljaju i poslovnu delatnost (reklame, oglasi) potpadati pod upravu novoformiranog Revizorsko medijskog centra (RMC). U trećoj tački svakoj informativnoj kući ostavljena je mogućnost da na osnovu Zakona o medijima u Mađarskoj i usvojenih rezolucija i preporuka Parlamentarne skupštine Saveta Evrope u ovoj oblasti same procene šta je za njih otvoreno vredanje lica i grupa (ili ne), i to odobre ili zabrane u svom mediju! Četvrta tačka tretira medije čije su centrale u inostranstvu i njihove dopisnike u Mađarskoj! Njima su za tendenciozno i antimadžarsko saopštavanje informacija u svojim zemljama predviđene opomene i znatno blaže finansijske sankcije od prvobitno predloženih, o čemu će odlučiti RCM.”¹⁸

U nastavku članka isti autor navodi niz mera koje su po njemu neprihvatljive, i koje zaista jesu dosta neuobičajene za nama poznata shvatanja medijskih sloboda, ali su predstavnici Komisije i Evropskog parlamenta ipak odlučili da mogu da ostanu. Dakle Orban je u suštini uspeo da dobije zeleno svetlo Brisela za najveći deo paketa reforme medijskog sektora i time ostvario veliku političku pobjedu.

Još jedan vrlo netipičan potez jeste najava centralizacije obrazovnog i zdravstvenog sektora. Pošto se nama danas servira ideologija po kojoj je svaka

18 Vlastimir Vujić, „Brisel protiv Budimpešte“, *Pečat*, 24.02.2011.

decentralizacija i regionalizacija sama po sebi dobra, zaboravlja se da je npr. u Britaniji sedamdesetih upravo radikalna decentralizacija dovela do neverovatne neefikasnosti i javašluka u javnoj upravi.¹⁹ U drugoj Jugoslaviji je isti proces dugoročno vodio raspadu države, a kratkoročno sedamdesetih do brzog, radikalnog zaduživanja zemlje nakon što su pored republika i pokrajina i lokalne samouprave dobile pravo da samostalno odlučuju o zaduživanju i uzimanju, i otplati kredita.²⁰ Tačerova je sprovela vrlo drastičnu recentralizaciju javne uprave smatrajući da je to neophodan uslov za istinsku reformu države i javnih finansija. U sličnom pravcu krenuo je i Orban sa svojim paketom mera u ove dve oblasti.

Pored identitetskog paketa, najvažniji sektor na kome će se verovatno i odlučivati buduća politička sudbina Orbanovih reformi jeste ekonomija. Tu je Orban preduzeo najdrastičnije i najhrabrije poteze, koji su kao što ćemo videti veoma rizični i opet netipični za ponašanje evropskih vlada koje uglavnom polako klize u finansijsku nelikvidnost, uzimajući nove kredite kako bi samo odložile izvesni ekonomski bankrot. Fidesova vlada je odabrala drugačiji put za koji su mnogi analitičari rekli da je pravo igranje sa vatrom.

Nova vlada proklamovala je ideju da se Mađarska ekonomski postavi na sopstvene noge i da pre svega proba da smanji svoje zaduženje. Veoma brzo nakon stupanja na vlast, oni su doneli paket od dvadeset i devet ekonomskih mera koje su pre izbora i najavljivali. Na primer, korporativni porez smanjen je sa 19% na 10% za kompanije čija godišnja dobit ne prelazi 1,75 miliona evra. Time se zaista pomaže poslovanje malih i srednjih mađarskih preduzeća. Zatim je uvedena jedinstvena poreska stopa na plate od 16%, i postavljen je visinski limit za plate u javnom sektoru, državnim institucijama i Centralnoj banci (7.092 evra).²¹ Između ostalog delimično je smanjen i porez na alkoholna pića i legalizovana je privatna proizvodnja rakije (*palinka*) koja je nominalno bila zabranjena više od 90 godina.²²

19 Džon Stjuart Mil je s pravom upozoravao da ne postoji gora tiranija od tiranije malih lokalnih vlastodržaca. Videti Miša Đurković, *Politička misao Džona Stjuarta Mila*, Službeni glasnik, Beograd, 2006, str. 375.

20 Videti npr. Dejan Jović, *Jugoslavija država koja je odumrla*, Reč, Beograd, 2003, posebno četvrto poglavlje „Ekonomska kriza“, str. 205–252.

21 Plata guvernera Mađarske narodne banke do tada je bila 27.000 evra što je 40 puta više od mađarskog proseka.

22 Time je zapravo legalizovano postojeće stanje jer se procenjuje da postoji preko 40.000 kazana u kojima se nelegalno peče rakija. Vlastimir Vujić, „Orban protiv Brisela“, *Pečat*, 10.09.2010.

Tokom leta 2010. vlada je ušla u oštar klinč sa Međunarodnim monetarnim fondom da bi se na kraju pregovori potpuno prekinuli. Orban je odlučio da se ne ulazi u nova zaduženja već da se suprotno preporukama MMF i Brisela rešenja potraže u sopstvenim izvorima. Osnovni problem Mađarske, videli smo to iz Đurčanjijevog govora, jeste gde pronaći novac koji je potreban za funkcionisanje sistema. Orban je ovaj problem pokušao da reši nizom mera koje su šokirale Zapad, ali su u domaćem javnom mnjenju dobile zapaženu podršku. Pogledajmo o čemu je reč.

Da bi sproveo svoj ekonomski paket Orban je krenuo da podriva autonomiju Centralne banke i da je stavlja pod kontrolu svoje vlade. Forinta je dodatno devalvirana, a onda se krenulo na najveće finansijske igrače koje su optužili da profitiraju u vreme krize. Uveden je na rok od tri godine poseban krizni porez za poslovanje velikih firmi (uglavnom stranog porekla). Time se očekuje oko 1,3 milijarde evra dodatnih prihoda za državnu kasu godišnje. Zatim je uveden poseban porez za banke i osiguravajuća društva koje je vlada javno oglasila najvećim krivcima za loše ekonomsko stanje u zemlji. Porez za banke je propisan po stopi od 0,45% njihovog ukupnog bilansa, a za osiguravajuća društva na 5,8 % od isplaćenih premija. Od ovih poreza se očekuje oko 700 miliona evra godišnje.²³ Suštinu ovog poteza kao i cele reforme usmerene – kako Freda s pravom primećuje – ka povratku suvereniteta i izvlačenju iz kandži međunarodnih bankarskih subjekata izneo je sam Orban prilikom obrazlaganja novih poreza: „Finansijske institucije moraju, makar privremeno, da preuzmu svoj deo da bi fiskalne obaveze bile pravednije raspoređene, tokom perioda koji je neophodan da se oporavi privreda i stabilizuje finansijska situacija. Porez raspisan bankama nužan je, pravedan i efikasan, i koristan je za interese države i osoba koji se nalaze u naročito teškim uslovima.”²⁴

Bankama je takođe zabranjeno odobravanje kredita uz valutnu klauzulu kao i poslovanje sa takozvanim derivatima. Time je obustavljeno davanje kredita u evrima i švajcarskim francima. Orban je posebno apostrofirao kredite sa valutnom klauzulom koji su po njemu neopravdano porasli maltene stavljajući građane u ropski položaj. Razumljivo, ovakve mere su donele široku podršku

23 Veoma je zanimljivo da je i Angela Merkel najavila kako bi i Nemačka mogla da primeni slično rešenje od 2012. Postoji dosta spekulacija da upravo Nemačka daje jaku političku podršku Orbanovoj vladi za ovako radikalne i netipične poteze, uprkos tome što su i nemačke kompanije koje posluju u Mađarskoj pogođene nekim od ovih mera.

24 Orban prema Gianluca Freda, *La Rivolta di Ungheria*, blog, 24.07.2010, <http://blogghete.blog.dada.net/archivi/2010-07>, pregledano 23.04.2011.

domaće javnosti, ali i ogromnu zabrinutost banaka kojima se smanjuju profiti, kao i država iz kojih one potiču.²⁵

Vlada je prihvatila da nastavi politiku smanjenja budžetskog deficita koji je za 2010. projektovan na 3,8%. Novost je da je Orban suprotno očekivanjima promenio stav o Južnom toku ohrabrujući ruske investicije u energetiku, ali je najavio i dva ozbiljna trgovinsko-poslovna aranžmana sa Kinom.

Pitanje je da li će sve ovo biti dovoljno za zemlju koja ima tako visok spoljni i javni dug. Stoga je od samog početka vladavine Orban počeo da razmatra najkontroverzniju ideju do sada, projekat nacionalizacije privatnih penzionih fondova. U njima se nalazi oko 10,3 milijarde evra i vlada vrlo ozbiljno razmišlja da taj novac stavi pod svoju kontrolu i u slučaju potrebe iskoristi za vraćanje jednog dela međunarodnih dugova. Začudo, Brisel nije ispoljio previše zabrinutosti. Orban se u ovom slučaju vodi klasičnim državnim rezonom, primenjujući vrlo problematične mere u cilju spasavanja države od finansijskog bankrota.

4. Kao vrhunac zamašnog posla koji je nova vlada uradila tokom prve godine došao je i novi Ustav. Parlament Mađarske izglasao ga je 17. aprila da bi, nakon što ga je predsednik potpisao, on i stupio na snagu krajem istog meseca. Iz svega rečenog razumljivo je da je i on doneo neka radikalna i kontroverzna rešenja, koja je nova vlast probala da predstavi kao ne previše veliko odstupanje od dosadašnjeg ustavno-pravnog sistema.

Orban je još tokom predizborne kampanje nagoveštavao da širina zahvata reformi koje on namerava da sprovede neminovno traži i promenu Ustava. I zaista, prethodni Ustav Mađarske donet je još 1949. godine, a delimično je izmenjen 1989. Dakle, više od dvadeset godina čekalo se na novi savremeniji ustav države.²⁶

Već u junu 2010. u parlamentu je obrazovan komitet koji je inicirao proces izmene Ustava. U isto vreme premijer je oformio šestočlano konsultativno telo sastavljeno od eksperata. Zatim je otpočeo široki konsultativni proces koji je uključio slanje upitnika sa 13 pitanja na adrese više od osam miliona glasača u zemlji. Svoje odgovore poslalo je više od 920.000 njih i vlada je vrlo ozbiljno

25 OTP, „domaća banka”, kontroliše četvrtinu tržišta dok ostale tri četvrtine drže uglavnom austrijske, italijanske i nemačke banke. Međutim čak tri četvrtine vlasništva OTP takođe pripada stranim investitorima. http://www.bankszovetseg.hu/bankszovetseg.cgi?p=otp_2010&r=&l=eng&v=8888277817, pregledano 24.04.2011.

26 Najbliže tome bila je socijalističko-liberalna koalicija koja je vladala od 1994–1998 i imala potrebnu parlamentarnu većinu, no ni oni nisu uspeali da završe taj posao.

uzela u razmatranje rezultate ovog izjašnjavanja. U međuvremenu je opozicija odustala od učešća u čitavom procesu: u oktobru su iz komiteta istupili predstavnici socijalista i zelenih da bi polovinom novembra to uradio i Jobik.

Nacrt Ustava je izazvao dosta protivrečnih reakcija i kritike opozicije, ali i različitih političkih subjekata sa Zapada. Ovde ćemo izneti nekoliko najvažnijih novih rešenja prateći između ostalog i zvanični dokument kojim je Vlada Mađarske međunarodnoj javnosti objašnjavala i predstavljala ideje integrisane u nacrt Ustava.²⁷

U tački dva ovog dokumenta predstavlja se odredba koja se odnosi na smanjenje javnog duga. Kao osnovni problem države izlaže se ogroman javni dug koji je dostigao 80% BNP-a i kao cilj se ističe njegovo smanjivanje na nivo od 50% u roku od deset godina. Definiše se da Parlament može da donosi zakone o državnom budžetu koji ne dovode do povećanja nivoa duga, osim u slučaju kada postoji opasnost urušavanja pravnog poretka, ili ako postoji značajna i trajna recesija. Određuje se pravo Poreskog saveta da vetoom spreči izglasavanje budžeta koji ne prati takve projekcije.

Kao neophodnu meru za realizaciju ovog projekta vlada vidi bolje upravljanje ukupnom javnom imovinom, pa se de facto vrši postepena recentralizacija kontrole državne imovine tako što se sva imovina države i lokalnih samouprava određuje kao nacionalni posed. Orbanov tim smatra da samo državna kontrola i nadgledanje može da obezbedi da se takvom imovinom upravlja efikasno.

Prelazi se zatim na pitanje zabrane diskriminacije. U Ustavu se definišu oblici diskriminacije koji su zabranjeni, među koje ne spada diskriminacija na osnovu seksualne orijentacije ili starosti. Iako vlada tvrdi da se ove grupa ipak pokrivaju frazom o „drugim oblicima”, neuvršćavanje ovih zabrana jasno svedoči o konzervativnom usmerenju Ustava koji i drugim rešenjima štiti tradicionalnu porodicu i tradicionalno shvatanje braka.

To se posebno vidi u tački četiri ovog dokumenta koja razjašnjava odnos prema braku i porodici. Ustavna odredba glasi: „Mađarska će štititi instituciju braka, koja se shvata kao zajednica muškarca i žene, zasnovana na dobrovoljnoj odluci. Mađarska će takođe štititi instituciju porodice, koju prepoznaje kao osnovu za opstanak nacije.” Ustavopredlagač objašnjava da se time poštuje praksa koja je normirana i u nekoliko drugih evropskih ustava (Poljska, Letonija, Litvanija, Bugarska) i koju je postavio Ustavni sud Mađarske

27 Vidi: *Position Paper on the Draft Hungarian Constitution*.

odlukama iz 1995, 2007. i 2008. prema kojima brak istopolnih lica nije moguć. S druge strane otvara se mogućnost za takozvano registrovano partnerstvo kao način da takve osobe regulišu svoj status.

Kao i u prethodnom slučaju, i pitanje porodice se reguliše na sličan način: u normativnom tekstu se eksplicitno definiše poželjno rešenje, klasična porodica, ali se u razjašnjenju ističe da se time ne diskriminišu ni samohrani roditelji niti parovi koji žive u nevenčanoj zajednici.

Isti metod primenjuje se i u tački pet kad se govori o zaštiti fetusa. Nacrt Ustava jasno zagovara pravo fetusa na život koje mora da bude zaštićeno od trenutka začeća. U razjašnjenju se međutim tvrdi da se time ne priprema ukidanje mogućnosti abortusa. Cilj Ustava je definisanje zadatka države da koristi sve podsticaje kako bi se stvorila situacija u kojoj se podstiče odluka da se rađaju i podižu deca (npr. medicinskom pomoći, savetovanjem o pitanjima trudnoće i abortusa, kao i sistemom poreskih podsticaja kojima se porodicama dodeljuju poreske olakšice).

Tokom procesa izrade Ustava pojavila se čak i ideja da se uvede glasački podsticaj za roditelje time što bi porodice dobile dodatna glasačka prava u ime svoje dece. Od toga se, kako se u tački osam objašnjava, odustalo jer je svega 25% odgovora na upitnike podržalo takvo rešenje.²⁸

Kad se već govori o pitanjima glasanja, podsetimo da je ustavopredlagač ostao pri rešenju kojim se otvara mogućnost da se glasačko pravo dodeli i novim mađarskim državljanima koji pasoš ove države steknu na osnovu Zakona o dvojnomo državljanstvu. Ustav ne precizira takvo rešenje, ali ostavlja mogućnost da ga zakonodavac uvede, slično modelu koji postoji u Hrvatskoj.

Zanimljiva su rešenja iz preambule koja definišu državu i njenu prirodu. Umesto *Republike Mađarske*, u Ustavu se govori o *Mađarskoj* čime je istaknuta jedna istorijsko-organska dimenzija države. Postoji direktno pozivanje na Boga, hrišćansku prirodu države i Svetu krunu. Ustavopredlagač je insistirao da time poštuje evropsku praksu (slična rešenja u ustavima Poljske, Grčke i Irske), da time ne diskriminiše pripadnike drugih verskih zajednica, već samo ističe hrišćanske temelje i državni kontinuitet Mađarske.

Za kraj pomenimo i spor oko pozicije i ovlašćenja Ustavnog suda. Tendencija smanjenja njegovih ovlašćenja prisutna je od početka Orbanove vladavine i čini

28 U privatnim razgovorima sa mađarskim kolegama čuo sam da se pominje jedan drugi razlog. Tim rešenjem bi romska glasačka populacija postala prekomerno uticajna s obzirom da oni imaju najviše dece.

se da i ustav nastavlja tu tendenciju. Kako se u dokumentu objašnjava, novoj vlasti je važno da se ograniče prava Suda po pitanjima državnog budžeta i državnog duga. Naime, potpuno u skladu sa tradicijom državnog razloga ustavopredlagači tvrde da posebne mere finansijske ugroženosti države zahtevaju određene ruke za puno preuređenje finansijskog i fiskalnog sistema u šta ne žele da dozvole Ustavnom sudu da se meša i da im ograničava polje delovanja.

5. Sticajem okolnosti Mađarska je preuzela predsedavanje Evropskim savetom u trenutku kada se sama upustila u eksperiment preuređenja svoje države i finansijskog sektora koji ide u potpuno suprotnom pravcu od nominalnih aktuelnih evropskih trendova. Ne slučajno, Orbanova administracija je sve vreme na udaru pre svega anglo-saksonskih krugova,²⁹ ali i briselske birokratije. Međutim, legitimnost ovih kritika danas je daleko manja nego pre samo dve godine. Irska, kao školski primer zemlje koja je pratila sve preporuke o podsticanju stranih investicija, poreskoj politici i imigraciji, završila je u bankrotu. Pre nje slično je prošla Grčka, a nedavno je i Portugalija proglasila da više nije sposobna da vraća svoje dugove. Krajnje je upitno stanje Španije pa čak i Italije, jedne od osnivača EU. Podaci o privredama novih članica takođe ne ulivaju optimizam: velika većina ima ogroman spoljnotrgovinski deficit i veliki javni i spoljni dug. Ukratko rečeno, ceo model tranzicije i ekonomskog razvoja koji je primenjivan u poslednjih trideset godina postao je upitan. Konačno, kada se govori o Mađarskoj ne sme se ispustiti iz vida da je upravo ona sve vreme navođena kao *najbolji đak*, kao zemlja koja je najdoslednije sledila sve preporuke MMF-a i Brisela.

Tek sa ovim iskustvom postaje jasno u šta se nova mađarska vlada upustila. Svest o dubini krize i neophodnosti traženja „novih puteva” jasno je uočljiva ako se pogleda govor koji je Viktor Orban održao prilikom preuzimanja predsedavanja. Predavanje je nazvano „Godina evropske obnove”.³⁰ Orban eksplicitno kaže da su svi poznati evropski putevi potrošeni i da bi pribegavanje starim rešenjima dovelo do istih grešaka koje su istrošile i unazadile Evropu.

29 Pogledati članak u *Vašington postu* u kome im se preti pozicijom evropskog pariје: “Hungary’s strongest leader targets the media”, *Washington Post*, editorial, 19.07.2010. U jednom kasnijem članku u istom dnevniku aludirano je da je Orban krenuo “putem putinizma”. Slične formulacije koristi i engleski *Economist*, kao i Jan Verner Miller koji je u časopisu *Dissent* objavio članak pod nazivom “The Hungarian Tragedy”. Vidi *Dissent*, proleće 2011, str. 5–10. Svoje doprinose dali su i dežurni evropski čuvari političke korektnosti pa ga je Danijel Kon Bendit, šezdesetosmaški lider, a sada predsednik frakcije zelenih, prilikom rasprave u Evropskom parlamentu 19. januara 2011. okarakterisao kao „evropskog Čaveza, nacional-populistu koji ne razume suštinu strukture demokratije”.

30 Viktor Orban, “The Year of European Renewal”, u *Hungarian Review*, Vol. II, No 1, 2011.

Ništa više neće biti kao ranije, konstatuje on. Evropa neumoljivo zaostaje u odnosu na druge kontinente, a posebno u odnosu na Aziju. Razlog je to što su oba resursa na kojima se zasniva napredak jedne civilizacije (ljudske energije, vitalnost, oličena pre svega u ekonomskom preduzetništvu, i svest o trajnosti oličena u moralu, vrednostima, istorijskom sećanju, kulturnoj i verskoj tradiciji) u Evropi usahnula. Orban zatim kritikuje kompletnu danas vladajuću ideologiju skepticizma, jalovih politički korektnih debata, virtuelne ekonomije bazirane na virtuelnom novcu itd. Stvar je toliko duboka i ozbiljna da mora da se traži kompletna obnova, ističe Orban.

Osnova obnove mora da bude izgradnja jake države i jake zajednice koje će biti iznad pukog zbira interesa sebičnih pojedinaca. Najveća prepreka danas je vladajući sistem ekonomskog života baziran na kreditima, spekulaciji i prezaduženosti svih subjekata, od pojedinaca i kompanija do država. U tom svetlu ne vidi se jasno šta je ta dodatna vrednost koju Evropska zajednica donosi svojim građanima. Sa jačim državama treba nam, kaže Orban, i jača Evropa. Neophodno je stabilizovati evro i vratiti ekonomsku i finansijsku kooperaciju između evropskih država koju je ekonomska kriza debelo nagrizla.

Ovde nažalost nema prostora za detaljno izlaganje mađarske politike predsedavanja koja je između ostalog uključivala i jačanje regionalne saradnje u centralnoj Evropi.³¹ Pozicija i značaj njenog predsedavanja su međutim dosta umanjeni nakon stupanja na snagu Lisabonskog sporazuma i izbora Hermana van Rompeja za predsednika Saveta.

Početak predsedavanja obeležen je simboličkim potezom koji se u diplomatskim krugovima smatra velikim gafom, a dodatno je podigao strah kod okolnih naroda. Naime, prilikom preuzimanja predsedavanja Mađarska je izložila ogroman tepih veličine preko 220 metara kvadratnih koji je napravljen u obliku pred-trijanonske Mađarske na kome su predstavljeni mnogi toposi mađarske kulture i istorije. Činjenica da se takve karte, magneti i slični artefakti koji predstavljaju Veliku Mađarsku mogu naći u slobodnoj prodaji u centralnim budimpeštanskim ulicama i prodavnicama suvenira zaista podstiču na razmišljanje da li je reč samo o nostalgiji, frustracijama ili o oživljavanju revizionističke politike koja se ne odriče pretenzija na teritorije okolnih država. U vreme kad donose zakon o dvojnomo državljanstvu očekivalo bi se da budu mnogo oprezniji sa ovakvim stvarima, što za sad nije slučaj.

31 Ovoj tematici je posvećen ceo broj časopisa *Foreign Policy Review*, vol. 7 (2010), koji izdaje Mađarski institut za međunarodne odnose. Posebno treba pogledati članke Janoša Terenjija i Ištvana Čejteja.

Za samo godinu dana od kako je Fides preuzeo vlast nova vlada Viktora Orbana ostvarila je zamašan deo onoga što je u svom predizbornom programu predvidela. Promenjeni su mnogi zakoni, usvojen je novi Ustav, donet je paket mera obnove... Orbanovoj vladi je pomogla i činjenica da u Parlamentu Fides ima dve trećine poslaničkih mesta. Kakvi će, međutim, biti rezultati ukupnog paketa obnove, pre svega kad je ekonomska održivost sistema u pitanju, videće se tek za nekoliko godina, ako vlada izdrži na tom putu. Iako se opozicija suprotstavlja gotovo svemu što donosi Vlada i Parlament, ona je toliko slaba da nije u mogućnosti da bude suprotstavljajuća snaga. Čini se da raste i kritika koja dolazi iz Evropske unije. Negativan odnos prema činu odbijanja preporuka MMF-a i odluka Orbanove vlade da sopstvenim idejama pokuša da izvuče državu iz prezaduženosti, kao i kritika pojedinih zakonskih rešenja i vladinih mera, samo je jedan od pokazatelja odnosa Evropske unije prema sadašnjem Orbanovom eksperimentu. Treba ukazati da i druge evropske zemlje pokušavaju da nađu izlaz iz začaranog kruga sistema koji su postavili u poslednjih nekoliko decenija.

LITERATURA

1. Bardi, Nandor, "Cleavages in Cross-Border Magyar Minority Politics, 1989–1998", *Regio*, god. 23, br. 1, str. 3–36.
2. Butler, Eamon, "Hungary and the European Union: The political implications of societal security promotion", u *Europe-Asia Studies*, vol. 59/7, str. 1115–1144.
3. Vujić, Vlastimir, „Brisel protiv Budimpešte“, *Pečat*, 24.02.2011.
4. Vujić, Vlastimir, „Orban protiv Brisela“, *Pečat*, 10.09.2010.
5. Dušanić, Jovan, *Bečarska ekonomija*, Beogradska poslovna škola, Beograd, 2008.
6. Durković, Miša, *Politička misao Džona Stjuarta Mila*, Službeni glasnik, Beograd, 2006.
7. "Hungary's strongest leader targets the media", *Washington Post*, editorial, 19.07.2010.
8. Freda, Gianluca, *La Rivolta di Ungheria*, blog, 24.07.2010, <http://blogghete.blog.dada.net/archivi/2010-07>, pregledano 23.04.2011.
9. Gyurczany, Ferenc, "Balaton Speech", kontroverzni drugi deo govora na http://en.wikipedia.org/wiki/Ferenc_Gyurcs%C3%A1ny%27s_speech_in_Balaton%C5%91sz%C3%B6d_in_May_2006; originalna verzija <http://nol.hu/archivum/archiv-417593>
10. Hofbauer, Hanes, *Proširenje EU na istok: od drang nach osten do periferije EU integracije*, Filip Višnjić, Beograd, 2004.
11. Simon, Gyorgy Jr., "Factors and Problems of Economic Growth in Hungary, Russia and Serbia", *Međunarodni problemi*, No. 2/2010, str. 195–238, Beograd.

12. Korosenyi, Andras, *Government and Politics in Hungary*, Central European University Press, Budapest, 1999.
13. Korosenyi, Andras, Toth, Csaba, Torok, Gabor, *The Hungarian Political System*, Hungarian Center for Democracy Studies Foundation, Budapest, 2009.
14. Jović, Dejan, *Jugoslavija, država koja je odumrla*, Reč, Beograd, 2003.
15. Orban, Viktor, "The role and consequences of religion in former communist countries", u *European View*, Volume 6, Number 1, 103-109, DOI: 10.1007/s12290-007-0003-9
16. Orban, Viktor, "The Year of European Renewal", u *Hungarian Review*, Vol. II, No 1, 2011.
17. *Position Paper on the Draft Hungarian Constitution*, neobjavljen papir kojim je mađarska vlada predstavljala predlog ustavnih izmena. Pregledan april 2011.
18. Rokai, Petar, Đere, Zoltan, Pal, Tibor, Kasaš Aleksandar, *Istorija Mađara*, Clio, Beograd, 2002.
19. Wilson, Samuel, J, prikaz knjige Epstein, Irene R. *Gyula Szekfű: A Study in the Political Basis of Hungarian Historiography*, Garland Publishing, Inc., New York and London, 1987, u *Hungarian Studies*, 6, No. 1, (1990), str. 106–107.

Dr. Miša ĐURKOVIĆ

HUNGARY: ORBAN'S ATYPICAL PROGRAMME OF SOLVING THE CRISIS

ABSTRACT

The article deals with the political and economic situation in Hungary in the last several years. The author firstly points to the causes of decline of influence of the previous socialist government and the heavy defeat of the socialists in the 2010 elections and the success of the right party Fidesz. After winning the elections, the Viktor Orban government started, at an accelerated rate, to implement the pre-election programme of Fidesz that had been prepared for a long time while it was an opposition party. The author is of the opinion that this programme is atypical, very radical and unique by many characteristics in the Europe of today. He points out that only a year after Fidesz victory the government and the parliament adopted quite a number of laws, a new Constitution and a set of risky measures of recovery that should lead to a substantial economic reform. The author particularly underlines the fact that the government decided to break of negotiation with IMF, reject its recommendations and try to overcome over-indebtedness by carrying out its own ideas.

Key words: Hungary, Fidesz, Viktor Orban, identity, economy, Constitution.

**THE INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE
“HARMONISATION OF THE LEGISLATION OF THE REPUBLIC
OF SERBIA WITH EUROPEAN UNION LAW”**

The international scientific conference entitled “Harmonisation of the Legislation of the Republic of Serbia with European Union Law” took place on 5 and 6 May 2011 at Institute of International Politics and Economics (IIPE), Belgrade. The conference was jointly organised by IIPE, Institute of Comparative Law and the “Hanns Seidel” Foundation. The goal of the conference was to establish the results achieved by the Republic of Serbia in harmonisation of its legislation with European Union (EU) law on its way towards integration to this organisation as well as to point to the challenges our country could face in that process. The second goal of the conference was to make the public in the Republic of Serbia more familiar with EU rules and norms. Duško Dimitrijević, Ph.D., Director of IIPE, co-ordinated the conference. Apart from him, the conference was opened by Prof. Žarko Obradović, Minister of Education and Science, the Government of the Republic of Serbia, Miloš Todorović, M.A., Head of the Directorate for EU Sectoral Affairs, Directorate General for the European Union, Jovan Ćirić, Ph.D., Director of Institute of Comparative Law and Vidica Drakulić, assistant representative of the “Hanns Seidel” Foundation for Serbia and Montenegro.

Political and Constitutional Frameworks of European Integrations was the title of the first working panel whose moderators were Jovan Ćirić, Ph.D. and Jelena Ćeranić, Ph.D. Prof. Radovan Vukadinović, Head of the Centre for EU Law, pointed out that the Stabilisation and Association Agreement provided itself the possibility for some its provisions, this especially including those concerning free trade of goods and other trade aspects, to be implemented even before the process of its ratification was completed. In his opinion, in this way, the Republic of Serbia had unilaterally obliged itself to implement the Transitional Trade Agreement, while other EU members took this obligation afterwards. Miloš Bošković, M.A., OSCE Mission in Montenegro, pointed to the fact that the EU had adopted more severe standards for accession, what could be seen in its pursuing of stricter conditionality policy. He stressed that based on its experience with the integration of Bulgaria and Romania to the EU it

would introduce new measures and standards for fulfilment of conditions for the accession of West Balkan countries to the Union. This implied the possibility of terminating the negotiations on accession and control of respect of EU norms in the period after the accession. Jasminka Simić, Editor in the Radio and Television of Serbia, said that the improvement of the legal procedure particularly strengthened competencies of the European Parliament that together with the European Council played the legislative and budgetary role, being also authorised to perform political control, consulting and election of the President of the European Commission. She emphasised that the European Parliament played a very important role in the implementation of the procedure of expressing its agreement with a decision adopted by the European Council, which concerned budget, accession of new members or approval of agreements with third states.

The moderators of the second working panel whose title was *Harmonisation in the Field of Freedom of Movement of Capital, Goods, Services and People* were Prof. Radovan Vukadinović and Prof. Brano Miljuš. Prof. Zoran Miladinović, Faculty of Law, University of Kragujevac, pointed to the fact that the EU states endeavoured to regulate patent law as a part of intellectual property law on the supranational level. He stressed that the norms and regulations the EU had adopted in the field of patent law made impact on the legal norms of its member states in that field, this also including the legal norms of the state that wished to join the Union and Serbia among them. Prof. Hasiba Hrustić, Professorial Fellow, IIPE, said that the Stabilisation and Association Agreement between the EU and the Republic of Serbia was signed in order to contribute to the development and growth of potentials of our country. She pointed to the importance of the Article 100 of the Agreement and for this reason in the following period, the priority would be to harmonise tax regulations of Serbia with the EU tax directives and to achieve improvement of work of the tax administration. Dušan Dabović, Ministry of Agriculture, Forestry and Water Supply of the Republic of Serbia stressed that the organic food production had greatly expanded due to the favourable conditions for such kind of production, regardless whether the products were of plant or animal origin. He said that that the basic law in that field was the Law on Organic Production adopted in 2010 that had been harmonised with the existing EU regulations.

The third working panel was entitled *Harmonisation in the Field of Protection of Human Rights*. Its moderators were Duško Dimitrijević, Ph.D. and Dragan Đukanović, Ph.D. Slavoljub Carić, representative of the Republic of Serbia before the European Court of Human Rights, presented some examples

of implementation of the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms on the part of the European Court of Justice and courts in Luxembourg, but also the implementation and interpretation of Community law by the European Court of Human Rights in the cases when human rights were violated. By presenting examples in practice of the courts mentioned above, he pointed to the connection among jurisprudences of these courts, connecting points of their authorities and common principles in the procedure. Prof. Vladan Jončić, Faculty of Law, University of Belgrade, said that on its way to harmonisation of its legislation with European standards Serbia had made a very significant step by adopting the Convention of Human Rights and Biomedicine as the first document that had established the framework system of guarantees for human rights in the field of biomedicine application. In his statement, he endeavoured to perceive the substantially important correlation between the above mentioned Convention on one hand, and the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms and the EU Charter of Fundamental Rights, on the other. Prof. Željko Bjelajac, Economics Academy, Novi Sad, pointed to the fact that European standards urged state institutions not to take any fundamental reason but only the one that for its goal had the protection of human rights. He stressed that the most powerful consensus among the EU states was reached in the field of the protection of human rights of victims of human trafficking since it was the most extreme form of violation of human rights. Irena Banovčanin Heuberger, Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Serbia, said that the Government of Great Britain submitted a proposal of the Law on EU, which should introduce referendum on all important EU issues pointing to the sovereignty of this state over the EU. She pointed to the fact that the Law should simultaneously strengthen the role of the Parliament of Great Britain in EU affairs. Prof. Stanko Bejatović, Faculty of Law, University of Kragujevac, analysed criminal procedure law concerning arrest and detention of the suspect, accused and other subjects for the purpose of the criminal procedure from the aspect of management of this issues within the current text of the Law on Criminal Procedure of the Republic of Serbia and the degree to which it had been harmonised with EU standards. In his statement, he devoted special attention to the analysis of the modes of working out the key issues in the Working Version of the new Law on Criminal Procedure of the Republic of Serbia. In his opinion, this should be of special significance given the fact that by adopting this legal text the process of reform of the criminal procedure legislation of Serbia should be completed, which had started by the adoption of the Criminal Code in 2001. Prof. Božidar

Banović, Faculty of Law, University of Kragujevac, was of the opinion that the fight against contemporary forms of international crime required the establishment of a more efficient and direct co-operation between law enforcement agencies and judicial bodies from various states, while joint research teams were a new form of co-operation in the field of criminal procedure law. In his statement, he analysed the legal frameworks for the establishment and functioning of joint research teams, the conditions for their establishment, management and making up, their operative authorities and contents of an agreement on the establishment of joint research teams. Zvonimir Ivanović, Criminal Police Academy, Zemun, pointed to the aspiration of the EU concerning the integration processes and systemic harmonisation of rules of all member states, candidate countries and potential candidates. He was of the opinion that it was of crucial significance for South-East European countries to recognise the process of harmonisation of their laws with EU laws as a space where they could act, since there was a great similarity in the legislations of those states.

The conference was closed by Jovan Ćirić, Ph.D. and Duško Dimitrijević, Ph.D. Jovan Ćirić, Ph.D., pointed to the importance of harmonisation of the legislation of the Republic of Serbia with the current norms in the EU in the process of integration of our country to this organisation. Apart from this, Jovan Ćirić, Ph.D., pointed to the significance of co-operation and exchange of experiences between the states in the region in this field. Duško Dimitrijević, Ph.D., was of the opinion that the scientific conference held on regular basis on harmonisation of the legislation of the Republic of Serbia and EU laws could exert positive influence on the overall process of its integration to the EU. In the same way, Duško Dimitrijević, Ph.D., pointed out that the previous conference on the same subject had been very successful, while that conference enabled to improve co-operation between researchers in the field of EU law.

Finally, it should be emphasised that the conference raised great attention of the scientific public in Serbia what can be corroborated by a large number of its participants. Apart from the speakers mentioned above, papers were also presented by Vladimir Đurić, Ph.D., Malina Ristevska Jordanova, Ph.D., Prof. Zoran Radivojević, Nebojša Raičević, Ph.D., Jovan Ćirić, Ph.D., Miloš Bošković, M.A., Prof. Brano Miljuš, Giovanni Tamburini, Prof. Aleksandra Čavoški, Prof. Nenad Avramović, Jelena Ćeranić, Ph.D., Nada N. Debeljački, M.A., Aleksandra Rabrenović, Ph.D., Dalibor Kekić, Ph.D., Boban Simić, M.A., Prof. Luka Brkić, Prof. Stevan Lilić, Prof. Vladimir Čolović, Prof. Snežana Miladinović, Marina Matić, M.A., Ana Knežević-Bojović, Ph.D., Mina Zirojević-Fatić, M.A., Prof. Đorđe Đukić, Prof. Predrag Bjelić, Prof. Mir-

jana Knežević, Dejan Šuput, Ph.D., Dragoljub Todić, Ph.D., Vladana Hamović, Ph.D., Rodoljub Miletić, Prof. Gordana Ilić Gasmi, Prof. Miodrag Simović, Dragan Đukanović, Ph.D., Prof. Slobodan I. Marković, Prof. Senad Jašarević, Milica Matijević, M.A., Maja Lukić, M.A., Prof. Snežana Nikodinovska Stefanovska, Prof. Milena Jovanović Zattila and Vladimir Urošević, Ph.D.

Aleksandar JAZIĆ

Johan GALTUNG, THE FALL OF US EMPIRE

– **AND THEN WHAT?** Successors, Regionalization or Globalization?
US Fascism or US Blossoming? Kolofon Press, 2009, pp. 268

Debata da li su SAD imperija ili ne, u akademskoj je javnosti prisutna dugi niz godina. Raspadom Istočnog bloka Amerika je postala jedina supersila, što joj je donelo ekskluzivnu poziciju u međunarodnim odnosima. Uloga globalnog lidera obezbedila je koristi i privilegije, ali i mnoštvo političkih problema i kontroverzi, uključujući visok nivo međunarodne netrpeljivosti prema američkoj spoljnoj politici.

Nova knjiga „Pad američke imperije – i šta onda?“ Johana Galtunga, norveškog sociologa i osnivača studija mira, bavi se stanjem američke imperije i pretpostavkama budućeg razvoja događaja. Objavljena pre dve godine, knjiga je izazvala prilično kontroverzi. U opsežnoj analizi autor američku imperiju uzima za činjenično stanje i promišlja opadanje njene moći, stavljajući naglasak na dve stvari. Jedna se tiče principa na kojima počiva imperija kao sistem vladavine, dok je drugi pretpostavljeni razvoj događaja u bliskoj budućnosti u kojoj će se američka imperija urušiti, što autor predviđa oko 2020. godine. Galtungova nulta hipoteza je ideja da bi krah imperijalne moći mogao dovesti do jačanja američke republike, odnosno, do oživljavanja vrednosti na kojima je američko društvo sazdano.

Četiri su determinante na kojima počivaju imperije: ekonomsko izrabljivanje, politička dominacija, vojna intervencija i kulturološko pridobijanje Drugih. Dihotomija Centra i Periferije demarkaciona je linija koja dedfiniše imperiju, što je u slučaju SAD ostatak sveta. Odlivanje dobara, robe i kapitala prema Centru, što se postiže prisilom, vojnom intervencijom i kulturološkim dominacijom, nužno dovodi do neposlušnosti i otpora. (Najdirektniji primer otpora američkoj imperiji po njemu je njemu teroristički napad 11. septembra 2001) Sunovrat imperije nastaje kada država postavi sebe iznad zakona. Oštro tvrdeći da se Amerika ponaša hegemonistički, doživljavajući sebe kao blagoslov za ostatak sveta, Galtung zapaža da je sadašnje stanje posledica američke zaraženosti od „liderskog kompleksa, želeći da uživa divljenje i podražavanje.“ (str. 51) Nedostatak vizije u američkoj spoljnoj politici akutni je problem, jer pokušaj da se ostatak sveta ubedi da „kupi“ priču, ne dobivši zauzvrat ništa za poklon, sve manje drži vodu.

Opadanje Amerike neće nužno izazvati izrastanje neke druge države kao super sile. Realniji ishod bila bi regionalizacija sveta, uz neophodnu transformaciju Ujedinjenih nacija, što ne bio „glob-

alizovani svet, nego istinski novi svet.“ (str. 77) Drugo rešenje bila bi globalizacija. Ona za sada ide u opasnom smeru, pošto je ljudsko društvo u nju zakoračilo iz stare ekonomske i političke prakse i neprimenljivih društvenih odnosa. Za Johana Galtunga globalizacija je ostvariva samo putem socioloških promena. Globalizovanje zajednice *homo sapiensa* zahtevaće uspostavljanje novih društveno-ekonomskih odnosa, pretpostavljajući globalnu demokratiju, koja iz današnje pozicije zvuči kao lepršava utopija i daleka budućnost naših potomaka.

U kreiranju opštih kulturnih vrednosti autor vidi temelj mogućeg novog sveta, pri čemu je ideja globalnog državljanstva preduslov budućeg društva. Neuspešnost globalizacionog procesa leži u još uvek žilavom vestfalskom modelu države, koja je i danas glavni politički činilac međunarodnog poretka. Nacionalni i državni identitet u slučaju Amerike, zbog njene pozicije u međunarodnom sistemu, problem dovodi do usijanja. Nedostatak bilo kakvog ograničenja zarad očuvanja sadašnjeg stanja prirodan je mehanizam kojim se SAD lako služe, čime ulaze u klopku kontinuiranog širenja, što je odlika svake imperije. Upravo je preterano širenje (eng. *overstretching*), paradoksalni izvor propasti – imperija postaje prevelika da bi se fizički mogla sačuvati, istovremeno bivajući premala jer su potrebe birokratske superstrukture Centra toliko prerasle prirodni privredni priraštaj, da se sistem sam od sebe urušava. Američka se imperija ne širi teritorijalnim osvajanjem ali je njeno vojno, ekonomsko i političko prenaprezanje

opasan trend koji na koji Galtung upućuje kao na pokazatelja opadanja imperijalne moći.

U tome ne bi bilo ništa sporno, uz uslov da postoji „nešto spiritualno što proizvodi smisao.“ (str. 67) U slučaju Amerike nekada je to bila ideja o *Manifest Destiny*. Galtung tvrdi da danas nestaje uverenje da iza američke sile i interesa postoji bilo šta utemeljeno na transedentnosti, pa se vremenom smanjila vera u legitimnost imperije. Magičnost američkog sna isticurela je kroz sveže istorijsko pamćenje vijetnamskih, korejskih, kosovskih, afganistanskih, iračkih i drugih televizijskih reportaža.

Opadanje američke imperije je priča o vrhuncu koji je prošao. Posmatrajući imperiju kao organizam koji ima svoj prirodan razvojni proces, on ne nalazi mogućnost da Ameriku zadesi drugačija sudbina. Savremene društvene i tehnološke okolnosti nisu dovoljno snažni mehanizmi odbrane od takvog ishoda, baš kao što i rasprava o rastu Drugih ne prenebregava činjenicu da je opadanje Amerike deo prirodnog procesa. (Ovde Galtung apostrofira Zakarijevu knjigu *Postamerički Svet*.) Dubinski analizirajući procese u razvoju imperijalnog sistema kao političke strukture koja na kraju izjede samu sebe, baš kao što je „Rimsko carstvo uzrok sopstvenog opadanja“ (str. 164), Galtung zaključuje da je suviše postavljati pitanje da li će doći do kraja. Interes sveta je u načinu na koji će se to dogoditi – da li uz tresak ili cviljenje.

Za nestanak američke imperije koji bi doneo boljitak globalnom društvu neophodna je korenita promena dosadašnjeg ponašanja. Onog trenutka kada

SAD krenu u suprotnom smeru od dosadašnjeg, postoji nada u našu bolju budućnost. Unutrašnja evolucija američkog političkog sistema najmanji je zajednički imenitelj kojim bi se istovremeno ostvarili interesi američke republike i globalnog društva: od eksploatacije ka pravičnijoj raspodeli, od uslovljavanja ka uzajamnosti, od segmentacije ka integrativnim procesima i solidarnosti, od marginalizacije ka uključivanju.

U saradnji i konsenzusu leži mogući preporod američke republike koja je zaboravljena u imperijalnom periodu i obnova magične privlačnosti ideje o Americi. Iako su upravo saradnja i konsezus američkim elitama strani, Galtung polaže nade u američke vrednosti. Američke političke ideje su univerzalne i globalno prihvatljive: neotuđiva prava čoveka, jednakost, ideja različitosti, kreativnost i individualni angažman, saradnja, rad i velikodušnost. Perpetuirano vraćanje njima jeste temelj nacionalnog identiteta i delatne mitološke matrice. Nužno je da takav pristup Amerika iznese van svojih granica, da ga ponudi Drugima, uz napor da ga praktično sprovede u praksu na Periferiji. U sadašnjoj fazi globalizacionih procesa to nije slučaj. Autor naglašava da, i pored sumorne slike imperije u opadanju, svetska javnost pravi razliku između američke imperije i američke republike, jer „najveći deo sveta voli SAD; ali ne i njihovu

spoljnu politiku. Promenite to i ljubav će se proširiti. Ljudi vole da vole Sjedinjene Države, ali je to nemoguće sa svuda prisutnom imeprijom.“ (Str. 135)

Galtungov multidisciplinarni pristup i taksativno sistematičan pregled omogućuju pomalo haotičan, ali u široj slici jasan pogled na stanje američke imperije, koji je u završnom poglavlju slikovito podcrtan decentnim poređenjem Amerike i Rima. Metodološki pristup, analitičnost i širok sociološki diskurs obezbedili su autoru da, i pored oštre kritike, ispriča priču koja nije negativna. Iako naslov može da deluje kao zlorado nasmejan komentar i jasno opredeljen stav protiv, knjiga Johana Galtunga je u svojoj poruci poziv Americi da zauzda sve ubrzanije propadanje svega što je i danas čini tako privlačnom – njenih ideja i principa. Prihvatanje američkih vrednosti na globalnom planu može doći tek ako se prethodno SAD vrate korenima, ali ne deklarativno i u lokalu, već tamo gde su efekti najvidljiviji – u međunarodnim poslovima. Proces te vrste i obima pretpostavljao bi unutrašnju promenu američkog društva za koju, po Galtungu, ima prostora i nade, ali je pitanje političke volje unutar Amerike za sada nepoznat elemenat u globalnoj političkoj jednačini kuda ide svet u XXI stoleću.

Gordana BEKČIĆ PJEŠČIĆ

James Leigh and Predrag Vuković, **BEYOND OIL BUST,
INVESTIGATING OIL ECONOMICS, SOCIETY
AND GEOPOLITICS**, Atlantic Publishers and Distributors (P) Ltd,
New Delhi, 2011, pp. 147

U poslednjih nekoliko godina objavljeno je više knjiga i članaka kod nas i u svetu u kojima se istražuju uzroci i posledice snažnog rebalansiranja svetske privrede na kraju prve decenije 21. veka i postavlja pitanje u kojoj meri će globalna ekonomska kriza podstaći krupnije geopolitičke promene.

U svojoj upravo objavljenoj knjizi *Svet bez nafte* dvojica istraživača sa Nikozijskog univerziteta Džejms Li i Predrag Vuković analiziraju dramatične promene u ponudi i potražnji jednog od najznačajnijih izvora energije nafte, i ukazuju na moguće ozbiljne negativne posledice po geopolitičko ustrojstvo sveta. Autori najpre razmatraju ulogu nafte u svetskoj privredi počev od prvih godina dvadesetog veka do danas. Ukazuje se da je jeftina nafta bila osnova koja je utkana u celokupni razvoj svetske privrede – industrije, rudarstva, drumskog, pomorskog i avionskog saobraćaja, proizvodnju vozila, mašinizaciju poljoprivrede. Gotovo da se ne može zamisliti grana u kojoj nafta nije glavni input. Celokupno industrijsko društvo izgrađeno je na osnovu jednog bazičnog izvora energije – nafte. Oni navode da bi sa ozbiljnim opadanjem ponude nafte celokupna svetska proizvodnja, zajedno sa sadašnjim razvijenim visokim tehnologijama, mogla da dovede do posrnuća, pa i do ekonomskog kraha svetske privrede sa ozbiljnim geopolitičkim posledicama. Ukazuje se da je

neizbežno tragati za novim izvorima energije da bi se izbegle katastrofalne posledice.

Zasad ne postoje prihvatljivi alternativni izvori energije koji bi zamenili sirovu naftu, a ako i postoje neki pokušaji da se bar parcijalno pređe na neke nove izvore energije, oni su iz mnogih razloga problematični. Infrastruktura bilo kog alternativnog projekta zahteva ogromnu sumu kapitala, u nekim slučajevima su praćeni ozbiljnim rizicima – atomska energija; neki novi alternativni izvori imaju veoma niski, čak i negativan, neto povraćaj, pa gotovo da nije vredno napora da se uvedu.

Ono što predstavlja izuzetan problem, ukazuju autori, je činjenica da se eksploatacija sirove nafte približava svome vrhu. Već sada su neka značajna izvorišta nafte u potpunosti iscrpljena, a za nova istraživanja potencijalnih nalazišta (koja i nisu toliko bogata) potrebno je najmanje 12 do 15 godina da se izgrade, što bi, kako kažu autori, bilo suviše kasno da nadomesti nedostatak nafte.

Iscrpljenost izvora nafte u većini zemalja proizvođača nafte poprima takve razmere da bi se za nekoliko sledećih decenija moglo predvideti da svet ostane bez nafte. Drugi fenomen koji može da dovede do neželjenih posledica je da je poslednjih decenija snabdevenost naftom sve više u rukama islamskih zemalja oko Persijskog zaliva. Činjenica da se u ovim zemljama beleži visok nivo

proizvodnje i da one poseduju najveći udeo u svetskim rezervama nafte, mogla bi da bude od veoma velike važnosti. Ova nova „naftna” sila bi mogla da dovede do određenih strategijskih geopolitičkih promena ukoliko se nafta koristi kao ekonomsko i političko oružje. Sasvim je moguće da apokaliptično obraćanje militantnog islamizma koji dolazi iz Irana poveže šiite i sunita u regionu u težnji da se stvori svetski islamski „kalifat”. Svet se stoga suočava sa novom preraspodelom moći. Postojeći multipolarni svet se suočava sa novom super silom koju čini blok islamskih zalivskih zemalja bogatih naftom, koje bi mogle da potpadnu pod dominaciju Irana. Ostale super sile će se boriti da održe uvoz nafte iz ovih zemalja čak i vojnim osvajanjem tih izvorišta.

Dugoročno posmatrano može da dođe do katastrofalnih posledica na tržištu nafte stoga što i u zemljama s relativno još uvek bogatim zalihama i izvorištima nafte, kroz nekoliko decenija može da se

desi da istraživanje i proizvodnja sirove nafte dostigne svoj vrh i da dođe i na tim prostorima do potpune iscrpljenosti izvora. Umanjena proizvodnja sirove nafte dovešće do gotovo stalnog povećanja cena nafte, koje će ugroziti sve pore savremene civilizacije, što bi sve zajedno izazvalo ozbiljne ekonomske, političke, socijalne i geopolitičke potrebe. Ukoliko naša civilizacija bude paralizovana zbog ovih posledica autori ne isključuju mogućnost vojnog sukoba širih razmera. Autori zaključuju da je neophodno da se izgrade potpuno nove tehnologije i pronađu novi energetske izvori, da se ostvari novo restruktuisano i održivo društvo. Autori su u ovoj svojoj studiji ukazali na mnogobrojne izazove sa kojim se sadašnja civilizacija suočava, nastojali su da iznesu jednu novu viziju sveta koju treba ostvariti ukoliko čovečanstvo želi da izbegne opštu kataklizmu. Uzroci stanja u kome se nalazi svet su argumentovano predstavljeni, ali se čini da za lekovima treba još tragati.

Brana MARKOVIĆ

**Brano Miljuš, Dragan Đukanović, DOBROSUSEDSKI ODNOSI
– U SVETLU SRPSKO- BOSANSKOHERCEGOVAČKOG
PITANJA, Institut za međunarodnu politiku i privredu,
Beograd, 2011, str. 284**

Početkom ove godine, u izdanju beogradskog Instituta za međunarodnu politiku i privredu objavljena je monografija „Dobrosusedski odnosi u svetlu srpsko-bosanskohercegovačkog pitanja“. Knjiga je rezultat istraživačkog rada dvojice autora: prof. dr Brana Miljuša i dr Dragana Đukanovića. Države manje i srednje veličine, poput Srbije, upravo u regionalnoj saradnji, kao i regionalnim blokovima i forumima vide mogućnost da osnaže svoj spoljnopolički uticaj. No, regionalna saradnja ne mora uvek nužno da proizvede dobrosusedstvo. Otuda projekat dobrosusedskih odnosa Srbije predstavlja u vrednosnom smislu važan regionalni izazov koji podrazumeva poznavanje i analizu pravnih i ekonomskih, ali i istorijskih, političkih i socioloških uslova u određenom području. Dobrosusedski odnosi predstavljaju deo međunarodnih odnosa, pa ih kao užu disciplinu karakteriše velika složenost. Uviđajući značaj dobrosusedstva kao savremenog, ali nedovoljno izučenog koncepta, autori su u knjizi sistematizovali značajan broj pitanja iz ove oblasti, ukazujući na realne probleme i protivrečnosti regiona Zapadnog Balkana.

Sadržaj knjige podeljen je na dva dela. Oslanjajući se na obimna teorijska i empirijska saznanja autor Brano Miljuš u prvom delu knjige obrađuje više tematskih celina. Prvo poglavlje, pod nazivom „Dobrosusedski odnosi Srbije sa posebnim osvrtom na Bosnu i Hercegovinu“

daje opšti pogled na pojam dobrosusedskih odnosa Republike Srbije, definišući njihovu suštinu, tumačenje Rezolucije 1244. kao i njene moguće uticaje na dobrosusedstvo. Danas postoje nekoliko faktora koja determinišu međunarodni položaj Srbije, a našla su se u fokusu autoreve analize: globalizacija, geopolitičko okruženje Srbije, kao i veliki iskorak koji je načinjen ka evropskim integracijama. Drugo poglavlje istražuju refleksije evropskih integracija na Srbiju, gde autor, dajući kritičko preispitivanje, zaključuje da Srbija u regionu ne samo da ne zaostaje od drugih zemalja već postaje najeklatantniji primer skokovitog napretka prema EU. Centralna tema trećeg poglavlja je geopolitika Srbije, omeđena Dejtonsko-Pariskim ugovorom. U okviru toga, detaljno su obrađeni odnosi sa Hrvatskom, BiH, Republikom Makedonijom, Mađarskom, Rumunijom, Bugarskom i Albanijom. Među starim susedima Srbija ima i dalje najsloženije odnose sa Albanijom, zbog krajnje komplikovanog etičkog spora oko Kosova i Metohije, zaključuje autor. Konačno, poslednje poglavlje ovog dela knjige težište analize stavlja na BiH, kao zemlju večite tranzicije. U tom kontekstu, autor daje makroekonomsku analizu istorijskih bosanskohercegovačkih pitanja videvši u njima relevantne činioce za savremena rešenja i dobrosusedstvo sa Republike Srbije. Dalje slede eksplikacija vezane za problematiku ambivalentnog poimanja

tranzicije u BIH. Kako je BIH najznačajniji sused Srbije, posebna pažnja je posvećena razvojnim perspektivama ovog entiteta i unutrašnjim i spoljašnjim izvorima nestabilnosti u njemu.

Drugi deo knjige predmet je istraživačkog rada dr Dragana Đukanovića. Ovaj deo obuhvata tri tematske celine. Prvo poglavlje predstavlja ulogu i mesto Republike Srbije u Jugoistočnoj Evropi. Važno je istaći da je Srbija u toku proteklih nekoliko godina očuvala kvalitetne bilateralne odnose sa svojim starim susedima, a imajući u vidu svoje spoljnopolitičke aktivnosti, različito tretira svoje takozvane nove susede. Nedovršen proces utvrđivanja međudržavnih granica predstavlja jedan od vodećih problema u bilateralnim odnosima većine država regiona. Autor dalje u tekstu ukazuje na multilateralne vidove saradnje u Jugoistočnoj Evropi, kao i odnos Evropske unije prema ovom području. Normalizacija prilika između država Zapadnog Balkana posle okončanja ratnih sukoba na tlu bivše SFRJ je pored konsolidacije bilateralne ravni odnosa podrazumevala i inteziviranje brojnih vidova multilateralne saradnje. Ovde se posebno raspravlja o dominantnim uticajima pod kojima su se formirali vodeći vidovi ovakve saradnje. Konačno, treće poglavlje posvećeno je političkoj situaciji u BIH, u kojoj autor vidi naročiti izazov za stabilizaciju prilika na Zapadnom Balkanu. Samim tim, u fokusu ispitivanja našli su se: postdejtonska konsolidacija prilika u BIH

(1995–2011), ustavne promene kao izvor unu-trašnje nestabilnosti u BIH, stavovi Srbije i Hrvatske u vezi sa ustavnim promenama, ekonomska kriza kao faktor nestabilnosti.

Kao logičan zaključak nameće se konstatacija oba autora da svi susedi Srbije – stari i novi, imaju isti interes – ulazak u međunarodne integracije – ekonomske, tehnološke, a u krajnjoj liniji i političke.

Cilj ove knjige je da kroz sveobuhvatnu analizu istraži odnose koji nastaju sa novouspostavljenim državama. Tim pre što je Jugoistočna Evropa najnestabilniji region evropskog kontinenta i predstavlja potencijalno svetsko krizno žarište. Stoga autori sugerišu da države ovog podnevlja treba naročito da jačaju bilateralnu i multilateralnu saradnju u brojnim oblastima, kao i da prihvate punu odgovornost za regionalnu saradnju. Postavljajući okvir metodološke relacije dobrosusedskih odnosa, sa posebnim osvrtom na Bosnu i Hercegovinu, autori ove knjige su dali značajan doprinos razumevanju određenih realnosti na Zapadnom Balkanu, koje čine sastavni deo savremenih međunarodnih odnosa. Čitalac ima priliku, da kroz detaljan pristup i pitak stil pisanja, upotpuni saznanja o kompleksnim i međuzavisnim pojavama koje su zadesile ove prostore, a koje dosad nisu bile dovoljno samostalno istražene. Upravo zato, ova knjiga predstavlja korisno štivo, kako za naučnu javnost, tako i za političke elitu.

Nevena PROLOVIĆ

MEĐUNARODNI PROBLEMI

Časopis Instituta za međunarodnu politiku i privredu

Makedonska 25, 11 000 Beograd, Srbija, urednik Brana MARKOVIĆ, E-mail: branam14@gmail.com, sekretarica Snežana ZEČEVIĆ, E-mail: snezanaz@diplomacy.bg.ac.rs, tel: 3373824, fax: 3373835

UPUTSTVO AUTORIMA

Mole se autori da se pri pisanju tekstova pridržavaju sledećih uputstava.

1. Tekstove treba pisati latinicom. Članci mogu imati najviše 28 strana jednostrukog proreda (single) u Word formatu. Pored osnovnog teksta treba sačiniti apstrakt, ključne reči i izbor korišćene literature. Apstrakt do 150 reči treba da ukaže na osnovne elemente sadržaja teksta. Obim prikaza knjiga može da bude do tri strane.

2. Napomene i izvore treba pisati u fusnotama na dnu strane (ne na kraju teksta). Pri navođenju izvora u bibliografskoj jedinici obavezno stavljati ime i prezime, ili prezime pa ime autora (onako kako je navedeno u citiranom izvoru), naslov teksta, izdavača, ili časopis, mesto i godinu izdanja, str. (ako je izvor na srpskom), p. (ako se citira jedna strana izvora na stranom jeziku), pp. (ako se citira više strana izvora na stranom jeziku). Italic i znake navoda stavljati kao što je navedeno u primerima.

Primeri:

1 Vojin Dimitrijević i Radoslav Stojanović, *Međunarodni odnosi - osnovi opšte teorije*, Centar za publikacije Pravnog fakulteta, Beograd, 1988, str. 388.

2 Zlatko Isaković, "Međunarodni položaj Makedonije", u: Momir Stojković (ur.), *Savremeni procesi i odnosi na Balkanu*, Institut za međunarodnu politiku i privredu i Centar za međunarodne studije Fakulteta političkih nauka, Beograd, 1997, str. 123-4 (ili: 123-33, 198-200). Napomena: ako je više urednika, priređivača onda - (urs)

3 Videti: Ranko Petković, "Jugoslavija i NATO", *Međunarodna politika*, godina XLVII, br. 1060, april 1997, str. 11.

Ili – Boris Krivokapić, "Etničke manjine u Finskoj", *Međunarodni problemi*, vol. L, br. 3-4, 1998, str. 489.

Ili – Ozren Tošić, "Žrtve manipulacije", *Politika*, 10. 1. 2006, str. 6.

4 William McCarthy, *The Closed Shop in Britain*, Basil Blackwell, Oxford 1964, p. 134 (ili: pp. 134-8, 134-44, 198-204) .

5 Eamonn Fingleton, "Japan's Invisible Leviatan", *Foreign Affairs*, vol. LII, no. 2, March/April 1995, p. 69.

6 Dafydd Elis Thomas, "The Constitution of Wales", in: Bernard Crick (ed.), *National Identities, The Constitution of the United Kingdom*, Blackwell, Oxford, 1991, p. 65. Napomena: ako je više urednika onda - (eds)

3. Pri ponovnom citiranju istog teksta, ako se navodi posle nekih drugih fusnota, obavezno stavljati ime i prezime, odnosno prezime i ime (ne inicijale) autora, naslov teksta, pa - op. cit., (ili loc. cit.,) str. (ili p., pp.), a ako se navode odmah posle prvog navođenja: Ibid., (ili: Ibidem), str.

Primeri:

1 Vojin Dimitrijević i Radoslav Stojanović, *Međunarodni odnosi - Osnovi opšte teorije*, op. cit., (ili: loc. cit.,) str. 387-8.

2 Ibid. (ili: Ibidem), str. 390.

4. Slična pravila važe i za navođenje dokumenata kao izvora.

Primeri:

1 *The Dayton Peace Accords*, Office of Public Communication, Bureau of Public Affairs, U. S. Department of State, 1995, p. 7.

2 "Sporazum o miru u Bosni i Hercegovini", Dejton, 21. novembar, Pariz, 14. decembar 1995, *Međunarodna politika*, Beograd, godina XLVI, br. 1041, 2. februar 1996, str. 8.

3 "Single European Act", Articles 118A and 118B, 130A-130E, in: *Community Social Policy*, Current Status 1 January 1996, European Commission, Brussels, Luxembourg, January 1996, pp. 2-4.

4 Ibid., p. 3.

5 *The Dayton Peace Accords*, op. cit., pp. 26-8.

5. Ako je izvor sa Interneta treba navesti datum kada je autor koristio tekst, pošto se sadržaj Interneta povremeno menja.

Primeri:

1 Kenneth N. Waltz, "The Spread of Nuclear Weapons: More May Be Better?", *Adelphi Papers*, Number 171, International Institute for Strategic Studies, London 1981, Internet: <http://www.mtholyoke.edu/acad/intrel/waltz1.htm> 01/03/2005.

2 *APEC Leaders Economic Vision Statement*, Blake Island, Seattle, 20 November 1993, Internet: <http://www.apecsec.org.sg/econlead/blake.html> 08/03/1997.

3 *The Northern Ireland Peace Agreement*, Internet: <http://www.irish-times.com.html> 10/04/1998.

Bibliografiju, odnosno Literaturu praviti po istim pravilima, osim što je ovde obavezno navesti prvo prezime, pa ime autora.

Autor teksta koji se objavljuje u našem časopisu treba da dostavi pored prezimena i imena i zvanje (ili zanimanje), naziv i mesto institucije gde je zaposlen, svoju ličnu adresu ili e-mail adresu.

Priloge u elektronskom obliku treba dostavljati na E-mail adresu: snezanaz@diplomacy.bg.ac.rs, ili branam14@gmail.com, a u štampanom obliku, na CD-ROM-u ili disketi na adresu: Snežana Zečević, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Makedonska 25, Beograd, Srbija.

Objavljivanjem članka autorska prava prenose se na časopis *Međunarodni problemi*.

Uređivački odbor

THE INSTITUTE OF INTERNATIONAL POLITICS AND ECONOMICS (IIPE) was founded in 1947. From a small group of researchers, who laid foundations of the Yugoslav science of international relations, the Institute has gradually turned into one of the largest scientific institutions of this kind in Europe. The Institute has a rich research tradition, always taking a special place in the academic and diplomatic life of our country. The Institute's mission is to carry out systematic research of fundamental processes in the international community and political, economic, military, technological, cultural and social features of the contemporary world. Providing a research basis for defining strategic principles and proposing foreign policy priorities, the Institute works closely with government officials - the Ministry of Foreign Affairs. Its task is also to inform the public of the basic trends in international relations, issuing numerous publications, holding conferences, and organising lectures and debates. IIPE's guests and lecturers include prominent scholars, professors, diplomats, political figures, heads of states and governments, foreign ministers, etc. IIPE participates in various domestic and international research projects. With a broad research and educational activity, the largest library in the country in the field of international relations, including an exclusive depository library of UN, European Union and NATO publications and documents, and its own publishing house, IIPE is today the leading institute of this kind in our country.

The Institute's e-mail address is: iipe@diplomacy.bg.ac.rs

The Institute's web site is: <http://www.diplomacy.bg.ac.rs>

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Народна библиотека Србије, Београд

UDK 327

MEĐUNARODNI problemi – International
problems: časopis Instituta za međunarodnu
politiku i privredu / glavni i odgovorni
urednik Brana Marković. – God. 1, br. 1
(1949)-. - Beograd : Institut za
međunarodnu politiku i privredu, 1949-. -
24 cm

Tromesečno

ISSN 0025-8555 = Međunarodni problemi

COBISS.SR-ID 6012674

NOVIJA IZDANJA INSTITUTA ZA MEĐUNARODNU POLITIKU I PRIVREDU

HARMONIZACIJA ZAKONODAVSTVA REPUBLIKE SRBIJE SA PRAVOM EVROPSKE UNIJE, zbornik radova, Duško Dimitrijević i Brano Miljuš (priređivači), broširano 2010, 578 strana.

Vladimir Grečić, SRPSKA NAUČNA DIJASPORA, broširano, 2010, 416 strana.

Predrag Bjelić, Sanja Jelisavac-Trošić i Ivana Petrović-Popović, SAVREMENA MEĐUNARODNA TRGOVINA, broširano, 2010, 360 strana.

Dragan Petrović, RUSIJA I EVROPA, tvrdi povez, 2010, 348 strana.

UNAPREĐENJE TURIZMA KAO FAKTOR RAZVOJA PRIVREDE REPUBLIKE SRBIJE, zbornik radova, Pero Petrović i Vidoje Golubović (priređivači), broširano, 2010, 500 strana.

SRBIJA U SAVREMENOM GEOSTRATEŠKOM OKRUŽENJU, priređivač Nevenka Jevtić, broširano, 2010, 464 strane.

Srđan Korać, INTEGRITET NADNACIONALNOG SLUŽBENIKA EVROPSKE UNIJE, broširano, 2010, 206 strana.

Dragan Petrović, PREDASEDNIČKI IZBORI U UKRAJINI 2010, broširano, 2010, 190 strana.

Nevenka Jevtić, OSVAJANJE SLOBODE IZRAŽAVANJA I TRANSFORMACIJA KOMUNIKATIVNOG SUVERENITETA, broširano, 2010, 188 strana.

SRBIJA I REGIONALNA SARADNJA, zbornik radova, Dragan Đukanović i Sandro Knezović (priređivači), broširano, 2010, 340 strana.

Ivan Dujić, SRBIJA I PANAMSKI KANAL KAO KLJUČ ZA SVETSKI POREDAK OD 1850. DO 2000. GODINE, broširano, 2010, 204 strane.

Ivona Lađevac, Svetlana Đurđević-Lukić, Ana Jović Lazić, MEĐUNARODNO PRISUSTVO NA KOSOVU I METOHIJI OD 1999. DO 2009. GODINE, broširano, 2010, 308 strana.

Aleksandar Fatić, ULOGA KAZNE U SAVREMENOJ POLIARHIČNOJ DEMOKRATIJ, broširano, 2010, 260 strana.

SERBIA AND EUROPEAN UNION, zbornik radova, priređivači Duško Dimitrijević i Miroslav Antevski, broširano, 2010, 248 strana.

Dragan Petrović, Dragomir Anđelković i Goran Nikolić, GEOPOLITIKA ZAKAVKAZJA, tvrdi povez, 2010, 393 strane.

PROŠIRENJE EVROPSKE UNIJE NA ZAPADNI BALKAN, zbornik radova, priređivači Duško Dimitrijević i Ivona Lađevac, broširano, 2009, 316 strana.

Duško Dimitrijević, REFORMA SAVETA BEZBEDNOSTI UJEDINJENIH NACIJA, tvrdi povez, 2009, 400 strana.

Dragan Petrović i Goran Nikolić, GEOPOLITIKA SAVREMENE UKRAJINE, tvrdi povez, 2009, 276 strana.

Hasiba Hrustić, SVETSKA FINANSIJSKA KRIZA I DRŽAVNA INTERVENCIJA U ODBRANIM ZEMLJAMA, broširano, 2009, 184 strane.

OČUVANJE I ZAŠTITA KULTURNOG NASLEĐA SRBIJE U INOSTRANSTVU, priređivač Vidoje Golubović, 2009, brošura sa CD-om.

Duško Dimitrijević, REFORMA SAVETA BEZBEDNOSTI UJEDINJENIH NACIJA, tvrdi povez, 2009, 400 strana.

Žaklina Novčić, NEOREALIZAM KENETA VOLCA, broširano, 2009, 240 strana.

Dragan Petrović, FRANCUSKO-JUGOSLOVENSKI ODNOSI U VREME ALŽIRSKOG RATA 1952–1964, tvrdi povez, 2009, 452 strane.

Dobrica Vesić, SPECIFIČNI OBLICI UPRAVLJANJA LJUDSKIM RESURSIMA, broširano, 2009, 192 strane.

Branko Pavlica, ODNOSI SRBIJE SA REPUBLIKOM MAKEDONIJOM 1996–2008, broširano, 2009, 182 strane.

JAPAN AND SERBIA: CONTEMPORARY ISSUES, zbornik radova, priređivači Edita Stojić-Karanović, Đemal Hatibović i Ivona Lađevac, broširano, 2009, 244 strane.

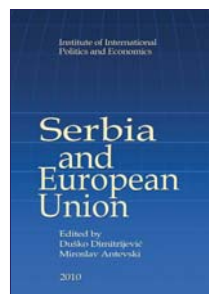
Aleksandar Fatić, FREEDOM AND HETERO-NOMY, broširano, 2009, 236 strana.

**PROŠIRENJE EVROPSKE UNIJE
NA ZAPADNI BALKAN**
zbornik radova, priređivači Duško
Dimitrijević i Ivona Lađevac

Vladimir Grečić
**SRPSKA NAUČNA
DIJASPORA**

**SERBIA AND
EUROPEAN UNION**
Editors Duško Dimitrijević
i Miroslav Antevski

**HARMONIZACIJA
ZAKONODAVSTVA
REPUBLIKE SRBIJE
SA PRAVOM EU**
zbornik radova, priređivači
Duško Dimitrijević i Brano Miljuš

*Predrag Bjelić,
Sanja Jelisavac-Trošić
i Ivana Petrović-Popović*
**SAVREMENA
MEĐUNARODNA
TRGOVINA**

**SERBIJA
I REGIONALNA
SARADNJA,**
zbornik radova, priređivači
Dragan Đukanović
i Sandro Knezović

**SERBIJA U SAVREMENOM
GEOSTRATESKOM
OKRUŽENJU**
zbornik radova,
priređivač Nevenka Jęftić

**UNAPREĐENJE TURIZMA KAO
FAKTOR RAZVOJA PRIVREDE
REPUBLIKE SRBIJE**
zbornik radova, Pero Petrović
i Vidoje Golubović (priređivači)

*Ivona Lađevac,
Svetlana Đurđević-Lukić,
Ana Jović-Lazić*
**MEĐUNARODNO
PRISUSTVO NA KOSOVU
I METOHIJI OD 1999.
DO 2009. GODINE**

Nova izdanja Instituta za međunarodnu politiku i privredu

Institut za međunarodnu politiku i privredu

Makedonska 25, P.O.B. 750, 11000 Beograd, tel. 337 36 33, fax: 337 38 24, E-mail: iipe@diplomacy.bg.ac.rs